

*”Vain kartuttamalla asevelvollisten tietovarastoa
...rokotetaan heitä isänmaatonta agitatiota vastaan.”*

Sotilaiden kansalaiskasvatus
kansakouluopetuksen täydentäjänä
vuosina 1919–1939

Itä-Suomen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta
Historia- ja maantieteidenlaitos
Suomen historian pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2013
Henrikki Hetemaa

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTON, TUTKIMUSTIEDOTE

Tekijä: Henrikki Hetemaa

Opiskelijanumero: 169756

Tutkielman nimi: *"Vain kartuttamalla asevelvollisten tietovarastoa ...rokotetaan heitä isänmaatonta agitatiota vastaan."* Sotilaiden kansalaiskasvatus kansakouluopetuksen täydentäjänä vuosina 1919–1939

Tiedekunta/oppiaine: Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, Suomen historia

Sivumäärä: 97 + 4 liitettä

Aika ja paikka: Toukokuu 2013, Joensuu

Pro gradu -tutkielmani käsittelee sotilaiden kansalaiskasvatusta armeijassa kansakouluopetuksen täydentäjänä vuosina 1919–1939. Tutkimukseni muodostuu tieteellisestä opinnäytetyöstä ja dokumenttikäsikirjoituksesta, jossa käsitellään asiakirjalähteiden ja visualisoinnin avulla sotilaiden kansalaiskasvatusta.

Tutkimuksessa tutkin, miten sotilaille järjestetty kansalaiskasvatus täydensi kansakouluopetuksessa saatua pohjasivistystä sekä kansalaiskasvatuksen oppiaineita, niiden sisältöjä ja tavoitteita. Tutkin myös, ketkä toimivat kansalaiskasvatuksen opettajina. Lisäksi pyrin selvittämään varusmiesten sivistyksellisiä tasoeroja alueellisesti. Tutkimuskysymyksiini vastaan pääosin sotarovastin ja sotilaspastoreiden vuosiraporttien perusteella. Käytän tutkimuksessani sekä kvalitatiivista että kvantitatiivista tutkimusmenetelmää.

Yleinen oppivelvollisuus alkoi 1921, ja sen myötä kansakoululaitos yleistyi vähitellen myös haja-asutusseuduille. Tästä johtuen kansalaiskasvatuksen ja alkeisopetuksen tarpeellisuus väheni 1930-luvulla. Ensimmäiset kansalaiskasvatustunnit pidettiin armeijassa vuonna 1919. Kansalaiskasvatus koettiin tärkeäksi, koska varusmiesten sivistystasoa pidettiin erityisen huonona. Varusmiesten sivistämisellä pyrittiin myös estämään kommunismin leviämistä sisällissodan jälkeisinä vuosina ja samaten Neuvostoliiton uhan kasvaessa 1930-luvulla. Sellaista varusmiestä, joka tunsi ja rakasti isänmaataan, pidettiin uskollisena sotilaana ja tarpeellisena reserviläisenä yhteiskunnassa.

Avainsanat: kansalaiskasvatus, kansalaisopetus, valistustyö, alkeisopetus, kansakoulu, sotarovasti, sotilaspappi, sotilaspastori, varusmies, sotilas, armeija.

Sisällys

1. Johdanto	4
1.1. Suomen puolustusvoimien synty	4
1.2. Kansalaiskasvatus armeijassa	5
1.3. Tutkimustehtävä ja metodi	7
1.4. Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	9
2. Koulujärjestelmän kehitys Suomessa.....	12
2.1 Kansanopetus ennen oppivelvollisuutta.....	12
2.2 Kansakoulut oppivelvollisuutta toteuttamassa.....	16
2.3. Kansakoulun opetussuunnitelma ja oppiaineet	19
3. Kansalaiskasvatus armeijassa sisällissodasta talvisotaan	22
3.1 Kansalaiskasvatus alkeisopetuksen täydentäjänä 1919–1927.....	22
3.2 Kansalaiskasvatus isänmaallisuuden kasvattajana 1928–1939.....	32
4. Kansalaiskasvatuksen tavoitteet armeijan eri oppiaineissa.....	38
4.1 Äidinkieli	38
4.2 Laskento	43
4.3 Historia ja yhteiskuntaoppi	48
4.4 Maantieto	54
5. Johtopäätökset.....	57
Lähde ja kirjallisuusluettelo	60
Liitteet	664

1. Johdanto

1.1. Suomen puolustusvoimien synty

Sisällissodan päätyttyä keväällä 1918 suojeluskuntien rinnalle muodostettiin Suomen armeija, jonka suunnitteluun osallistuivat Mannerheim ja maassa olevat saksalaiset. Svinhufvudin senaatti päätti, että armeija tuli luoda saksalaisen mallin mukaisesti melkein sotavalmiudessa olevaksi. Saksalaisten ehdotuksessa asevelvollisen palvelusaika oli kaksi vuotta, kun taas Mannerheimin suunnitelmissa vuosi. Palvelusajaksi päätettiin ottaa puolitoista vuotta. Saksan hävittyä ensimmäisen maailmansodan ja Mannerheimin tullessa valtionhoitajaksi Suomen armeijaa muokattiin rauhanaikaisemmaksi. Eduskunnassa hyväksyttiin heinäkuussa 1919 uusi perustuslaki, jossa määriteltiin maanpuolustusvelvollisuus jokaiselle Suomen kansalaiselle. Asevelvollisuus säädettiin koskemaan ainoastaan miehiä. Palvelukseen astumisikä oli asevelvollisuuslain mukaan 20-vuotta, mutta vapaaehtoisena armeijaan saattoi päästä jo 17-vuotiaana. Tarton rauhassa vuonna 1920 Suomen rajat vakiintuivat, ja vuonna 1922 asevelvollisuuslaki vahvistettiin eduskunnassa. Lisäksi sotaministeriön nimi vaihdettiin puolustusministeriöksi. Suojeluskunnista ja valkoisten joukosta oli muutamassa vuodessa erottautunut ja kasvanut Suomen armeija eli puolustusvoimat.¹

Varusmies aika jaettiin koulutusjaksoihin, joiden koettiin helpottavan armeijan sisäistä järjestystä. Käyttöön otettiin nykypäivänä edelleen toimiva tapa, jossa vanhemmat varusmiehet kouluttavat nuorempia. Ensimmäistä koulutusjaksoa kutsuttiin alokaskaudeksi. Saapumiserien määriä muutettiin 1920-luvun alussa muutamia kertoja, ja eri joukko-osastoilla saattoi olla vuodessa kahdesta neljään saapumiserää. Palvelusaikoja muutettiin puolestaan vuosina 1919–1932. Palvelusajan pituudesta keskusteltiin eduskunnassa paljon. Pituuteen vaikuttivat ennen kaikkea taloudelliset asiat sekä turvallisuus- ja sotilaspoliittinen tilanne. Pidempien palvelusaikojen tarpeellisuutta perusteltiin myös varusmiesten puutteellisella koulusivistyksellä. Sivistyksen kasvaessa palvelusaikaa on lyhennetty useampaan kertaan ja sen lyhentäminen entisestään on ollut jatkuvasti pinnalla.²

¹ Keronen, 9; Kronlund 1988, 136–139, 234; Mälkki 2009, 53, 62; Visuri 1998, 34–39.

² Kronlund 1988, 136–139, 234; Mälkki 2009, 53, 54, 62; Visuri 1998, 34–39.

Vuosi	Yleinen palvelusaika	Palvelusaika johtajakoulutettavilla
1919	18 kk	18 kk
1922	n. 12 kk	15 kk
1932	11,5kk / jalkaväki 12,5 kk	14,5 kk

Lähde: Mälkki 2009, 54.

Sisällissodan jälkeisinä vuosina armeijan koulutus oli varsin eritasoista ja hyvin sekalaista. Upseerit olivat saaneet koulutuksen Saksassa, Venäjällä ja Suomessa. Lisäksi melkein kaikilla, ensimmäiset varusmiehet mukaan lukien, oli kokemusta sisällissodan taisteluista. Aluksi saksalaiset neuvonantajat ja suomalaiset jääkärit antoivat sotilaskoulutusta varuskunnissa, mutta ensimmäisen maailmansodan tappion vuoksi saksalaiset joutuivat lähtemään, ja vastuu siirtyi kokonaan suomalaisille. Koulutus keskittyi suurelta osin sotilaskoulutukseen, erityisesti taistelukoulutukseen, mikä onkin ymmärrettävää sen aikaisen maailmanpoliittisen tilanteen kannalta. Varusmiesten koulutuksen ja kasvatuksen tavoitteena oli vuonna 1919 muodostaa kurinalaisia, taistelukuntoisia, koulutettuja, isänmaata rakastavia ja velvollisuudentuntoisia sotilaita.³

Koulutusta pyrittiin uudistamaan ja yhtenäistämään, ja siksi koulutusta valvomaan perustettiin koulutusosasto, joka myöhemmin muovautui koulutustoimistoksi. Se toimi yleisesikunnan alaisuudessa ja sitä johti Suomen armeijan päällikkö. Koulutusta johdettiin pääasiassa käskyillä sekä sotilaspappien ja jalkaväen tarkastajien suorittamilla tarkastuskäynneillä.⁴

1.2. Kansalaiskasvatus armeijassa

Varusmiehen sotilaskoulutukseen kuului kansalaiskasvatus, jonka tavoitteena oli nostaa sivistystä sekä isänmaallisuutta. Armeijan kansalaiskasvatuksen juuret tulevat Suomen autonomian ajalta. Aleksanteri II aikana vuonna 1878 Suomeen asetettiin yleinen asevelvollisuus. Asevelvollisuus koski kaikkia yli 21-vuotiaita miehiä. Kutsunnat suoritettiin arpomalla, joten osa jäi reserviin toisten astuttua palvelukseen. Suomalaiset sotilaat toimivat itsenäisenä armeijana keisarin ja Suomen kenraalikuvernöörin määräysvallan alaisena. Suomen sotaväestä valtaosa oli lukutaitoisia,

³ Kronlund 1988, 230, 231, 234.

⁴ Kronlund 1988, 231, 234.

vaikkakin lukutaidon määritelmä oli erittäin laava. Sotaväkeen astuttua sotilaiden luku- ja kirjoitustaito selvitettiin. Vuonna 1883 annettiin määräys, että kaikille sotilaille oli annettava luku-, kirjoitus- ja laskento-opetusta komppaniakouluissa. Ortodoksitaustaisilla sotilailla oli selvästi enemmän puutteita näissä taidoissa, minkä takia heille annettiin ylimääräistä opetusta. Opettajina toimivat vapaaehtoiset, sotilaspapit ja muita varusmiehiä sivistyneemmät oppilaat. Opetustuntien vähyydestä huolimatta komppanioiden kouluissa saatiin hyviä opetustuloksia aikaan. Opetus tapahtui pääasiassa suomeksi ja ruotsiksi. Armeijan komentokieli oli kuitenkin venäjä. Vuonna 1898 Nikolai Bobrikovista tuli kenraalikuvernööri. Hän kiinnitti huomiota suomalaisten sotilaiden huonoon venäjän kielen taitoon, jota alettiinkin kohentaa.⁵

Suomen itsenäistymisen alkuaikoina heräsi kiinnostus nostattaa varusmiesten sivistystasoa. Varusmies aika nähtiin hyvänä mahdollisuutena sivistää miehiä, joilla oli puutteita kouluissa opituissa taidoissa. Varusmiespalveluksesta pyrittiin tekemään kansaa yhdistävä tekijä, joka siitä myöhemmin tulikin, etenkin miesten keskuudessa. Asevelvollisuus koettiin aluksi vieraana, vaikka sotilaisiin olikin totuttu Venäjän vallan aikana. Vapauteen tottuneiden miesten keskuudessa sotilaskuri koettiin ahdistavaksi ja rajoittavaksi, ja siksi karkaamisia olikin aluksi varsin paljon.⁶

Eduskunnan mielestä armeijan oli oltava myös valistuslaitos. Luku- ja kirjoitustaito oli opetettava armeijassa, jos niitä ei varusmiehillä jo entuudestaan ollut. Armeijaa pidettiin viimeisenä mahdollisena paikkana opettaa sivistystä kouluja käymättömille ja puutteellisen sivistyksen saaneille miehille. Varusmiesten oli myös tärkeää tuntea isänmaansa, kuten Professori Pietilä kuvasi: ”...jos sotamiestä kerran vaaditaan uhraamaan henkensä tämän yhteiskunnan hyväksi, niin hänellä on oikeus tietää, minkä arvojen puolesta hän henkensä uhraa...”⁷

Varuskuntien kansalaiskasvatuksen järjestäminen määrättiin aluksi sotilaspastorien tehtäväksi. Opettajina toimivat heidän rinnallaan myöhemmin nuoremmat upseerit, palkatut paikalliset luennoitsijat ja akateemisen koulutuksen saaneet asevelvolliset, muun muassa kansakoulun opettajat. Kotiseudun ja armeijan yhteyttä pyrittiin monin keinoin parantamaan isänmaallisuuden lisäämiseksi. Muun muassa seurakuntien pappien ja sotilaspappien yhteistyötä toivottiin

⁵ Ekman 2006, 245; Niskanen 2008, 32; Partanen & Shikalov 2010, 179, 209; Screen 2000, 45–52.

⁶ Mälkki 2009, 54–58.

⁷ Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

paremmaksi, jotta sotilaspapit tuntisivat etukäteen palvelukseen astuvia varusmiehiä. Tavoitteena oli kohdistaa heti alusta alkaen kansalais- ja valistuskasvatusta niitä eniten tarvitseville.⁸

Armeijan kansalaiskasvatus voidaan jakaa kahteen osaan: kirkolliseen työhön ja valistustyöhön. Kirkolliseen työhön kuuluivat jumalanpalvelukset, ehtoolliset, rippikoulutunnit, kastetoimitukset, vihkimiset, sairaalakäynnit, hautaukset ja raamattutunnit. Valistustyöhön kuuluivat puolestaan alkeisopetustunnit, yleissivistävät raittius- ja siveellisyysesitelmät, erilaiset illanvietot, kirjastot, lukusalit, sotilaskodit ja muut mielialaan liittyvät asiat, jotka kuuluivat sotilaspapin toiminta-alueeseen.⁹

Kansalaiskasvatuksessa pääoppiaineita olivat alkeisopetusaineet eli laskento¹⁰ sekä luku- ja kirjoitustaito. Muita yleissivistäviä kansalaiskasvatuksen oppiaineita olivat isänmaan historia, yhteiskuntaoppi, yhteiskuntaetiikka, luonnontieto, maantieto, käsityö, kotimainen kirjallisuus sekä siveellisyys- ja raittiusvalistus. Varuskunnissa pyrittiin siihen, että jokainen oppisi lukemaan ja kirjoittamaan ennen kotiuttamista ja näin täyttäisi tulevaisuudessa paremmin paikkansa yhteiskunnassa ja reservissä. Esimerkiksi vuonna 1922 varusmiehiä oli yhteensä 18 508, joista 313 (1.7 %) oli lukutaidotonta ja 765 (4,1 %) kirjoitustaidotonta. Vuosittain palveluksessa oli 14 000–22 000 varusmiestä.¹¹ Luku- ja kirjoitustaidottomuus oli siis armeijassa varsin marginaalista.

1.3. Tutkimustehtävä ja metodi

Tutkimukseni on osa audiovisuaalista pro gradu -opinnäyte työtäni, joka muodostuu tieteellisestä tutkimuksesta ja dokumenttikäsikirjoituksesta. Dokumenttikäsikirjoitukseni käsittelee samaa aihetta, kuin pro gradun tieteellinen osio. Eli sotilaiden kansalaiskasvatusta. Lähteenä olen käyttänyt dokumenttikäsikirjoituksessa samoja aineistoja kuin tieteellisessä osiossa. Kuva ja video materiaalina olen käyttänyt pääasiassa Kansallisen audiovisuaalisen arkiston (KAVA) videotallenteita armeijasta sekä Sotamuseon arkistokuvia.

⁸ Kronlund 1988, 256–258; Mälkki 2009, 61–63; Niskanen 2008, 33; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922, R-70/9, KA; Muistioita armeijan kasvatus- ja valistusopetuksesta, T 17644/40, KA.

⁹ Sotarovastin vuosikertomus kirkollis- ja opetustoiminnasta v. 1919, Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä sotaväessä v.1923, T 21125 VII 1, KA.

¹⁰ matematiikka.

¹¹ Kuvio 2; Liite 1, Kuvio 3, 4; Kronlund 1988, 232; Mälkki 2009, 61–63; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922, R-70/9, KA; Kotiutettujen sivistystaso v.1921–1927, T 21125 I 3, KA.

Olen rajannut tutkimusaiheeni vuosiin 1919–1939. Vuonna 1919 otettiin ensimmäiset varusmiehet palvelukseen ja armeijan kansalaiskasvatus alkoi jo tuolloin. Tosin kansalaiskasvatus oli vielä varsin vähäistä. Tutkimukseni päättyy vuoteen 1939, koska silloin rauhanjakso muuttui kyseisen vuoden marraskuussa talvisodaksi. Sodan uhka näkyy selvästi erilaisissa raporteissa ja vuosikertomuksissa. Asiakirjat on rajattu pääosin vuoteen 1939 tai 1938, jolloin kansalaiskasvatus päättyi armeijassa. Rajaan tutkimukseni koskemaan ainoastaan varusmiespalveluksen suorittaneita eikä tarkoitukseni ole paneutua syvemmin kouluttajien ja kantahenkilökunnan kansalaiskasvatukseen.

Tutkimuksessani keskeisinä tutkimuskysymyksinä ovat seuraavat: Miten varusmiesten kansalaiskasvatus täydensi kansakoulujen opetusta? Mitkä olivat armeijan kansalaiskasvatuksen oppiaineet, oppimistavoitteet ja sisältö? Millainen vaikutus kansalaiskasvatuksella oli varusmiesten sivistystasoon tutkimallani ajanjaksolla? Millaisia alueellisia eroja varusmiesten sivistystasossa oli? Ketkä antoivat varusmiehille kansalaiskasvatusta?

Tutkimukseni perustuu pääsääntöisesti kvalitatiiviseen metodiin. Analysoin tutkimuksessani pääasiassa professori A. J. Pietilän armeijalle vuonna 1927 tekemää ehdotusta *Kansalais- ja valistustyön uudestijärjestelystä* sekä Aukusti Salon armeijalle tekemää *Valistustyön opetusmenetelmää 1930*. Olen myös analysoinut sotarovastin vuosikertomuksia ja eri varuskuntien sotilaspappien vuosikertomuksia, joista olen tarkistanut, miten suunniteltuja opetusmenetelmiä ja kansalaiskasvatuksen käytäntöjä on todellisuudessa varuskuntatasolla toteutettu. Lisäksi olen tutkinut ja analysoinut muutamia varusmiesten oppikirjoja.

Käytän tutkimuksessani myös osittain kvantitatiivista tutkimusmenetelmää tilastoidessani ja vertaillessani oppituntien määriä eri vuosina sekä varusmiesten sivistystasoa palvelukseen tullessa ja sieltä lähtiessä. Tällä tavalla voin tutkia, kuinka hyvin kansalaiskasvatus on toiminut tutkimallani ajanjaksolla. Tutkimukseni on näin ollen koulutushistoriallinen.

Tutkimuksessani on sekä makro- että mikrohistoriallinen näkökulma. En tutki yksittäisen varusmiehen tai joukko-osaston kansalaiskasvatusta vaan tutkimus kattaa koko maan maavoimien joukko-osastot. Olen kuitenkin nostanut esiin muutamien joukko-osastojen sivistystilastoja saadakseni selville sivistystason eri puolilla Suomea. Näiltä osin tutkimukseni on mikrohistoriallinen.

Olen rajannut tutkimukseni koskemaan sotilaiden kansalaiskasvatusta vain tietyissä aineissa: äidinkieli, matematiikka, maantieto ja historia, jonka yhteydessä käsittelen myös hiukan yhteiskuntaoppia. Mielestäni juuri nämä aineet ovat olleet tärkeimpiä, koska niitä on opetettu eniten. Lisäksi olen analysoinut kansakoulun opetussuunnitelmasta samojen aineiden tavoitteita ja aiheita kuin mitä olen tutkinut armeijan puolella. Näin olen voinut verrata opetusta kansakoulussa ja armeijassa sekä pohtia, onko armeijan pitämä kansalaiskasvatus ollut merkittävää tai uutta varusmiehille. Kansakoulujärjestelmän historia ja leviäminen on ollut oleellista tutkiessani varusmiesten sivistystasoa ennen varusmiespalvelusaikaa.

Tarkoitukseni on tutkia armeijan kansalaiskasvatusta siviiliopetusta täydentävänä opetuksena. Armeijaan astumisikä oli vuonna 1919 20 -vuotta, mutta vuonna 1926 sitä nostettiin vuodella. Sisällissodan päätyttyä keväällä 1918 määrättiin 1892–1896 syntyneet jäämään palvelukseen. Heistä muodostettiin Suomen ensimmäinen armeija. Sotilaat olivat näin ollen 22–26-vuoden ikäisiä.¹² Vuonna 1919 palvelukseen astunut 20-vuotias varusmies oli syntynyt vuonna 1899. Näin ollen voidaan päätellä, että tuolloin palvelukseen astunut sotilas oli saanut mahdollisesti siviilissä kansanopetusta noin 6-15 vuoden ikäisenä eli vuosina 1905–1914. Aloitan siis siviilissä opetettujen kansakoulun kansalaistaitojen tutkimisen suurin piirtein edellä mainituista vuosista. Kun vuonna 1939 palvelukseen astuneet ovat olleet 21-vuoden ikäisiä, he ovat olleet kouluikäisiä yleisen oppivelvollisuuden aikana ja syntyneet sisällissotavuonna. Heidän koulunkäyntinsä on alkanut kuusivuotiaana eli vuonna 1924. Yleinen oppivelvollisuus tuli voimaan vuonna 1921. On kuitenkin huomioitava, että päätelmäni on suuntaa antavia eivätkä vuodet pidä täysin paikkaansa, sillä esimerkiksi vapaaehtoisena armeijaan saattoi mennä jo 17-vuotiaana. Lisäksi kaikki lapset eivät aloittaneet koulunkäyntiä juuri kuusivuotiaana, vaan kouluissa saattoi olla eri-ikäisiä samoilla luokilla eivätkä kaikki käyneet koulua lainkaan. Keskityn tutkimuksessani siviiliopintoihin ennen yleisen oppivelvollisuuden alkamista ja sen jälkeisiin vuosiin.

1.4. Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Tutkimuksessani käytän lähteinä kansallisarkiston (KA) sotaväen esikunnan ja yleisesikunnan arkistoja. Olen keskittynyt arkistomateriaaleissa pääasiassa sotarovastin ja sotilaspappien laatimiin

¹² Keronen, 11; Kronlund 1988, 231.

vuosikertomuksiin sekä kansalais- ja valistuskasvatusta koskeneisiin mietintöihin. Sotarovasti ei ole tehnyt vuoden 1939 vuosiraporttia, joten jouduin tutkimaan kyseisen vuoden kuukausiraportteja, jotka ovat osittain todella tarkkoja oppiaineen sisältöineen ja päivämäärämerkintöineen. En kuitenkaan nähnyt tarpeelliseksi käydä läpi tutkimallani ajanjaksolla kaikkia kuukausi- ja viikkoraportteja eri yksiköistä.

Sotarovasti on kerännyt sotilaspappien vuosiraporttien pohjalta eri joukko-osastoista tietoa kirkollisista toimituksista, rangaistuksista, siveellisyydestä, valistuksesta, sotilaskirjastoista ja sotilaskotien toiminnasta. Näistä olen keskittynyt sotilaspappien hoitamaan valistuskasvatukseen, joka kattaa alkeisopetuksen sekä yleissivistävämmät opetukset ja luennot. Sotarovasti on tehnyt kattavia tilastoja eri oppiaineiden opetustuntien määristä vuosittain. Olenkin koontanut näitä tilastoja yhteen ja tehnyt niistä diagrammeja, jotta eri oppituntien määrät havainnollistuisivat paremmin.¹³

Sotarovasti on tehnyt myös muutamana vuonna tilastoja sivistystasosta, mutta osa niistä on aika sekavia. Olisi ollut mielenkiintoista tutkia sivistystilastoja koko tutkimallani ajanjaksolla, mutta kattavia tilastoja ei kuitenkaan ole olemassa. Tutkin vuonna 1926 alokkaiden sivistystasoa eri divisioonien välillä. Samalla vertailin eri joukko-osastojen sivistys- ja koulutuseroja tavoitteena erotella maantieteelliset sivistys- ja koulutuserot. Viipurin Rykmentin (V.R.) sivistystilastoja tutkin useammalta vuodelta, koska rykmentin sotilaspappi ilmoitti ne vuosiraportissaan. Muista joukko-osastoista ei vastaavia sivistystilastoja ole niin kattavasti. Tilastot eivät ole kuitenkaan täysin luotettavia, koska eri joukko-osastoissa oli hieman eri määritelmiä luku- ja kirjoitustaidottomuudesta. Muun muassa liian hitaasti kirjoittavat saatettiin ryhmitellä kirjoitustaidottomiksi.¹⁴

Kirjeet ovat suurimmaksi osaksi sotilaspappien tai joukko-osastojen päälliköiden käsialaa ja ne on osoitettu eri divisioonien esikuntiin tai yleisesikunnan koulutusosastolle. Osa kirjeistä on myös osoitettu toiseen suuntaan eli Yleisesikunnan koulutusosastolta joukko-osastoille. Sotarovastille ja koulutustoimistolle lähetetyt sotilaspappien ja valistusupseerien kirjeet sisältävät pääasiassa kansalaiskasvatukseen käytettävien välineiden tilausta ja yksityisten opettajien palkkioiden maksuja. Näistä kirjeistä olen saanut selkeämmän kuvan siitä, mitä oppikirjoja kansalaiskasvatuksessa yleisesti käytettiin. Kirjeet eivät sisällä juurikaan sotilaspappien mielipiteitä tai ajatuksia kansalaiskasvatuksesta.

¹³ Kuvio 1,2; Liite 1. Kuvio 3, 4.

¹⁴ Kuvio 5; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1927, T 21125 VII 1, KA.

Valistusupseerit eivät tilastoineet oppituntimääriä niin kuin sotarovasti aiempina vuosina. Sotarovasti jatkoi kuitenkin tilastoimista niistä oppitunneista, joita sotilaspapit edelleen pitivät armeijassa. Tilastot ovat mielestäni uskottavia, vaikka ne eivät olekaan kattavia vuosilta 1928 ja 1930.¹⁵ Tutkimallani ajanjaksolla kesästä 1918 helmikuuhun 1939 armeijassa toimi sotarovastina Nils Artur Malin. Erityisesti sotarovasti Malinin ansiosta tilastot ja raportit ovat pääosin hyvin selkeitä ja johdonmukaisia. Lähdemateriaalin puutteena pidän kuitenkin arkistomateriaalin yksipuolisuutta, sillä ainoastaan yksi sotarovasti on tehnyt vuosikertomuksia ja taulukoita kansalaiskasvatuksesta. Monet vuosiraportit ovatkin hyvin samantyyllisiä. Toisaalta Aukusti Salon, Professori Pietilän ja sotilaspappien raportit laajentavat ja monipuolistavat lähdemateriaalia. Varusmiesten kokemuksia kansalaiskasvatuksesta ei ole kerätty, vaikka tilastoja armeijassa opituista luku- ja kirjoitustaidoista onkin.¹⁶ Armeijan kansalaiskasvatuksen antamaa hyötyä siviilielämään voi vain arvuutella. Mitään suoraa tilastoa siitä ei ole olemassa.

Kansalaiskasvatukseen kuuluvien oppiaineiden tutkimiseen olen käyttänyt laajasti Aukusti Salon vuonna 1930 tekemää opetussuunnitelmaa *Valistustyön opetusmenetelmistä*. Salon suunnitelma on kattava läpileikkaus siitä, miten opettajan pitäisi opettaa armeijassa. Salo on käyttänyt paljon malliesimerkkejä hyvistä opetusmenetelmistä ja -tyyleistä. Salon tutkimusta on kuitenkin tarkasteltava hieman kriittisesti, koska kirjoitustyyli on ajan hengen sävyttämää. Toisaalta se on tuon ajan tunnetun pedagogin näkemys armeijan pitämästä kansalaiskasvatuksesta. Salon laatimaa opetussuunnitelmaa käytettiin eri yksiköissä opetusoppaana, ja se edusti uusimpia opetusmenetelmiä.¹⁷ Valistustyöhön tehdyistä ohjesäännöksistä olen tarkastellut Salon tutkimuksessa esiteltyjä asioita ja saanut myös selkeämmän kuvan kansalaiskasvatuksen tavoitteista. Apuna oppiaineiden sisältöjen tutkimisessa olen käyttänyt vain varusmiesten oppikirjoiksi tehtyjä teoksia.

Tutkimuskirjallisuudesta tärkeimpänä pidän Jarl Kronlundin *Suomen puolustuslaitos 1918–1939, Puolustusvoimien rauhan ajan historia* (1988). Kronlund on kertonut pääpiirteittäin sisällissodan jälkeisen armeijan perustamisesta ja sen toiminnasta. Hän käsittelee tutkimuksessaan valistustyötä ja kansalaiskasvatusta kuitenkin varsin suppeasti. Kronlund on koonnut tutkimukseensa kansalaiskasvatuksesta kaikki keskeisimmät asiat. Hänen tutkimuksensa painottuu etupäässä

¹⁵ Kuvio 2; Liite 1, Kuvio 3.

¹⁶ Liite 1, Kuvio 4.

¹⁷ Osasto 4:n päällikön kirje joukko-osastoille 1.3.1930, T 14794/9, KA.

taistelukoulutukseen ja yleisiin sotilaspoliittisiin ongelmiin. Uudemmissa teoksissa käsitellään laajasti suomalaisen armeijan ja erityisesti sotilaan historiaa. *Suomalainen sotilas jääkäristä rauhanturvaajaan* (2009) olen saanut selkeimmän käsityksen armeijan rakenteesta ja ajan olosuhteista. Lisäksi olen saanut vastauksia arkistomateriaaleista nousseisiin kysymyksiin.

Kansalaiskasvatus jää myös monissa muissa armeijan alkuaikojen historian tutkimuksissa sivuosaan, osassa siitä ei ole juuri mainintaakaan. Joukko-osastojen historiasta kertovissa tutkimuksissa kansalaiskasvatuksesta mainitaan kuitenkin hieman enemmän. Valokuvateoksessa *Suomen sotaväki* (1936) on vain muutama kuva kansalaiskasvatuksesta. Toisaalta onhan oppituntien kuvaaminen ollut varmasti tylsempää kuin sotaharjoitusten tallentaminen. Olen käyttänyt suomennoksia englanninkielisestä J. E. O. Screenin ja ruotsinkielisestä Torsten Ekmanin tutkimuksista, koska ne eivät ole olleet keskeistä tutkimuskirjallisuuttani. Niiden avulla olen saanut selville sotilaiden kansalaisopetuksen historiaa Venäjänvallan ajalta.

2. Koulujärjestelmän kehitys Suomessa

2.1 Kansanopetus ennen oppivelvollisuutta

Uskonpuhdistuksen myötä kansan sivistäminen nähtiin tärkeämmäksi kuin katolisella ajalla. Kirkon ja pappien tehtäväksi tuli luterilaisuuteen perehdyttäminen ja kansan opettaminen. Mikael Agricola kirjoitti suomenkielisen aapisen vuonna 1542. Hän käänsi myös suurelta osalta Raamatun suomeksi, mikä helpotti paljon kansankielisiä jumalanpalveluksia. Koulutus mursi aikaisemmin hyvin tiukkaa sääty-yhteiskuntaa, koska koulunkäynti mahdollisti myös porvareiden lapsille pääsyn virkamiehiksi eikä se ollut enää pelkästään aatelisten etuoikeus. Oppikouluja perustettiin paljon uusiin kaupunkeihin 1500-luvun lopusta lähtien, ja näin koulujen ovet avautuivat yhä useammalle. Tärkein askel kansan sivistämiselle oli Turun akatemian eli yliopiston perustaminen vuonna 1640.¹⁸

Vuonna 1611 hyväksyttiin uusi koulujärjestys, jonka mukaan oppikoulut jaettiin kahteen ryhmään: neliluokkaisiin maakuntakouluihin ja kuusiluokkaisiin katedraalikouluihin. Kirkon ja valtion välille tuli kiistaa opetettavista aineista: valtio halusi opettaa enemmän yhteiskuntaoppia ja ruotsin lakia

¹⁸ Halila 1949a, 14; Heporauta 1945, 11, 12; Kuikka 1991, 17–31.

kun taas kirkolla oli enemmän tavoitteena kouluttaa oppilaista kirkolle virkamiehiä ja pappeja. Vuoden 1649 koulujärjestelmä jakoi koulun kolmeen osaan: alempaan ja ylempään triviaalikouluun sekä lukioon. Tämä koulujärjestelmä säilyi pääosin voimassa 1843 saakka. Koulut olivat maantieteellisesti pääosin Länsi- ja Etelä-Suomessa. Ne sijaitsivat lähinnä kaupungeissa, ja maaseudut jäivät lähinnä kirkkojen ja pappien antaman kansanopetuksen varaan. Suomessa oli kaksi lukiota, kuusi triviaalikoulua ja 20 pedagogiota, jotka olivat lähinnä lasten kouluja.¹⁹

Pappissäätö ehdotti 1720-luvun taitteessa valtiopäivillä yleistä oppivelvollisuutta, mutta ehdotus ei mennyt vielä silloin läpi. Maaseudulla lasten lukemaan opettaminen säilyi näin ollen edelleen vanhempien vastuulla. Lukkarit opettivat tarvittaessa ja valvoivat pääasiassa lasten lukemaan oppimista, kouluja kutsuttiin lukkarinkouluiksi. Pitäjänkouluja syntyi 1700-luvun puolen välin jälkeen, kun eri pitäjissä palkattiin kyvykkäitä henkilöitä opettamaan pääasiassa köyhemmän väen lapsia. Nämä koulut olivat ensimmäinen askel kunnallisille kouluille.²⁰

Venäjän vallan aikana opetuskieli nousi suureksi puheen aiheeksi. Ruotsi oli ainoa opetuskieli oppikouluissa ja se myös vakiinnutti asemaansa yliopistokielenä, vaikkakin latina oli edelleen tärkein kieli yliopistoissa. Kansanopetuksessa käytettiin ruotsin ohella myös suomea. Venäläiset pyrkivät lisäämään aktiivisesti omaa äidinkieltänsä, mutta siihen suhtauduttiin Suomessa koko Venäjän vallan ajan pääosin negatiivisesti. Kansanopetusta antoivat enimmäkseen kunnat, kirkko, erilaiset yksityiset henkilöt ja seurakunnat. Siksi suomalaisesta koulujärjestelmästä ei muodostunut aluksi yhtenäistä.²¹

Saattaakseen kansan sivistyksen samalle tasolle eurooppalaisten kansakuntien kanssa keisari Aleksanteri II antoi vuonna 1858 kansakoulutoimen järjestämisestä julistuksen, joka mahdollisti kansanopetuksen järjestämisen valtion tuella. Kansakoulun tärkeimpänä tavoitteena oli uskonnollisen kansansivistyksen antaminen. Lisäksi haluttiin kehittää siveellisyyttä, yleistä hyvinvointia ja antaa hyödyllisiä tietoja. Kansan sivistämisen lähtökohtana pidetään 1700-luvun valistusajattelua, jonka mukaan kaikki syntyivät tasa-arvoisina ja kaikilla oli yhtäläiset oikeudet oppimiseen. Niitä pidettiin yleisenä ihmisoikeutena.²²

¹⁹ Kuikka 1991, 25, 26, 28.

²⁰ Kuikka 1991, 33, 34; Syväoja 2004, 28.

²¹ Hyötyniemi 1942, 149, 150; Kuikka 1991, 46.

²² Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 22. Jalava 2011, 74; Kuikka 1991, 48, 51, 52; Syväoja 2004, 34.

Kansakoululaki säädettiin yhdessä kunnallislain kanssa. Kunnallislain mukaan kansanopetus kuului kunnalle, ja kouluja koskevat asiat siirtyivät näin vähitellen kirkolta kunnanvaltuustojen päätettäväksi. Maalaiskuntien kunnallisasetus vahvistettiin vuonna 1865 ja kaupunkikuntien 1873. Lopullinen kansakouluasetus hyväksyttiin tarkastusten jälkeen vuonna 1866. Kansakoululaki määritteli kaupunkikunnat antamaan koulupaikan kaikille 8–12-vuotiaille lapsille. Kaupunkien oli perustettava ala- ja yläkansakouluja, maalaiskuntia kansakoululaki ei velvoittanut koulujen perustamiseen. Maaseudulla alkeisopetus jäi edelleen suurelta osin kotien ja kirkon tehtäväksi kansakoulujen puuttuessa. Ensimmäisenä lukuvuonna 1865–1866 Suomessa oli vain parikymmentä maalaiskoulua.²³

Maalaiskansakouluja oli lukuvuonna 1871–1872 yhteensä 146, 29 vuotta myöhemmin lukuvuonna 1899–1900 maalaiskansakouluja oli jo 1 757. Oppilaiden lukumäärä kasvoi samanaikaisesti 6 131 oppilaasta 70 552 oppilaaseen. Kaupungeissa kehitys oli samansuuntainen. Kansakouluissa kävi poikia enemmän kuin tyttöjä. Tiukasta budjetistaan huolimatta valtio pyrki tukemaan uusien kansakoulujen perustamista. Se ei tukenut kuitenkaan kevein perustein useampien koulujen perustamista saman kuntaan. Asiaan vaikuttivat erityisesti kunnan asukasluku ja pinta-ala. Kuntien ja valtion talous vaikutti suuresti kansakoululaitoksen leviämiseen ja kansan sivistämiseen. Tätä kansakoulun isänä kutsuttu Uno Cygnaeus piti erityisen huolestuttavana asiana.²⁴

Ongelmana pidettiin myös lasten koulunkäynnin epäsäännöllisyyttä ja oppilaiden heikkoja alkutietoja. Myös lasten vanhemmat saattoivat vieroksua koulujen perustamista ja siellä käyntiä. Koulunkäynti aloitettiin usein syksyllä myöhään ja osa oppilaista tuli vasta keväällä kouluun. Lukuvuonna 1872–1873 vain vähän yli puolet oppilaista kävi koulua koko lukuvuoden.²⁵

Valtiopäivät ja keisari säätivät piirijakoasetuksen²⁶ vuonna 1898, jotta maalaiskuntiin saataisiin enemmän kouluja. Kunnan oli perustettava asetuksen mukaan jokaiseen piiriin koulu, mikäli siihen ilmoitautui vähintään 30 lasta. Toinen koulu tai toinen opettajan virka piti perustaa, jos oppilaita oli yli 50. Jokaisella lapsella oli oikeus saada opetusta äidinkielellään eli lähinnä suomeksi tai ruotsiksi. Piirijakoasetusta pidettiin Suomen ensimmäisenä kouluvelvollisuuslakina. Harvaan asutuissa kunnissa asetuksen määräykset eivät silti toteutuneet, vaikka piirijakoasetuksen aikana ainoastaan

²³ Halila 1949a, 366–368; Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 22, 23; Hyötyniemi 1942, 166; Syväoja 2004, 32, 34, 39; Tuomaala 2011, 98.

²⁴ Halila 1949a, 365; Halila 1949b, 60–62.

²⁵ Heponen 1945, 106.

²⁶ Piirijakoasetus velvoitti kunnat jakamaan alueensa koulupiireihin missä täytyi olla koulu.

16 kuntaa oli kokonaan ilman kansakoulua. Vuosisadan vaihteessa kaksi kolmasosaa lapsista jäi kansakoulun opetuksen ulkopuolelle. Kansakoulujen tiheys vaihteli suuresti vielä 1890-luvulla. Keskimäärin kansakoulujen etäisyys toisistaan oli 15,5 kilometriä, mutta pisimmillään se oli jopa 450 kilometriä.²⁷

Kansakoululaitosta haluttiin uudistaa ja yhtenäistää enemmän. Siitä pyrittiin tekemään kansakuntaa rakentava ja kansallistunnetta vahvistava. Kansakoulun alkuaikoina oli kaupungeissa ja tiheimmin asutuilla seuduilla toiminut erilaisia kouluja ja opetuslaitoksia²⁸. Haja-asutusseuduilla kansakoulu juurtui paremmin kulttuuriin muiden oppilaitosten puuttuessa. Kansakoulusta tulikin etenkin maaseudulle ja vähävaraisille tärkeä koulutuksen ja sivistyksen lähde.²⁹

Kansakoulu ja oppikoulu olivat päällekkäisiä opetuslaitoksia. Kesken kansakoulun osa oppilaista siirtyi oppikouluun ja siitä eteenpäin mahdollisesti yliopistoon saakka. Toiset jatkoivat kansakoulun loppuun. Oppikouluun siirtyivät yleensä koulumenestykseltään paremmat, tosin aina oppikouluun ei päässyt vaikka olikin lahjakas oppilas. Oppikoulujen ala-luokilla opetettiin samoja asioita kuin kansakoulussa, siksi monilla meni hukkaan kouluvuotia asioita kerratessa. Kansakoulusta pyrittiinkin tekemään alkukoulu oppikoululle.³⁰

Kansakoulukokouksessa vuonna 1911 päätettiin aloittaa uudistus ja opetussuunnitelmien teko kansakouluille, koska vuoden 1866 kansakouluasetus määräsi vain kouluaineet ja kouluajan pituuden. Kansanopetusta haluttiin yhdenmukaistaa. Koulunkäyntiä haittasivat eniten pitkät koulumatkat, jotka aiheuttivat poissaoloja. Mitä lähempänä koulu oli sitä todennäköisemmin lapsi kävi koulua. Harvaan asutuilla Pohjois- ja Itä-Suomen alueilla tilanne oli huonoin. Esimerkiksi vuonna 1905 Mikkelin, Kuopion ja Oulun lääneissä asuvista lapsista 10,8–23,3 prosenttia kulki kouluun yli viiden kilometrin matkan. Etelä- ja Länsi-Suomessa koulumatkat olivat huomattavasti lyhempiä: vain 6,6–8,7 prosenttia lapsista kävi koulua yli viiden kilometrin päästä. Vuonna 1910 koulumatkat olivat lyhentyneet kaikissa lääneissä. Kansakoulun päästötodistusten saajien määrä kasvoi vuosina 1900–1921 kolmesta prosentista 16 prosenttiin. Suhteellisesti eniten päästötodistuksia saatiin lukuvuonna 1910–1911 Uudenmaan, Hämeen sekä Turun ja Porin

²⁷ Halila 1949b, 63, 64, 66; Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 24; Syväoja 2004, 40.

²⁸ Kaupungeissa toimi mm. ala-alkeiskouluja, vuoro-opetuskouluja, sunnuntai-, ilta-, rouvasväen- ja köyhäinkouluja.

²⁹ Halila 1949b, 66, 67; Halila 1949c, 167; Heporauta 1945, 107.

³⁰ Halila 1949b, 66, 67, 71, 72, 74; Halila 1949c, 167; Heporauta 1945, 107.

lääneissä. Vähiten päästötodistuksia saatiin prosentuaalisesti Mikkelin, Viipurin, Kuopion, Vaasan ja Oulun lääneissä.³¹

Opetussuunnitelmakomitea Mikael Soinisen johdolla yhdenmukaisti opetusta antamalla eri aineille viikkotuntimäärät. Äidinkieltä opetettiin kaikista eniten. Muita aineita olivat uskonto, laskento, maantieto, historia, luonnontieto, piirustus, laulu ja voimistelu. Jokaisella neljällä luokalla oli 30–32 tuntia viikossa. Kouluissa käytettiin luokkaopetusta ja aineopetusta. Luokkaopetuksen etuina oli opettajalla parempi oppilaan tuntemus, kun taas aineopetusta pidettiin tehokkaampana. Suuremmissa kouluissa käytettiin näiden kahden välimuotoja, pienissä kouluissa siihen ei ollut juuri mahdollisuuksia. Tapana oli, että naisopettajat opettivat alaluokkia ja miesopettaja yläluokkia, koska lapsille haluttiin antaa samanlainen oppimisympäristö kuin kotona. Suomalainen koulujärjestelmä kehittyi kohti yleistä kansakoulua ja oppivelvollisuuslakia askel kerrallaan.³²

2.2 Kansakoulut oppivelvollisuutta toteuttamassa

Oppivelvollisuuslain säätämisestä käytiin tiukkaa keskustelua eduskunnassa eri puolueiden välillä. Poliittinen keskusta ajoi eheyttämispolitiikkaa, johon kuului oppivelvollisuuden lisäksi punavankien armahdukset, uskonnonvapauslaki ja torpparilaki. Vuonna 1921 säädetyistä oppivelvollisuuslaista, etenkin sen sisältämästä uskonnon opetuksesta sekä kansakoulujen kustannuksista käytiin eniten kiistaa eri puolueiden välillä. Sosiaalidemokraatit, edistyspuolue ja osa maalaisliittolaisista kannatti oppivelvollisuuslain uudistamista, ja uusi laki hyväksyttiin marraskuussa 1920. Oppivelvollisuus astui voimaan 1.8.1921.³³

Oppivelvollisuuslaki takasi kaikille 7–15-vuotiaille maksuttoman koulunkäynnin sukupuoleen, kieleen tai säätyyn katsomatta. Oppivelvollisuus kesti lapsella kuusi vuotta. Se koski lähinnä suomen- ja ruotsinkielisiä lapsia, sillä laista huolimatta ulkopuolelle jäivät kuitenkin helposti romani- ja saamelaiskulttuuriin kuuluvat lapset. Oppivelvollisuuslain toimeenpanoaikaa annettiin kaupungeille viisi ja maaseutukunnille 16 vuotta, koska lain pelättiin rasittavan kuntien taloutta. Taloudellisista syistä toimeenpanoaikaa jouduttiin kuitenkin pidentämään vuonna 1925 kaupunkien

³¹ Halila 1949c, 167, 172–174; Katso kuvio 5. Täydellisen kansakoulun suorittaneiden alokkaiden kutsunta-alueina oli juuri Uudenmaan-, Hämeen- ja Turun ja Porin läänit.

³² Halila 1949b, 80; Halila 1949c, 168, 177–179, 281.

³³ Tuomaala 2004, 71; Tuomaala 2011, 100.

osalta vielä viidellä ja maaseutukuntien osalta kymmenellä vuodella. Kansakoulut pääsivät näin ollen käyntiin syrjäisemmillä seuduilla vasta 1930-luvun lopulla, jolloin kotiopetus sekä kirkon pitämät kiertokoulut jäivät lopullisesti historiaan. Kunnalliset alakoulut nousivat oppilasmääriltään kirkollisten kiertokoulujen tasolle vasta vuonna 1927. Kirkon antama alkeisopetus oli ollut aiemmin tärkeä ja usein ainoa keino maaseutujen sivistämiseksi.³⁴

Kansan sivistyksessä oli suuria eroja eri alueiden ja paikkakuntien kesken. Erot näkyivät erityisesti maaseudun ja kaupunkien välillä. Harvaan asutut Pohjois- ja Itä-Suomi olivat koulutuksessa jäljessä Etelä- ja Länsi-Suomeen verrattuna. Oppivelvollisuudella pyrittiin vähentämään näitä alueellisia eroja.³⁵ Kaupungeissa oppivelvollisuuslain voimaantulo ei aiheuttanut suuria muutoksia, sillä vuonna 1920 kaupunkilaislapsista jo lähes kaikki kävivät koulua. Maaseudullakin 68 prosenttia lapsista kävi kansakoulua, mutta koulunkäyntiaika oli sekä kaupunkilais- että maaseutulapsilla oppivelvollisuuslain suositusta lyhyempi; kaupunkilaislapsista vain 60 prosentilla oli vähintään kansakoulun oppimäärää vastaava sivistys. Oppivelvollisuuden tullessa voimaan suomalaislapsista 20 prosenttia ei ollut käynyt koulua lainkaan. Erot olivat suuria ja ongelmallisia 1920-luvulta 1930-luvulle asti. Oppivelvollisuuden toteutumista vaikeuttivat vanhempien negatiiviset asenteet, sillä lapsia tarvittiin apuna maatalous- ja kotitöissä. Lapsi voitiin vapauttaa oppivelvollisuudesta yli kolmen kilometrin koulumatkan, heikon terveyden, ruumiinvamman tai huonon käsityskyvyn vuoksi. Lukuvuonna 1935–1936 koko maassa kaikista lapsista noin 13 prosenttia oli jäänyt opetuksen ulkopuolelle. Vasta vuonna 1938 voidaan katsoa valtakunnallisen oppivelvollisuuden toteutuneen, sillä silloin oppivelvollisuuden laiminlyöjiä oli enää 1,3 prosenttia.³⁶

Oppivelvollisuus kuului oleellisesti 1920-luvun eheyttämiskäytäntöön. Tarkoituksena oli yhdistää sisällissodan jakamaa kansaa, koska valkoisessa Suomessa ei haluttu uutta kapinaa kommunistien taholta. Sisällissodan jälkeen Suomen yhteiskuntapoliittinen tausta oli hajanainen: politisoituneet agraarinen ja teollistunut Suomi olivat taistelleet toisiaan vastaan. Suomi oli hyvin maatalousvaltainen vielä 1920–1930-luvuilla, sillä noin 80 prosenttia kansalaisista asui maaseudulla, ja valtaosa kansalaisista sai toimeentulonsa maataloudesta. Agraarista elämäntapaa pidettiin elämänihanteena ja turvallisena kansakunnan ytimenä, kun taas kaupunkilaiset ja teollisuustyöläiset koettiin moraalisesti rappeutuneiksi ja poliittisesti epävakaisiksi. Valkoisen keskiluokan ja tilallisten keskuudessa epäiltiin sisällissodassa taistelleiden punaisten vanhempien

³⁴ Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 24; Syväoja 2004, 42, 43; Tuomaala 2004, 23, 68, 71–73; Tuomaala 2011, 104, 106.

³⁵ Liite 3, Kartta 1.

³⁶ Tuomaala 2004, 75, 110–112; Tuomaala 2011, 98.

kykyä kasvattaa lainkuuliaisia ja kunnollisia lapsia. Edistyspuolueen ja Maalaisliiton esittämän teorian mukaan sisällissodassa taistelleet punaiset nähtiin joutuneen poliittisen kiihotuksen uhreiksi. Tämän ajateltiin johtuvan ”työväen henkisestä alaikäisyydestä ja sivistymättömyydestä”. Poliittinen keskusta pelkäsi ”raakaa, tietämätöntä, sivistymätöntä kansanvaltaa”, kuten Mikael Soininen ja Santeri Alkio asiaa kuvasivat.³⁷Vastuuta opetuksesta ja lasten kasvatuksesta haluttiin siirtää enemmän valtiovallalle ja näin varmistaa kansan eheys maatalousvaltaisessa ja teollistuvassa Suomessa. Sivistyneistön kasvatustavoitteena oli isänmaallinen kansa: armeijan kansalaiskasvatus nähtiin tärkeänä ja välttämättömänä tähän tehtävään.³⁸

Aatteellisena pohjana kansakouluissa oli suomalaisen kulttuurin, kuten kodin, uskonnon ja isänmaan, korostaminen. Heimokansat ja -aatteet olivat vallalla 1920–1930-luvun Suomessa. Lokakuussa monissa kouluissa vietettiin juhlia ja liputettiin heimopäivien kunniaksi. Heimoaateetta opetettiin äidinkielessä, historiassa ja maantiedossa. Sen opetus oli kuitenkin pääosin riippuvaista opettajien harrastuneisuudesta. Jotkut opettajat tekivätkin vierailuja sukulaiskansojen pariin Viroon ja Unkariin. Poliittiseen ilmapiiriin vaikutti vahvasti myös 1930-luvun maailmanlaajuinen lama, jonka seurauksena elintason nousu katkesi ja työttömyys lisääntyi saaden aikaan poliittisten ääriliikkeiden kasvun.³⁹

Äärioikeistolainen ja kommunistinen ajattelu koettiin uhkaavana ja sen pelättiin syrjäyttävän kansalaiskasvatuksessa käytettyä kansan eheyttämispoliitiikkaa. Kouluhallitus pyrki estämään eri keinoin 1930-luvulla pinnalle nousseiden aatteiden leviämistä kouluihin ja oppilaiden kesken. Lapuan liikkeen vahvimpina aikoina 1930-luvun alussa koululaisilta kiellettiin osallistumiset esimerkiksi sosiaalidemokraattisiin raittiusliikkeisiin. Lisäksi opettajia pyydettiin valvomaan ja ilmoittamaan kommunistisesta propagandasta. Vuonna 1936 kansakoulun järjestömuotoasetuksella kiellettiin oppilaiden liittyminen yhdistyksiin tai muuhun vastaavaan toimintaan. Samalla kiellettiin poliittisten tunnusten ja pukujen käyttö sekä luokkahuoneiden käyttö poliittisiin tilaisuuksiin. Näin pyrittiin estämään myös äärioikeistolaisen IKL-puolueen⁴⁰ aatteiden leviäminen oppilaiden keskuudessa. Samalla viestitettiin myös opettajille kouluhallituksen pyrkimykset pitää poliittiset asiat koulun ovien ulkopuolella. Eheyttämispoliitiikan takaajina kouluissa ja eri paikkakunnilla olivat kuuliaiset opettajat, joiden tehtävänä oli valvoa oppilaiden toimintaa ja mielipiteen ilmaisua.

³⁷ Tuomaala 2004, 70.

³⁸ Mälkki 2008, 72, 73; Tuomaala 2004, 15, 23, 63, 70, 92; Tuomaala 2011, 99–101.

³⁹ Halila 1950, 207, 208; Kuikka 1991, 89–93; Syväoja 2004, 201; Tuomaala 2004, 95, 96, 195.

⁴⁰ IKL = Isänmaallinen kansanliike, toimi vuosina 1932–1944.

Toisaalta oli ristiriitaista, että sisällissodan aikaan valtaosa opettajista taisteli valkoisten puolella ja oli myötämielisiä suojeluskunnille.⁴¹

Kansakoulu jaettiin kahteen osaan: alakansakouluun 7–9-vuotiaille ja yläkansakouluun sitä vanhemmille. Kansakoulun tärkeimpänä tehtävänä oli yleissivistyksen kasvattaminen. Oppiaineet olivat samoja kuin 1860-luvulla. Kansakoulun alkuvuosikymmenillä keskusteltiin paljon opetusmetodeista. Toiset kannattivat enemmän niin sanottua ulkolukua kuin uudempana tyylinä tullutta oppilaskeskeistä opetustyyliä. Oppikirjat olivat suuressa asemassa, koska oppiaineiden sisältöjä ei ollut määritelty tarkemmin. Opettajan asema ja merkitys opetuksessa olikin suuri. Myöhemmin työkirjojen käyttö yleistyi ja samalla myös korostettiin oppilaan omia havaintoja.⁴²

Suomalaisen pedagogiikan uudistajina ja johtavina kasvatustieteilijöinä toimivat 1900-luvun alkuvuosikymmeninä Mikael Soininen ja Aukusti Salo. Kirkollis- ja opetusministerinä sekä kouluylivaltiosihteerinä Edistyspuolueen Soininen toimi aktiivisesti oppivelvollisuuden puolestapuhujana. Salo toimi Hämeenlinnan alakansakouluopettajaseminaarin johtajana ja perehtyi pääasiassa alakansakoulujen luku- ja kirjoitustaidon opetukseen sekä didaktiikkaan.⁴³ Hänen aapisensa olivat käytetyimpiä 1900-luvun alkupuolella. Salo julkaisi *Alakansakoulun opetusopin* (1926) sekä *Alakansakoulun opetussuunnitelman* (1936). Soininen oli mukana tekemässä ensimmäistä opetussuunnitelmaa, vuonna 1925 julkaistua *Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmaa*, joka oli käytössä vuoteen 1952 asti. Kasvatus- ja opetuskäytäntöjen ihanteita käsiteltiin oppikirjoissa, valtakunnallisissa ja paikallisissa opetussuunnitelmissa, opettajien oppaissa, komitean mietinnöissä sekä kouluhallituksen kiertokirjeissä. Armeijassa käytettiin Salon tekemää *Valistustyön opetusmenetelmää* (1930), jonka Salo oli kirjoittanut armeijan kansalais- ja valistuskasvatusta varten.⁴⁴ Armeijan kansalaiskasvatuksessa oli siis käytössä Suomen johtavan pedagogin opit.

2.3. Kansakoulun opetussuunnitelma ja oppiaineet

⁴¹ Kuikka 1991, 89–93; Syväoja 2004, 201; Tuomaala 2004, 95, 96, 195.

⁴² Kuikka 1991, 87–89, 92, 93; Maalaiskoulun opetussuunnitelma 1925, 8, 9.

⁴³ Opetusmenetelmä oppi.

⁴⁴ Tuomaala 2004, 17, 70, 162, 195; Tuomaala 2011, 100; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; www.eduskunta.fi/triphome/bin/hx5000.sh?{hnro}=911524&{kieli}=su&{haku}=kaikki.

Alakansakoulun tavoitteena oli opettaa lapsille opiskelutaitoja yläkansakoulua varten. Sen tärkeimpiä aineita olivat luku- ja kirjoitusopetus sekä laskennon perusteet. Muiden aineiden kuten uskonnon ja ympäristötiedon opetuksen merkitys oli vähäisempi. Tärkeänä asiana pidettiin myös ruumiillisten taitojen ja tunnepuolen kehittämistä. Opetuksessa huomioitiin se, että alakansakouluikäisten lasten luontevin oppimiskeino on havaitseminen ja mielikuvien luominen. Lasten katsottiin olevan helposti häiriintyviä ja tunne-elämältään ailahtelevia, minkä vuoksi kirjallinen opetusmateriaali koettiin heille liian vaikeaksi.⁴⁵

Yläkansakoulun opetussuunnitelmassa painotettiin käytännönläheisyyttä, mutta se ei saanut sivuuttaa kasvatustieteellistä oppimista. Näin pyrittiin innostamaan oppilaita ja vakuuttamaan kansalle koulunkäynnin tarpeellisuutta. Opetussuunnitelmakomitea listasi viisi kansakouluopetuksen tärkeintä opetusperiaatetta: opetuksen liittäminen oppilaan omaan kokemukseen, oppilaan tasoa vastaavan oppimateriaalin käyttäminen, opetuksen havainnollistaminen, oppilaan omatoimisuuden painottaminen ja opitun asian muistaminen.⁴⁶

Kansakoulussa opetettiin seuraavia aineita: äidinkieli, laskento ja mittausoppi, uskonto, uskontohistoria, historia, maantieto, luonnontieto, maa- ja kotitalous, piirustus, käsityö, voimistelu, laulu ja siveysoppi. Äidinkielen, historian ja maantiedon opetuksen tavoitteina oli kasvattaa oppilaiden isänmaan tuntemusta. Usein eri aineiden opetus tuki toisten aineiden opetusta, esimerkiksi ainekirjoituksilla ja lauluilla tuettiin historiassa tai maantiedossa opeteltuja asioita. Aineen aiheina olivat muun muassa *Suomen luonnosta*, *Kotikyläni*, *Suomen lippu*, *Historiallinen mielihenkilöni* ja *Oma maa mansikka, muu maa mustikka*. Historian opetuksen havainnollistamista pidettiin tärkeänä, koska muuten lapsille vieraat ja kaukaiset asiat eivät jääneet niin helposti mieleen. Historiallisia kuvatauluja julkaistiin useita kymmeniä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, kuvataulujen uskottavuutta nostivat aikansa tunnetut maalarit, jotka kuvasivat tauluissa tarkasti eri aikakausien tapahtumia. Kuvat olivat hyviä havaintovälineitä, koska ne eivät olleet kärsineet vielä inflaatiota.⁴⁷

Historian opetuksessa keskityttiin pääasiassa isänmaan historiaan. Tarkoituksena oli kasvattaa oppilaiden kansalaistietoutta. 1930-luvulla historian opetuksessa käsiteltiin suomensukuisia heimoja

⁴⁵ Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925, 8–10, 37.

⁴⁶ Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925, 45–53.

⁴⁷ Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925, 60; Syväoja 2004, 196–200; Tuomaala 2004, 168, 171, 197, 202, 204, 208.

ja kansoja. Suomen lipun ja muiden kansallisten symbolien opetuksella pyrittiin kasvattamaan isänmaallisuutta.⁴⁸

Maantiedon opetuksen tärkeimpänä tavoitteena oli osata sijoittaa oma kotiseutu Suomen kartalle. Topeliuksen *Maamme kirjan* avulla oppilaiden haluttiin ymmärtävän ympäristönsä kotiseutuna. Opintojen edetessä opetusta laajennettiin maakuntien ja koko Suomen maantietoon ja historiaan. Ylemmillä luokilla maantiedossa ja historiassa pyrittiin käsittelemään muidenkin maiden asioita. Maantiedossa käsiteltiin alueiden elinkeinoja, yhteiskuntaoloja ja politiikkaa. Opetuksessa käytettiin mahdollisuuksien mukaan havaintovälineinä karttoja, kuvakirjoja, maantieteellisiä kuvia ja joskus jopa karttapalloa. Oppilaat myös piirsivät karttoja koulusta, ympäristöstä ja kotikunnasta.⁴⁹

Kansakoulun äidinkielen opetuksen päätavoite oli luku- ja kirjoitustaidon opettaminen. Lukukirjoina koululaisilla toimivat J.L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* ja Sakari Topeliuksen *Maamme kirja*. Samoja teoksia käytettiin myös armeijassa, niin äidinkielessä kuin historiassakin. Tavoitteena oli opettaa kirjojen avulla historiallista suomalaisuutta. Vänrikki Stoolin tarinoiden avulla pojille opetettiin maanpuolustushenkeä. Kansakoulun arvomaailma ja opetusihanteet olivat pitkälti peräisin valkoisten ideologiasta ja kansallishanteesta, jotka ihailivat agraarista Suomea ja sieltä tulevia kansallissankareita.⁵⁰

Suomen itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä Suomen taloudellinen tilanne oli varsin heikko. Tiukka budjetti ja rajalliset määrärahat rajoittivat kansalaiskasvatusta. Kansalaiskasvatuksen keskeisimmät muodot olivat oppi- ja asevelvollisuus, joita pidettiin tärkeänä kansakunnan rakentamisessa. Niitä pyrittiin kehittämään samaan aikaan, minkä vuoksi ne joutuivat jatkuvasti taloudellisesti kilpailemaan keskenään. Puolustusvoimien ja puolustusministeriön menot olivat 10 prosenttia koko valtion budjetista vuosina 1921–1930. Suojeluskunnissa ja monissa muissa piireissä kansakouluopetusta haluttiin kehittää enemmän maanpuolustukselliseen suuntaan, jotta Suomen olemassaolo olisi turvattu myös tulevaisuudessa. Lauri ”Tahko” Pihkalan mukaan kansakouluissa oli nostettava enemmän maanpuolustustahtoa ja isänmaallisuutta. Niinpä liikuntatunneilla tuli hänen mielestään keskittyä enemmän erä-, hiihto- ja sotilastaitoihin. Pihkala johti armeijan

⁴⁸ Syväoja 2004, 199; Tuomaala 2004, 195, 203.

⁴⁹ Syväoja 2004, 194, 201; Tuomaala 2004, 197, 200, 201.

⁵⁰ Syväoja 2004, 193; Tuomaala 2004, 209, 212, 216; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

perustamisaikana sen liikuntaosastoa, johon myös kansalaiskasvatus kuului. Kansalaiskasvatus siirtyi kuitenkin pian sotilaspapistolle, koska Pihkalalla ei riittänyt aikaa kansalaiskasvatustyölle.⁵¹

3. Kansalaiskasvatus armeijassa sisällissodasta talvisotaan

3.1 Kansalaiskasvatus alkeisopetuksen täydentäjänä 1919–1927

Sotilaiden kansalaiskasvatuksen järjestäminen oli aluksi vaikeaa, koska siihen ei saatu mallia muista maista. Sen vuoksi kansalaiskasvatus oli aluksi kokeiluluonteista. Suomen maantieteellinen sijainti asetti kansalaiskasvatukselle tavoitteet ja päämäärät: Sotarovasti Malin kuvasi kansalaiskasvatusta taisteluksi ”*bolshevistista henkistä ruttoa*” vastaan. Sotilaiden haluttiin saavan kansalaiskasvatuksesta innostus itsensä sivistämiselle myös varusmiespalveluksen jälkeen. Kasvatuksen tavoitteena oli isänmaataan tunteva ja rakastava reserviläinen.⁵²

Vuonna 1918 armeijan antama kansalaiskasvatus oli varsin vähäistä. Sotarovastin vuosikertomuksissa tulee ilmi, että koko armeijassa oli viisi varsinaista laulutuntia ja viisi rahtiusesitelmää, muita oppitunteja tai esitelmiä oli vain 289 tuntia. Kansalaiskasvatus aloitettiin varsinaisesti vasta vuonna 1919, jolloin se sisällytettiin armeijan koulutustavoitteisiin. Aluksi kansan sivistäminen määrättiin joukko-osastoissa toimineiden upseerien tehtäväksi, mutta kuitenkin varsin pian vastuu siirtyi sotilaspapeille. Sotilaspappien tehtävänä oli valvoa tarkastuksin opetuksen järjestelyä ja laatua, jos he eivät itse toimineet opettajina. Aluksi ongelmana oli sotilaspappien saaminen jokaiseen joukko-osastoon. Sotilaspappien huono palkka ja huonot työolot sekä selkeän toimenkuvan puuttuminen olivat riesana lähes koko 1920-luvun ajan, vaikka sotarovasti järjestikin sotilaspapeille erilaisia koulutustilaisuuksia ja pyrki nostamaan palkkausta.⁵³

Sotilaspapeista oli jatkuvasti pulaa 1920-luvulla, ja monia virkoja oli täyttämättä vielä vuosikymmenen lopulla. Luterilaisia sotilaspappeja oli alkuvuosina noin 20–30 ja lisäksi yksi

⁵¹ Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt 2000, 31; Syväoja 2004, 205–212; Tuomaala 2004, 94, 95; Sotarovastin vuosikertomus sotilaspapiston sielunhoito- ja valistustyöstä v.1927, T 21125 VII 1, KA.

⁵² Sotarovastin vuosikertomus sotilaspapiston sielunhoito- ja valistustyöstä v.1927, T 21125 VII 1, KA.

⁵³ Kronlund 1988, 325; Sotarovastin kertomus sotaministeriön kirkollisasiainoimistosta ajalta 21.9.1918–1.5.1919, Sotarovastin vuosikertomus kirkollis- ja opetustoiminnasta v. 1919, Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä 1926, T 21125 VII 1, KA; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1923, R-70/9, KA.

vuonna 1922 aloittanut ortodoksisotilaspappi. Sotilaspappien palkat olivat alhaisemmalla tasolla kuin siviilipuolen papeilla, joilla oli lisäksi myös enemmän luontaisetuja sisältäen useimmiten jopa ilmaisen asunnon. Sotilaspapin palkka oli vuodessa noin 43 500 markkaa⁵⁴, josta kolmasosa kului asumiskustannuksiin. Siviilipuolen maalaisseurakunnan kappalaisella puolestaan palkka oli noin 60 000 markkaa⁵⁵ sisältäen asunnon ja muita etuisuuksia. Myöhemmin sotilaspappien palkkojen noustua ja työn selkeästi parannuttua sotilaspapiksi hakijoita oli yli työhön otettavien määrän. Näin tapahtui kuitenkin vasta vuonna 1931. Tuolloin sotarovasti saikin valita ammattiin sopivimmat hakijat, joilta edellytettiin miehekästä luonnetta, tarmokkuutta, valoisuutta, avarakatseisuutta, repäisevää aloitteellisuutta sekä laajasydämyyttä. Sotilaspappi ei saanut olla unelias, koska silloin varusmiehet eivät jaksaisi kuunnella pappia.⁵⁶

Kansalaiskasvatuksen tehostamiseksi laadittiin vuonna 1925 opetussuunnitelma, jota noudattamalla varusmiehille ehdittiin antaa palveluksen aikana riittävästi kansalaiskasvatusta. Sotilaat jaettiin oppitasonsa mukaan tasoryhmiin heti palvelukseen astumisensa jälkeen. Tasoryhmä määräytyi suullisilla ja kirjallisilla alkukokeilla. Luokkia oli yleisimmin kolme: ensimmäisellä luokalla olivat luku- ja kirjoitustaidottomat tai näissä asioissa heikkotasoiset, toisella luokalla kansakoulua käymättömät, mutta kuitenkin luku- ja kirjoitustaitoiset sekä kolmannella luokalla osittain kansakoulua käyneet ja kansakoulun läpikäyneistä ne, jotka alkukokeiden perusteella eivät hallinneet tarpeeksi hyvin kansakouluopintoja. Tasoryhmissä opettaminen oli edistyksellistä aikana, jolloin sotilaat olivat enemmän massaa kuin yksilöitä. Alkeisopetusta ei annettu niille, joilla oli täydellinen kansakoulukurssien hallinta tai sitä suurempi tietomäärä, kuten yliopisto-opiskelijoille ja kansakoulun opettajille. Tavoitteena oli käyttää heitä alkeisopetuksen opettajina, mutta tavoite ei toteutunut sen vuoksi, että he jatkoivat sotilaskoulutusta korpraalikoulussa ja reserviupseerikoulussa.⁵⁷

Alkukokeen kysymykset olivat varsin helppoja. Koe oli tehty niin, että oikeasta vastauksesta sai kaksi pistettä ja erittäin hyvästä vastauksesta kolme. Puutteellisesta vastauksesta sai pisteen ja väärästä vastauksesta nolla pistettä. Arvioinnissa huomioitiin myös kirjoitustaito ja sotilaan kyky

⁵⁴ 17 621,85 € Laskettu vuosien 1920 ja 2012 rahanarvoilla. Elinkustannusindeksiin suhteutettuna.

http://www.stat.fi/til/khi/2012/khi_2012_2013-01-15_tau_001.html

⁵⁵ 24 306 € Laskettu vuosien 1920 ja 2012 rahanarvoilla. Elinkustannusindeksiin suhteutettuna.

http://www.stat.fi/til/khi/2012/khi_2012_2013-01-15_tau_001.html

⁵⁶ Niskanen 2008, 34; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v.1931, T 21125 VII 1, KA;

Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922, R-70/9, KA.

⁵⁷ Mälkki 2008, 74, 75; Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä v. 1925, T 17644/39, KA; Sotilaspastoreiden vuosikertomukset kirkollisesta ja valistustyöstä 1925–1931, T 21125/ VI 1, KA; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä 1926, T 21125 VII 1, KA.

lausua ajatuksensa, ne arvioitiin nolasta kolmeen pisteeseen. Ensimmäiselle luokalle joutui alle kymmenellä pisteellä, kolmannelle luokalle pääsi 15 pisteellä ja 20 pisteellä sai vapautuksen alkeisopetuksesta. Alla olevassa asetelmassa on esitetty kesällä 1926 Pioneeripataljoonan (Pion.P.) saapuvien alokkaiden jakautuminen eri alkeisopetusluokille alokasmäärinä sekä prosentteina koko pataljoonan saapumiserästä.⁵⁸

Yhteensä	I: luokka	II: luokka	III: luokka	Vapautetut alkeisopetuksesta
73 alokasta	12 alok.	19 alok.	18 alok.	24 alok.
100 %	16,4 %	26,0 %	24,7 %	32,9 %

Lähde: Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA.

Pioneeripataljoonan alokkaiden vastaukset olivat hyvin eritasoisia. Esimerkiksi ensimmäiseen kysymykseen ”*Mistä suomalaiset ovat tulleet?*”, vastattiin muun muassa seuraavasti:

”Suomalaiset ovat tulleet Roomasta, Ruotsista, Urain vuorten takaa, Pohjoisesta.”

”Suomalaiset ovat tulleet itämaisista kansoista, Unkarista.”

”Suomalaiset ovat tulleet osa Norjasta, Ruotsista ja on myös venäläisiäkin muuttunut suomalaisiksi.”

”He ovat tulleet Alankomailta.”

*”Suomalaiset ovat tulleet etelänmaista.”*⁵⁹

Suomalaisen kirjallisuuden perustajana pidettiin vastauksissa puolestaan suomalaisia kirjailijoita, koululaitoksen perustajia, Suomessa toimineita merkittäviä henkilöitä kuten Pietari Brahea sekä saksalaista uskonpuhdistajaa Martti Lutheria. Monissa vastauksissa oli kirjoitusvirheitä kuten ”*Ruuneperk, Mikael Anghelo*”. Laskennossa virheitä oli enemmän kuin oikeita vastauksia. Kirjaston kirjojen lainamääräksi joku oli saanut 12 ja toinen oli kirjoittanut vastaukseksi ”*useita*”. Maantieteessä valtameret ja mantereet olivat useimmille vieraita. Mantereiksi oli lueteltu muun muassa Britteinsaaret, Suomi, Ruotsi ja Skandinavia, mutta myös monia oikeita mantereita. Vastauksissa Euroopan suurimmat joet olivat Suomen Aurajoki, Kymijoki ja Kemijoki, ulkomaisia jokia muun muassa Tonava, Volga, Rein, Uralinjoki ja Mississipp. Muissa joukko-osastoissa

⁵⁸ Liite 2 (Alokkaiden alkukokeen kysymykset); Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v.1926, T 21125 VII 1, KA.

⁵⁹ Liite 2; Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA.

alokkaiden sivistystaso oli varmasti vielä heikompi kuin Pioneeripataljoonassa, jonka alokkaat olivat yleensä keskitasoa sivistyneempiä.⁶⁰

Kansalaiskasvatuksen opetussuunnitelmassa määriteltiin, että alkeisopetusta annettaisiin viisi tuntia viikossa ja se kestäisi neljä kuukautta eli koko alokasajan, minkä jälkeen pidettäisiin koe. Kokeen läpäisseet siirtyivät seuraavalle luokalle. Ensimmäiselle luokalle jääneille oli tarkoitus antaa yksityisopetusta, opettaa alkeisopetusta vielä jatko-opetuksen rinnalla tai jotenkin muulla tavoin järjestää tarvittavaa alkeisopetusta. Kolmannen luokan läpäisseen ei tarvitsisi osallistua jatkossa alkeisopetustunneille. Alkeisopetuksen jälkeen olisi jatko-opetusta kaksi tuntia viikossa kahdeksan kuukauden ajan. Aineina jatko-opetuksessa oli yhteiskuntaopin alkeita, suomalaista kirjallisuutta, luonnontiedettä, aine- ja osaamiskirjoitusta sekä laskentoa.⁶¹

Ensimmäisellä luokalla olisi suunnitelman mukaan kolme tuntia sisälukua ja kaksi tuntia kaunokirjoitusta. Oppikirjoina oli Rafael Strömin *Aikamiehen aapinen*, *Maamme kirja* ja *Valistuksen vihko numero 1*. Toisella luokalla oli sisälukua, kaunokirjoitusta ja maantiedettä kutakin tunti ja laskentoa kaksi tuntia. Kolmannella luokalla oli samoja aineita yhtä monta tuntia, paitsi kaunokirjoitus oli korvattu oikeinkirjoituksella. Oppikirjoina olivat toisella ja kolmannella luokalla esimerkiksi *Maamme kirja*, *Valistuksen vihkot numerot: 2 ja 3*, *Vänrikki Stoolin tarinat*, *K. Vilkun Miekka ja Sana*, *Suomalaisia Sankareita* ja *Aikakausten vaihteessa*.⁶²

Vuoden 1925 kansalaisopetusohjelmassa määrättiin vähimmäistuntimääriä tietyille oppiaineille. Luennot olivat alkeisopetuksen lisänä ja niitä pidettiin kaksi tuntia viikossa. Isänmaan historiaa piti olla vuodessa varusmiehelle 45 tuntia, yhteiskuntaoppia 25 tuntia, kotimaista kirjallisuushistoriaa 12 tuntia sekä raittius- ja siveellisyysluentoja 10 tuntia. Oppituntien määrästä pidettiin tarkoin huolta eikä alituksia juuri tapahtunut. Muutamissa joukko-osastoissa oppitunteja pidettiin moninkertainen määrä ohjeistuksen vähimmäistuntimääriin nähden. Sotilaspappien väliseen tiedonvälitykseen keskittyneessä *Veljestervehdys*-lehdessä epäiltiin, että komppanioiden välisen kilpailun takia joissain joukko-osastoissa ilmoitettiin vääriä lukuja pidettyjen tuntien määrästä.⁶³

⁶⁰ Liite 2; Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v.1926, T 21125 VII 1, KA.

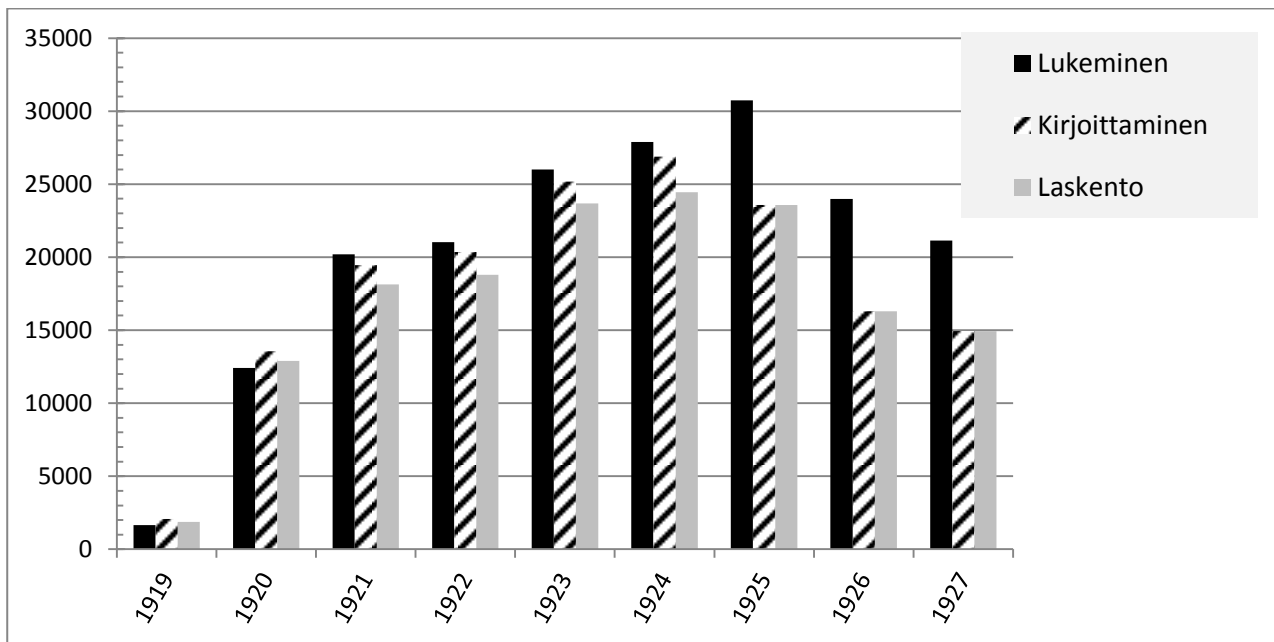
⁶¹ Kuvio 2; Liite 1, Kuvio 3; Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA.

⁶² Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA.

⁶³ Kronlund 1988, 326; Mälkki 2008, 74, 75; Kuvio 2; Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA; Sotilaspastoreiden vuosikertomukset kirkollisesta ja valistustyöstä 1932–1939, T 21125/VI 2, KA.

Eniten opetustunteja käytettiin alkeisopetukseen eli lukemiseen, kirjoittamiseen ja laskentoon. Näistä vähiten tunteja käytettiin laskentoon. Alkeisopetuksen määrä väheni vuodesta 1925 alkaen. Yksi syy vähenemiseen on todennäköisesti varusmiesten sivistyksen parantuminen. Alkeisopetus siirtyi sotilaspapeilta valistusupseereille vuonna 1927. Valistusupseerit eivät pitäneet tilastoja opetetuista tunneista, siksi taulukot loppuvat tähän vuoteen.⁶⁴

Kuvio 1. Alkeisopetusaineiden tuntimäärät armeijassa 1919–1927.

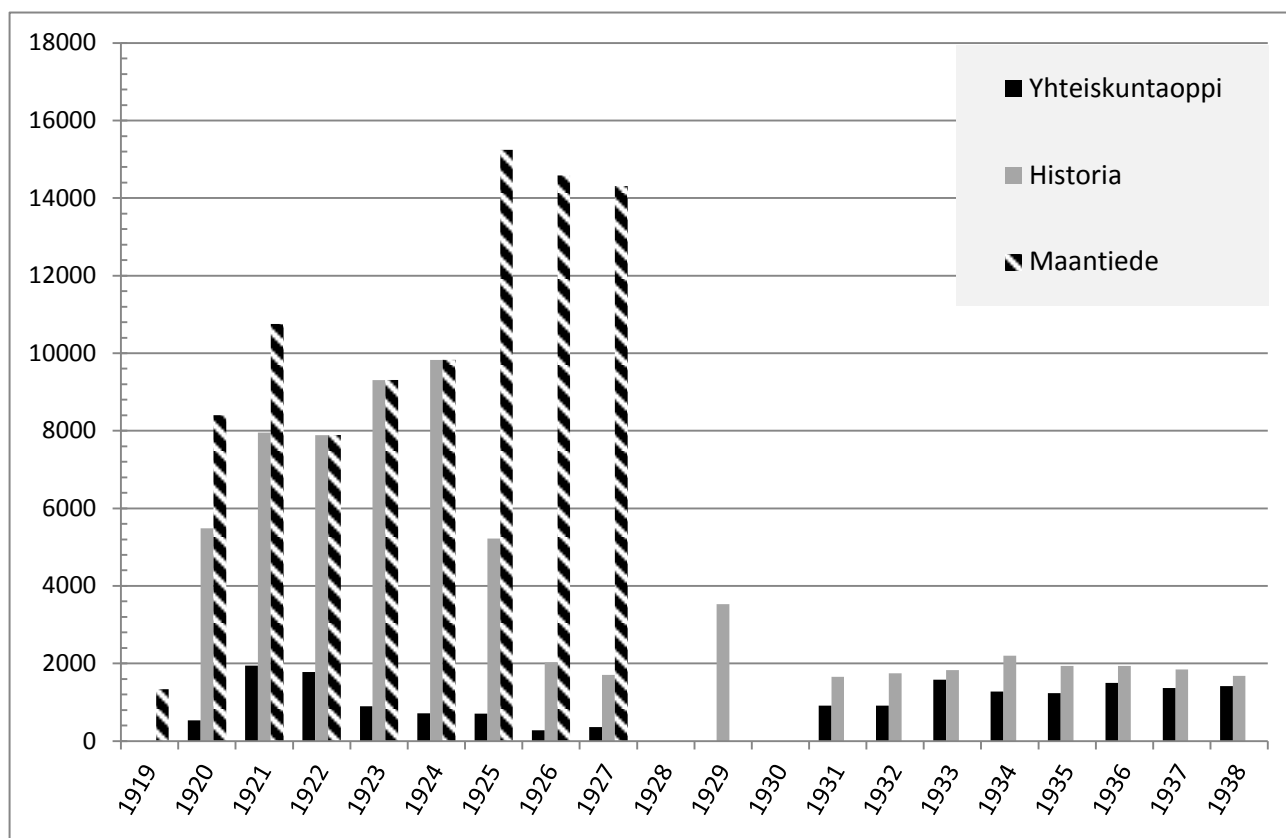
Lähde: Sotarovastin vuosikertomus kirkollis- ja opetustoiminnasta v. 1919, Yhteenveto kirkollisesta ja valistustyöstä Suomen armeijassa 1920–1927, T 21125 VII 1, KA.

Maantiede oli alkeisopetustuntien jälkeen yleisin oppiaine armeijassa. Vuoden 1927 jälkeen maantiedon opetus kuitenkin väheni. Syy vähenemiseen oli varusmiesten koulusivistyksen paraneminen ja maantiedon opetuksen siirtyminen valistusupseereille. Historian oppitunteja tilastoitiin koko tutkimallani ajanjaksolla. Vuodesta 1927 alkanut muutos johtuu siitä, että osa historian oppitunneista siirtyi valistusupseerien pidettäväksi, eikä niitäkään tilastoitu kuten aiemmin. Sotilaspapit jatkoivat pitämiensä kulttuurihistorian tuntien tilastoimista. Valistusupseerit pitivät pääasiassa sotahistorian tunnit, mutta eivät tilastoineet pitämiään tunteja. Yhteiskuntaopin tunnit säilyivät sotilaspappien opetettavana myös vuoden 1927 uudistusten jälkeen.⁶⁵

⁶⁴ Kuvio 1.

⁶⁵ Kuvio 2; Kronlund 1988, 518.

Kuvio 2. Opetusaineiden tuntimäärät armeijassa 1919–1938.

Lähde: Sotarovastin vuosikertomus kirkollis- ja opetustoiminnasta v. 1919, Yhteenveto kirkollisesta ja valistustyöstä Suomen armeijassa 1920–1927, 1929–1938, T 21125 VII 1, KA.

Luonnontiedon, laulun ja käsityön opetus oli varsin vähäistä verrattuna muihin armeijassa opetettuihin aineisiin. Käsityö ja laulu nähtiin varusmiehille tärkeänä armeijan alkuaikoina, mutta myöhemmin ne hävisivät kokonaan opetettavista aineista, laulua opetettiin myöhemmin uskonnollisilla luennoilla ja toimituksissa.⁶⁶

Kansalaiskasvatustuntien määrä vaihteli jonkin verran eri varuskuntien välillä varusmiesten sivistystason mukaan. Yleisenä käytäntönä oli, että oppitunnit pidettiin normaaliin palvelusaikaan komppanioittain. Alkeisopetustunteja pidettiin kuitenkin myös illalla varsinaisen palvelusajan päätyttyä, tällöin varusmiesten väsymys sekä suoritettavat pakolliset vartiopalvelut häiritsivät oppimista. Iltatunteja annettiin tunnin tai kahden tunnin jaksoissa. Oppituntien pito keskittyi pääasiassa talvikuukausille, kun taas kesällä pidettiin huomattavasti vähemmän oppitunteja joukko-osastojen ollessa maastoharjoituksissa.⁶⁷

⁶⁶ Liite 1, Kuvio 3.

⁶⁷ Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v.1926, T 21125 VII 1, KA.

Oppilasmäärä haluttiin pitää luokilla sopivana. Alkeisopetuksen opetussuunnitelmassa ehdotettiin, että 20 oppilasta olisi sopiva määrä joka luokalle. Mikäli oppilaita olisi enemmän, pitäisi perustaa rinnakkaisluokka. Opetussuunnitelman mukaan alkeisopetusluokille piti määrätä yksi opettaja ja vara-opettaja. Pakolliset vartiopalvelukset ja komennukset olivat opettajien ja oppilaiden kiusana, vaikka opetussuunnitelmassa ne haluttiin erikseen kieltää. Opettajalle tulisi ehdotuksen mukaan antaa myös riittävästi aikaa valmistella luennot ja oppitunnit. Opetustoimien valvojiksi tuli määrätä joku henkilö, jonka tehtävänä olisi valvoa opetuksen käytännön järjestelyistä ja raportoida niistä varuskunnan pastorille.⁶⁸

Varuskunnissa oli kaikilta osin jatkuva tilanpuute ja ahtausta niin kirkoissa kuin luokkahuoneissakin. Joskus samassa luokassa saattoi olla useampi tunti samaan aikaan, mikä oli varmasti varsin häiritsevää kaikille osapuolille. Oppitunteja pidettiin myös tuvissa⁶⁹, joissa oli huono valaistus ja vain yksi pöytä ja rajallinen määrä istuinpaikkoja. Varuskunnille toimitettiin opiskelua edesauttavia välineitä, kuten oppikirjoja, kuvia, karttoja ja muistiinpanovälineitä. Pöytiä ei haluttu toimittaa varuskuntiin, koska pelättiin niiden käyttötarkoituksen olevan jokin muu kuin kouluopiskelu. Sen sijaan pulpetteja pyrittiin toimittamaan.⁷⁰

Kirjallisuutta ja opetustarvikkeita tilattiin pääasiassa yksityisistä koulutarvike- tai kirjakaupoista. Kirjat päätyivät kasarmeissa useimmiten upseerien- ja varuskuntienkirjastoon tai aliupseerikouluihin, myös alkeisopetukseen tilattiin oppikirjoja. Kirjat käsittelivät pääosin sotilas- tai asetietoutta, mutta paljon myös historiaa, maantietoa ja kasvatusoppia. Esimerkiksi Hämeenlinnan kenttätykistön kapitulanttikouluun⁷¹ tilattiin vuonna 1925 muutamia kappaleita Soinisen *Opetusoppi I ja II:ta*, *Kasvatusoppia*, *Opetuksen metodia* sekä 50 kappaletta Rauhalan *Isänmaa I* -kirjoja. Lääkintäaliupseerikouluun tilattiin muun muassa Räikkösen *Heimokirja* ja *Nuijasota*, *Venäjän historia*, *Välskärin kertomukset* ja muuta kauno- ja tietokirjallisuutta. Oppikirjat pyrittiin päällystämään, jotta ne kestäisivät paremmin kulutusta. Osa upseereista suhtautui kansalaiskasvatukseen ja kansan sivistämiseen välillä kielteisesti ja koki sen turhaksi, koska

⁶⁸ Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA; Muistioita armeijan kasvatus- ja valistusopetuksesta, T 17644/40, KA.

⁶⁹ Tupa on varusmiehen majoitushuone, jossa asui 10–60 miestä riippuen varuskunnasta ja kasarmista.

⁷⁰ Partanen 2009, 46–48; Sotilaspastorien vuosikertomukset 1925–1931, T 21125/VI 1, KA; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922 ja 1923, R-70/9, KA.

⁷¹ Kanta-aliupseerikoulu.

nuorella armeijalla oli muitakin menoja. Upseereilla ja kouluttajilla oli pääosin varsin hyvin opetusmateriaalia ja oppaita saatavilla.⁷²

Oppivelvollisuuslain astuttua voimaan vuonna 1921 luku- ja kirjoitustaidottomia oli eniten Raja-Karjalassa, Lapissa, Kainuussa, Kannaksella ja Savossa. Armeijassa alkeisopetusta annettiin eniten juuri näiltä alueilta kotoisin oleville, koska heillä oli selvästi enemmän puutteita koulusivistyksessä kuin muilla. Länsi-Suomessa ja varsinkin ruotsinkielisellä alueella osattiin paremmin lukea ja kirjoittaa.⁷³

Olen tarkastellut vuoden 1926 alokkaiden sivistystilastoja eri divisioonien välillä. Eri divisiooniin otettiin alokkaita eri lääneistä, pääasiassa alokkaat menivät oman asuinpaikkakuntansa lähellä oleviin varuskuntiin. Olen pyrkinyt saamaan Kuvion 5 avulla selville, miten sivistys on jakautunut eri alueiden ja divisioonien välillä. 1. divisioonan joukko-osastot ovat pääasiassa Helsingin alueella sekä Turussa, jossa oli Porin Rykmentti (P.R.). Kutsunta-alueena⁷⁴ oli myös Vaasan lääni. 2. divisioonan joukko-osastot ovat pääosin Viipurissa ja Käkisalmissa sekä Terijoella ja Kouvolassa. 3. divisioonan joukko-osastot olivat Haminassa, Mikkelissä, Lahdessa ja Riihimäellä.⁷⁵ Kuvio 5 antaa mielestäni käsityksen sivistystasosta eri puolella maata.

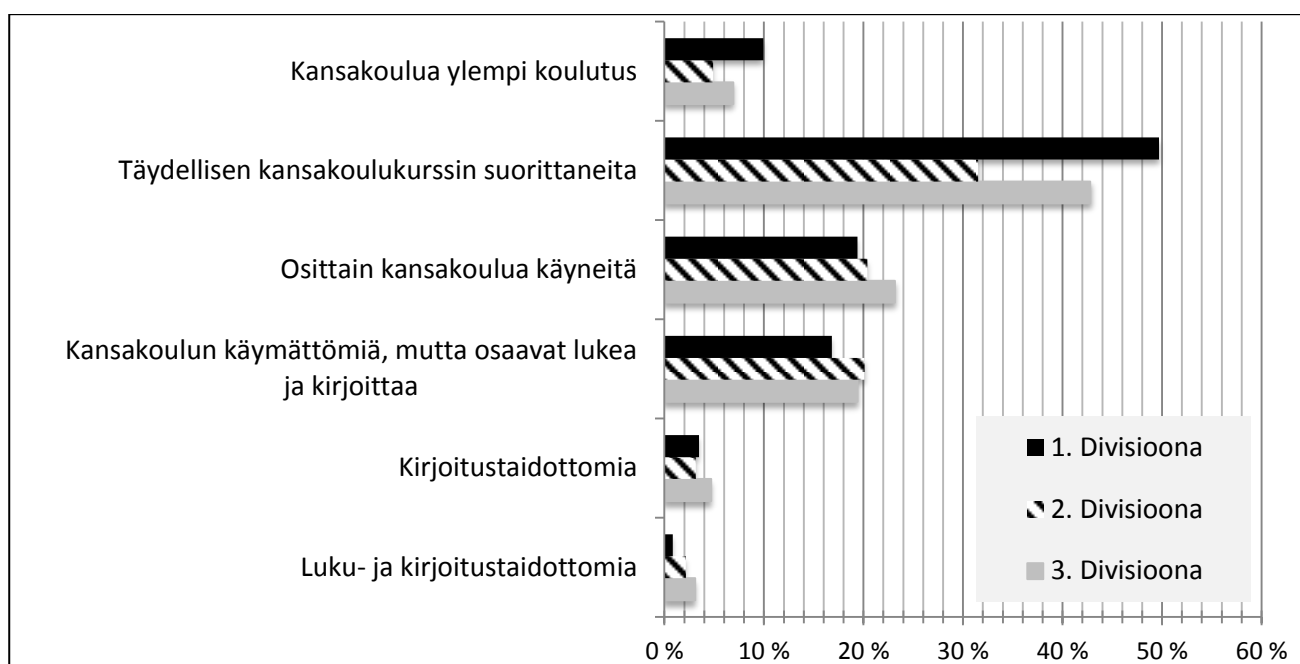
⁷² Kronlund 1988, 326; Sotilaspastorin vuosikertomukset 1925–1931, T 21125/ VI 1, KA; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1923, R-70/9, KA; Yleisesikunnan Y1, Lääkintäaliupseerikoulun johtajan kirje 2.Div. Esikunnalle 7.3.1925 ja Kenttätykistön kapitulantikoulun johtajan kirje Yleisesikunnan Os.4:ään 14.10.1925, [95]/2201 D5-21, KA.

⁷³ Liite 3, Kartta 1; Sotilaspastorin vuosikertomukset 1932–1939, T 21125/VI 2, KA; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922, R-70/9, KA.

⁷⁴ Kutsunta-alueet vuoden v.1922 mukaan, Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922, R-70/9, KA.

⁷⁵ Liite 3, Kartta 2; Kotiutettujen sivistystaso v.1921–1927, Kotiutettujen sivistystasotilastot 1.1–30.6.1926 ja 1.7–31.12.1926, T 21125 I 3, KA.

Kuvio 5. Alokkaiden sivistystilastot eri divisioonissa vuonna 1926.

Lähde: Alokkaiden sivistystasotilasto v. 1926, T 17644/41, KA; Kotiutettujen sivistystaso v.1921–1927, Kotiutettujen sivistystasotilastot 1.1–30.6.1926 ja 1.7–31.12.1926, T 21125 I 3, KA.

Kuviosta 5 voi todeta, että 1. divisioonassa olevat alokkaat ovat saaneet parhaan koulutuksen siviilissä. Heistä noin 60 prosenttia on kansakoulun tai ylempään koulutuksen saaneita, joten heille armeijan kansalaiskasvatus ei ole ollut niin välttämätöntä. 2. ja 3. divisioonan alokkaat ovat käyneet vähemmän kansakoulua kuin 1. divisioonan alokkaat. Syynä voidaan pitää 2. ja 3. divisioonan kutsunta-alueiden huonoa kansakouluverkostoa. Kutsunta-alueina oli Pohjois- ja Itä-Suomen haja-asutusseudut, joissa koulumatkat olivat pitkiä. Pitkät koulumatkat vaikuttivat suoraan lasten koulu poissaoloihin ja siksi kansakoulun käynti jäi usein kesken. Kaikesta huolimatta sotilaiden sivistystaso nousi vuosi vuodelta.⁷⁶

Luku- ja kirjoitustaidottomia oli 1. divisioonassa vuonna 1926 vain 0,8 prosenttia, kun taas 3. divisioonassa 3,7 prosenttia. Erot koulutuksessa eri divisioonien välillä ovat kuitenkin melko pieniä. Divisiooniin kuuluvien eri joukko-osastojen sivistystaso vaihteli. Esimerkiksi 3. divisioonaan kuuluvan Viipurin Rykmentin (V.R.) alokkaista 9,3 prosenttia oli enemmän luku- ja kirjoitustaidottomia kuin Lahdessa sijainneen Tampereen Rykmentin (T.R.) alokkaat. Täydellisen kansakoulukurssin suorittaneiden ero oli 28,5 prosenttia Tampereen Rykmentin hyväksi. Viipurin

⁷⁶ Halila 1949c, 172–174; Katso liite 1: Kuvio 4.

Rykmentin kutsunta-alueena olivat Viipurin ja Kuopion lääni, kun vastaavasti Tampereen Rykmentin kutsunta-alueena olivat Turun ja Porin lääni sekä Hämeen lääni.⁷⁷

Rajaseudun varuskuntiin ei haluttu lähettää mahdollisesti poliittisesti epäluotettavina pidettyjä varusmiehiä, jotka olivat pääasiassa kommunistien lapsia. Monet Kannaksen pienet varuskunnat toimivat etuvartioina ja suojajoukkoina itänaapuria vastaan. 2. divisioonaan kuuluneiden Terijoen Polkupyöräpataljoonien 1 ja 2 (P.P.P 1 ja 2) kutsunta-alueena oli koko maa eikä Viipurin tai Kuopion lääni kuten muissa saman alueen joukko-osastoissa. Terijoen Polkupyöräpataljoonat olivat paljon pienempiä joukko-osastoja kuin esimerkiksi Karjalan Kaartin Rykmentti (K.K.R.) Viipurissa. Luku- ja kirjoitustaidottomia oli polkupyöräpataljoonissa viisi prosenttia vähemmän kuin Karjalan Kaartin Rykmentissä.⁷⁸Tällaiset erot tasoittavat divisioonien välisiä eroja.⁷⁹

Armeijan sivistystilastot eivät anna täysin kattavaa kuvaa kaikkien miesten sivistystasosta, koska ikäluokasta kaikkia ei kelpuutettu varusmiespalvelukseen. Palvelukseen otettiin ikäluokasta vain sen verran mitä tarvittiin joukko-osastojen täydennykseksi rauhan ajan armeijassa. 1920-luvun puolesta välistä lähtien palvelukseen otettiin keskimäärin 60 prosenttia palvelukseen astuvasta ikäluokasta, valinnat tehtiin pääosin fyysisesti hyväkuntoisten joukosta.⁸⁰

Armeijan kansalaiskasvatusjärjestelmää ei pidetty täysin toimivana ja sitä pyrittiin uudistamaan ja parantamaan paljon. Professori Antti Jaakko Pietilä tutustui armeijan kansalaiskasvatukseen ja antoi sen pohjalta mietinnön ja ehdotuksen kansalaiskasvatuksen uudelleenjärjestämiseksi sotaväen päällikölle kenraalimajuri Sihvolle ja sotarovasti Malinille. Pietilän mukaan sotilaspapeilla ei ollut riittävää koulutusta alkeisopetukseen ja siksi opetus olisi siirrettävä ammattitaitoisille opettajille. Kansalaiskasvatuksen opetus oli ollut väliaikaisena tehtävänä sotilaspapeilla vuodesta 1919, koska sopivampaa henkilökuntaa ei ollut silloin saatavissa. Upseeripulan ja kansakoulun opettajien työn korkeiden kustannusten takia työ oli jäänyt sotilaspapeille. Sotarovastin mukaan monet papit olivat auskultoineet ja siksi osittain ammattitaitoisia opettajia. Pappien työn vaikeutena oli upseeriston arvosteleva suhtautuminen kansalaiskasvatustyöhön, mikä saattoi huonontaa mielialaa.⁸¹

⁷⁷ Liite 3, Kartta 2; Alokkaiden sivistystasotilasto v. 1926, T 17644/41, KA; Kotiutettujen sivistystaso v.1921–1927, Kotiutettujen sivistystasotilastot 1.1–30.6.1926 ja 1.7–31.12.1926, T 21125 I 3, KA.

⁷⁸ Mälkki 2008, 284–286; Liite 3, Kartta 2; Alokkaiden sivistystasotilasto v. 1926, T 17644/41, KA; Kotiutettujen sivistystaso v.1921–1927, Kotiutettujen sivistystasotilastot 1.1–30.6.1926 ja 1.7–31.12.1926, T 21125 I 3, KA.

⁷⁹ Kuvio 5.

⁸⁰ Mälkki 2008, 77, 78.

⁸¹ Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

Uutena tavoitteena oli siirtää vastuuta opetuksesta sotilaspapeilta enemmän nuoremmille upseereille, koska upseeripula oli helpottunut. Tämä oli edelleen myös halvempi vaihtoehto kuin ammattiopettajien käyttö. Mietinnössä pidettiin myös vaihtoehtoina käyttää ammattitaitoista luennoitsijaa ja samalla kasvattaa huomattavasti oppilasmääriä luennoilla ja oppitunneilla. Ammattimaisilla tarkastuksilla päätettiin valvoa kansalaiskasvatuksen toteutumista ja siten korjata pikaisesti mahdolliset puutteet. Enemmän koettiin vikaa olevan opetusten toimeenpanemisessa kuin ylempien tahojen suunnitelmissa.⁸²

Varusmiesten alkeisopetus oli kuitenkin vaikeuksista huolimatta tarpeellista ja varsin tehokasta. Vuosina 1920–1925 armeijassa oppi lukemaan 2010 varusmiestä ja kirjoittamaan 4435 varusmiestä. Vuosina 1921–1925 armeijaan saapuneista asevelvollisista keskimäärin 406,8 oli lukutaidotonta ja 753,4 kirjoitustaidotonta. Vuonna 1926 eri varuskuntiin saapuneista lukutaidottomista varusmiehistä oppi lukemaan lähes 100 prosenttia ja kirjoitustaidottomista varusmiehistä oppi kirjoittamaan 50–100 prosenttia varusmiespalveluksen aikana. Varuskunnista oli vuosien kuluessa tullut myös kasvatuslaitoksia.⁸³

3.2 Kansalaiskasvatus isänmaallisuuden kasvattajana 1928–1939

Armeija saatettiin vakinaiselle kannalle vuonna 1928. Samana vuonna yleisesikuntaan perustettu koulutusosasto asetti voimaan uuden valistusohjeen, jonka mukaan koko alkeisopetuksen piti siirtyä valistusupseerien vastuulle. Valistusohjeen mukaan sotilaspappien työn piti selkeytyä ja vähentyä. Sotarovastin tietämättä valistusohjetta muutettiin kuitenkin niin, että kansalaiskasvatuksen järjestäminen siirtyi rykmentin tai itsenäisen pataljoonan tai patteriston komentajan vastuulle.⁸⁴

Muutamissa varuskunnissa 1920–1930-lukujen vaihteessa alkeisopetusta opettivat edelleen sotilaspapit. Tämä johtui pääsääntöisesti ammattitaitoisten opettajien puutteesta. Sotilaspapit kokivat asemansa ja työnkuvansa epäselviksi, koska määräyksiä tuli sekä sotarovastilta että joukko-osastojen komentajilta. Sotilaspappien määrää oli vähennetty uuden säännöksen jälkeen 12

⁸² Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

⁸³ Muistioita armeijan kasvatus- ja valistusopetuksesta, T 17644/40, KA.

⁸⁴ Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v.1928, 1929, T 21125 VII 1, KA.

sotilaspapilla, mikä aiheutti tyytymättömyyttä sotarovastin ja sotilaspappien keskuudessa sotilaspappienkokouksessa Mikkelissä. Sotilaspappeja oli ollut 30 ennen vuotta 1928. Sotilaspappien työ oli ylikuormitettua, ja papit halusivatkin luopua alkeisopetuksesta kokonaan jokaisessa varuskunnassa, kuten yksi sotilaspappi kuvaa: ”Työtä ja ajattelemista on meillä sotilaspastoreilla yllin kyllin muutoinkin”. Sotilaspappeja turhautti uusi säädös, koska he kokivat kymmenen vuoden kansalaiskasvatustyönsä valuvan hukkaan. He jakoivat saamiaan kokemuksia uusille valistusupseereille, ongelmaksi kuitenkin tuli jatkuva vaihtuvuus valistusupseerin virassa, mikä turhautti sotilaspappeja entisestään.⁸⁵

Sotilaspappien arvo oli kapteenin arvoa vastaava, joten heidän valtansa ei ulottunut sitä korkeammalle arvohierarkiassa. Sotilasarvosti Malinin ehdotuksesta sotilaspappien arvoa ja palkkaa nostettiin muiden uudistuksien mukana. Sotilaspappien nimeksi päätettiin ottaa virallisesti garnisoonipappi⁸⁶. Mikäli varuskunnassa toimi useampi sotilaspappi, heistä virkavuosiltaan vanhin toimi johtajana. Sotilaspapeiksi haluttiin vanhempia ja kokeneempia pappeja, koska koettiin, etteivät nuoret olleet tarpeeksi uskottavia sotilaiden ja upseerien keskuudessa. Sotilaspapit vapautuivat alkeisopetuksesta monin paikoin vuonna 1930, mutta viimeiset vasta vuonna 1933.⁸⁷

Sotilaspapit pitivät kansalaiskasvatustunteja pääasiassa enää vain yhteiskuntaopissa, kotimaisessa kirjallisuudessa, Suomen historiassa sekä raittius- ja siveellisyysoppitunteja. Uutena aineena tuli yhteiskuntaetiikka, jonka opetuksen katsottiin sopivan hyvin sotilaspapeille. Valistusohjelman mukaisesti upseereille jäivät muut opetettavat aineet. Suomen historian tunnit oli jaettu kulttuurihistoriaan ja sotahistoriaan. Sotahistorian tunteja pitivät pääasiassa upseerit jokaisessa joukko-osastossa muiden historian tuntien jäädessä sotilaspapeille. Isänmaallisuuden kasvattaminen oli upseerien ja pappien tärkein tehtävä, ja vastuu sen kasvattamisesta kuului kaikille opettajille.⁸⁸

Kansalaisopetuksen siirryttyä sotilaspapeilta pois haluttiin varmistaa opetuksen jatkuminen ja kehittyminen. Tavoitteena oli, että jokaista rykmenttiä, itsenäistä pataljoonaa tai patteristoa kohden oli oltava pätevä opettaja. Parhaana opettajana pidettiin armeijan käynnyttä kansakoulun opettajaa,

⁸⁵ Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1928, 1930, T 21125 VII 1, KA.

⁸⁶ Varuskuntapappi

⁸⁷ Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudistajärjestelystä v. 1927, T 18001/20, KA; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1930, 1931, T 21125 VII 1, KA; Sotarovastin vuosikertomukset sotilaspapiston sielunhoito- ja valistustyöstä. 1932, T 17644/41, KA.

⁸⁸ Kronlund 1988, 517; Turunen 2000, 101; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1928, 1929, T 21125 VII 1, KA; Sotarovastin vuosikertomukset sotilaspapiston sielunhoito- ja valistustyöstä. v. 1932, T 17644/41, KA; Sotilaspapiston ohjesääntöjä, virka-asemaa, koulutusta ja palkkausta koskevia asiakirjoja 1919–1939, T 21125/XIII 2, KA.

jolla oli hyvä ammattitaito ja työkokemus. Kansalaiskasvatuksen oppitunteja pyrittiin järjestämään eri komppanioissa eri aikoina, jotta kaikki saisivat ammattitaitoista opetusta.⁸⁹

Alkeisopetus haluttiin säilyttää uudistusten jälkeenkin edelleen armeijassa. Jokaisen varusmiehen päämääränä oli oppia lukemaan, kirjoittamaan selvällä käsialalla, laskemaan peruslaskutoimituksia kokonaisilla luvuilla sekä isänmaan ja sen maantiedon tunteminen. Kehittyneimmillä luokilla nähtiin tarpeelliseksi opettaa myös siviiliasioita kuten valta-, velka- ja kauppakirjojen kirjoittamista. Tärkeänä nähtiin myös kirjallisuuden lukeminen. Palvelusajan päätyttyä varusmiehille saatettiin antaa myös todistus käymistään alkeisopetustunneista.⁹⁰

Upseerit olivat hyvin eri tasoisia tiedoiltaan ja opettajan taidoiltaan. Sotilaiden opettajaksi ei kelvannut pelkillä hyvillä tiedoilla, jos ei ollut opettamisen taitoja eikä toisin päinkään. Upseeristolle järjestettiin koulutustilaisuuksia, jotta se voisi toimia valistusupseereina. Koulutuksissa opettajina toimi muun muassa seminaarin opettajia. Myös upseerien koulutuksessa niin reserviupseerikoulussa kuin kadettikoulussa pyrittiin lisäämään ja kehittämään pedagogiikan opetusta. Professori Pietilä piti erityisesti ongelmana upseerien heikkoa tietomäärää, hänen mielestään monet upseerit opettelivat asian vasta tuntia varten. Tämän vuoksi opettajan opetus saattoi olla hyvin hataraa ja kapeakatseista. Erityisesti ongelmia tuli reserviupseerikoulussa, kun osa opetettavista sotilaista saattoi olla tietävämpiä ja enemmän kouluja käyneitä kuin opettajana toiminut valistusupseeri. Esimerkiksi historian tunteja oli niin paljon, ettei opettajan arveltu kykenevän suoriutumaan niistä, ellei hänellä ollut tarpeeksi laajaa tiedollista osaamista.⁹¹

Valistusupseereista osa opetti itse alkeisopetusta ja osan tunneista hoitivat kanta-aliupseerit. Muutamissa varuskunnissa koulutus oli edelleen sotilaspappien vastuulla, vaikka he eivät enää itse opettaneetkaan kaikkia aineita. Joissain varuskunnissa oli käytössä myös yleisesikunnan palkkaamat kansakoulunopettajat. Usein oli tapana, että ammattiopettajat opastivat kanta-aliupseereita työssään. Ammattiopettajat todettiin päteviksi opettajiksi, mutta ongelmana oli heidän palkkauksensa. Kaikille ammattiopettajalle maksettiin 25 markan⁹² tuntipalkkaa. Osa opettajista kieltäytyi työstä matalan palkan takia. Myös varusmiesylioppilaat opettivat monissa varuskunnissa

⁸⁹ Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

⁹⁰ Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA; Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

⁹¹ Osasto 4. Toimisto X:n kirje puolustusministeriöön 23.12.1929, Aukusti Salon kirje Yleisesikunnan Toimisto X:ään 14.1.1930, T 14794, 10, KA; Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

⁹² 8,4 e Laskettu vuosien 1930 ja 2012 rahanarvoilla. Elinkustannusindeksiin suhteutettuna. http://www.stat.fi/til/khi/2012/khi_2012_2013-01-15_tau_001.html.

toisille varusmiehille kansalaistaitoa. Kaikissa varuskunnissa ei kuitenkaan ollut ylioppilaita, joten koulutus oli järjestettävä muulla tavoin. Ajan tapoihin kuului myös, että ylioppilaat pääsivät helpommin reserviupseerikouluun, ja näin mahdolliset opettajat eivät olleetkaan käytettävissä kuin ainoastaan alokasaikana.⁹³

Kansakoulujen määrän lisääntyessä ja oppivelvollisuuden astuttua voimaan vuonna 1921 myös armeijan alkeisopetus kävi yhä tarpeettommaksi. 1920-luvulla varusmiehet olivat käyneet mahdollisesti kansakoulunsa Venäjän vallan aikana tai juuri itsenäistyneessä Suomessa, heidän koulun käyntinsä oli silloin vielä vähäistä. 1930-luvun puolivälin jälkeen varusmiespalvelukseen astuvat olivat olleet oppivelvollisuusikäisiä, ja suurempi joukko heistä olikin käynyt jonkinlaista koulua siviilissä verrattuna aikaisempiin ikäluokkiin. Siksi myös armeijassa kansalaiskasvatuksen määrä väheni.⁹⁴

Luku- ja kirjoitustaidottomia oli 1930-luvun puolessa välissä edelleenkin samoilla alueilla kuin vuosia aiemmin. Heitä oli eniten haja-asutusalueilla ja ortodoksisilla seuduilla kuten Kainuussa, Itä-Suomessa, Peräpohjolassa ja osassa Savoia. Etelä-Suomessa ja Länsi-Suomessa luku- ja kirjoitustaidottomia oli paljon vähemmän. Porin Rykmentin sotilaspastorin mielestä, alkeisopetuksen voisi lopettaa armeijassa lähitulevaisuudessa kokonaan. Hän ehdottikin, että harvoille koulua käymättömille varusmiehille alkeisopetusta antaisivat kanta-aliupseerit. Armeijassa ja koko Suomessa pyrittiin aktiivisella toiminnalla täydelliseen luku- ja kirjoitustaitoon, kuten Länsi-Euroopan maissa oli jo aikaisemmin ollut. Myös kansakoulun käyneillä varusmiehillä oli havaittu pieniä puutteita koulusivistyksessä. Armeijan opetus nähtiin myös tarpeellisenä kertauksena kansakoulussa opituille asioille, jotta varusmiehet voisivat toteuttaa kansalaisvelvollisuutensa, ”*Sillä sivistys on kansan paras pääoma*”.⁹⁵

⁹³ Yleisesikunnan Osasto 4:n Toimisto X:n kirje joukko-osastoille 11.1.1930, Karjalan Kaartin Rykmentin komentajan kirje 2. Div. esikuntaan 20.1.1930, Savon prikaatin 1. Pataljoonan komentajan kirje 2. Div. esikuntaan 21.1.1930, Keski-Suomen Rykmentin komentajan kirje 2. Div. esikuntaan 25.1.1930, Polkupyöräpataljoona 2:en komentajan kirje 2.Div. esikuntaan 25.1.1930, Jääkäriprikaatin komentajan kirje Yleisesikunnan Toimisto X:ään 29.1.1930, Ratsuväkiprikaatin esikunnan kirje Yleisesikunnan Toimisto X:ään 6.6.1930, 2. Div esikuntapäällikön kirje Yleisesikuntaan 27.6.1930, 3. Div. komentajan kirje Yleisesikuntaan 2.7.1930, 2. Div. Esikunnan kirje Yleisesikuntaan 22.9.1930, Karjalan Kaartin Rykmentin komentajan kirje 2. Div. esikuntaan 5.11.1930, 2. Div. esikuntapäällikön kirje yleisesikuntaan 6.11.1930, T 14794/10 1930, KA; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1929, T 21125 VII 1, KA.

⁹⁴ Kuvio 1, 2; Liite 1, Kuvio 3.

⁹⁵ Liite 1, Kuvio 4; Liite 3. Kartta 1; Sotarovastin vuosikertomukset sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1924, 1925, 1928, 1929, T 21125 VII 1, KA; Porin Rykmentin vuosikertomus kirkollisesta ja valistustyöstä v. 1935, 1936, T 21125/VI 2, KA.

Vaasassa Kaartin Jääkäripataljoonassa kansalaiskasvatusta annettiin vähemmän kuin muissa varuskunnissa. Vaasassa annettiin kansalaiskasvatustunteja vuonna 1932 vain 34 tuntia, kun taas Viipurin Rykmentissä niitä pidettiin huomattavasti enemmän. Viipurin Rykmentissä oli kaikista eniten koulua käymättömiä, sillä rykmentin varusmiehet olivat pääosin pohjois- ja rajakarjalaisia⁹⁶ sekä kainuulaisia. Viipurin Rykmentti toimi Haminassa vuodet 1921–1933, jonka jälkeen se muutti uuteen varuskuntaan Jaakkimaan,⁹⁷ jossa se oli talvisotaan asti. Sotilaspapit pohtivat 1930-luvulla järjestelmällisen alkeisopetuksen lopettamista, koska sen tarve oli vähentynyt useimmissa varuskunnissa. Poikkeuksena oli Viipurin Rykmentti, jossa alkeisopetus oli kuitenkin vielä käytössä yleisesti. Rykmentissä annettiin enemmän opetusta kuin ohjesäännöt määräisivät, mutta siitä huolimatta rykmentissä oli eniten luku- ja kirjoitustaidottomia palveluksen päättyessä vuonna 1927. Syynä heikkoon tulokseen oli sotilaiden heikko sivistystaso ja älykkyys. Viipurin Rykmentin sivistystaso on matala, kun verrataan Koriolla⁹⁸ sijaitsevaan Pioneeripataljoonaan missä oli vuonna 1936 alle prosentti luku- ja kirjoitustaidottomia.⁹⁹

Taulukosta 1 näkee varusmiesten sivistystason nousun prosentteina Viipurin Rykmentissä. Siitä voi päätellä alkeisopetustuntien olleen tehokkaita ja tarpeellisia, koska monet rykmenttiin saapuneista ovat oppineet luku- ja kirjoitustaidon. Taulukosta 1 näkee myös alokkaiden sivistystason varusmiespalveluksesta lähtiessä. Kymmenessä vuodessa sivistystaso on noussut, täydellisesti luku- ja kirjoitustaidottomien määrä on vähentynyt, mutta puutteellisesti taitavien määrä on lisääntynyt. Opetusta tarvitsevien sotilaiden määrät ovat kuitenkin varsin pieniä. Vuonna 1933 Viipurin Rykmentissä oli lukutaidottomia alokkaita 22 ja kirjoitustaidottomia 16. Viipurin Rykmentin sotilaspastori piti niitä, jotka eivät saavuttaneet täydellistä kirjoitustaitoa, vajaalahjaisina ja kykenemättöminä oppimaan enempää.¹⁰⁰ Taulukosta puuttuu joitakin tietoja, koska niitä ei ole olemassa.

⁹⁶ Rajakarjalaiset ovat Laatokan pohjoispuolelta kotoisen olevat.

⁹⁷ Kartta 2 ja 3.

⁹⁸ Kartta 3.

⁹⁹ Turunen 2000, 82, 98, 110–112; Kaartin Jääkäripataljoonan ja Viipurin Rykmentin sotilaspastorin vuosikertomukset v.1932–1939, T 21125/VI 2, KA; Porin Rykmentin sotilaspastorin vuosikertomus kirkollisesta ja valistustyöstä v. 1935, 1936, T 21125/VI 2, KA; Pioneeripataljoonan sotilaspastorin vuosikertomus valistustyöstä v. 1936, T 21125/VI 2, KA. Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1927, T 21125 VII 1, KA.

¹⁰⁰ Viipurin Rykmentin sotilaspastorin vuosikertomukset v.1932–1939, T 21125/VI 2, KA.

Taulukko 1. Sotilaiden sivistystaso 1927–1937 Viipurin Rykmentissä.

Vuosi	Varusmiehiä yhteensä	Luku- taidottomat		Puutteelliset lukutaidot		Kirjoitus- taidottomat		Puutteelliset kirjoitustaidot	
		a	b	a	b	a	b	a	b
1927	..	8,7 %	0,9 %	23,2 %	9,7 %
1928	..	7,6 %	0,7 %	12,6 %	4,3 %
1929	..	5,4 %	1,0 %	11,9 %	0,8 %
1933	657	3,3 %	0,0 %	5,0 %	0,5 %	2,4 %	0,0 %	12,0 %	0,8 %
1935	757	3,8 %	0,0 %	4,8 %	0,0 %	4,1 %	0,0 %	5,3 %	0,0 %
1936	1117	1,8 %	0,0 %	8,7 %	0,0 %	3,2 %	0,0 %	8,9 %	0,0 %
1937	980	1,6 %	0,0 %	10,6 %	0,0 %	2,4 %	0,0 %	11,8 %	0,0 %

a = Varusmiespalveluksen alkaessa

b = Varusmiespalveluksen loppuessa

Lähde: Viipurin Rykmentin sotilaspastorin vuosikertomukset kirkollisesta ja valistustyöstä 1925–1931, T 21125/ VI 1, KA; Viipurin Rykmentin sotilaspastorin vuosikertomukset kirkollisesta ja valistustyöstä 1932–1939, T 21125/VI 2, KA.

Euroopassa 1930-luvun alussa tapahtuneiden levottomuuksien pelättiin aiheuttavan kuohuntaa myös Suomessa, jossa kommunismia pidettiin suurimpana uhkana. Sotarovasti pitikin Lapuan liikkeen kommunismin vastaista toimintaa pääosin hyvänä asiana. Kansakouluissa ja armeijassa oli kielletty oppilaiden poliittinen toiminta. Valistustyön merkitystä ja kansan sivistämistä korostettiin entisestään. Ajateltiin, että sivistynyt varusmies ei ollut niin helposti agitaattorien johdettavissa kuin sivistymätön. Isänmaallisuuden juurruttaminen koettiin pappien ja kansalaiskasvatuksen tärkeimmäksi tehtäväksi, kuten sotarovasti kuvasi: ”Heihin on pyydettävä istuttaa isänmaallista mielialaa” ja ”Isänmaa ei ole mikään korusana vain, vaan käsintuntuva todellisuus”. Kieltolain päätyminen koettiin myös jonkinlaisena uhkana, koska pelättiin juopumuksen lisääntyvän ja rauhattomuuden kasvavan varuskunnissa.¹⁰¹

Vuosikymmenen lopulla sotilaspapiston sodanaikaisista tehtävistä puhuttiin enemmän kuin koulutuksellisista asioista. Mietinnässä oli myös sotilaspapiston sodanaikainen varustus. Sodan uhkaa ja Neuvostoliiton mahdollista hyökkäystä ei pidetty enää tuolloin turhana puheena. Koulutus toimi 1930-luvun lopulla pääosin valistusupseerin harteilla jo varsin rutiininomaisesti. Koulutuksen ajateltiin olevan edelleen tärkeitä, vaikka suurin osa varusmiehistä oli saanut kouluopetuksen.¹⁰²

¹⁰¹ Kuikka 1991, 92–93; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1930, 1931, T 21125 VII 1, KA; Sotarovastin vuosikertomukset sotilaspapiston sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1932, T 17644/41, KA; Muistioita, ehdotuksia ja ohjeita valistustyöstä ja sen järjestämisestä 1920–1938, T 21125/XIII 5, KA.

¹⁰² Sotilaspastorin raportit 1939, T 21125/ V: 28, KA.

Sotarovastina Suomen itsenäisyydestä lähtien toiminut Artur Malin kuoli helmikuussa 1939 ja hänen tilalleen tuli Johannes Björklund. Vuoden 1939 sotarovastin ja sotilaspappien vuosikertomuksia ei ole tehty, syynä on ollut todennäköisesti alkanut talvisota. Kuukausiraporteista selviää että, oppitunteja pidettiin normaalisti kesään saakka, kun taas elokuussa 1939 suurin osa joukko-osastoista oli sotaharjoituksissa ja papit niiden mukana henkisenä tukena. Oppitunteja pidettiin kuitenkin vielä lokakuun lopulla ja aiheina olivat ajankohtaiset aiheet kuten Karjalan Kannas ja sen historia sekä kansallisuuskysymykset. Myös Suomen heimon vaiheista ja nykyisestä asemasta pidettiin luentoja eri yksiköissä. Marraskuussa ei luentoja eikä oppitunteja enää pidetty.¹⁰³

4. Kansaliskasvatuksen tavoitteet armeijan eri oppiaineissa

4.1 Äidinkieli

Äidinkielessä korostettiin erityisesti puhumisen ja kirjoittamisen oikeaa ilmaisua sekä painetun että kirjoitetun tekstin kaunista lukemista. Myös puheen ja tekstin ymmärtämistä pidettiin varusmiehille tärkeänä. Sotilaiden yleis- ja kirjakielen hyvää hallintaa sekä oikeinkirjoitusta korostettiin, koska suomen kieltä puhutaan samoin kuin kirjoitetaan. Sotilaille pidettiin ensimmäisellä luokalla sisälukua kolme ja kaunokirjoitusta kaksi viikkotuntia. Toisella ja kolmannella luokalla sisälukua oli tunti ja kaunokirjoitusta tunti. Kolmannella luokalla kaunokirjoituksen sijaan tuli oikeinkirjoitus.¹⁰⁴

Yhtenä oppimistavoitteena oli saada varusmiehen lukutaito sujuvaksi, virheettömäksi ja kauniiksi sekä parantaa tekstin ymmärtämistä ja sen soveltamista arkielämään. Kauniilla luvulla tarkoitettiin sitä, että oppilas osasi lausua äänneet ja sanat oikein eikä vahvasti murteellisesti. Myös oikeat tauotukset, korostukset, äänensävyt sekä muut lukemisen ja puhumisen oleelliset asiat huomioitiin opetuksessa. Runojen lausumista harjoiteltaessa opettaja antoi aluksi mallin, koska oppilaiden ei ajateltu kykenevän lausumaan runoa ymmärrettävästi ja siten, että sisältö aukenisi kaikille. Suositeltavana pidettiin myös malliksi lukemista. Lukemisen suoritti joko opettaja itse tai sitten hän

¹⁰³ Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä Sotarovastin vuosikertomukset 1919–1938, T 21125 VII 1, KA; Sotilaspapiston ohjesääntöjä, virka-asemaa, koulutusta ja palkkausta koskevia asiakirjoja 1919–1939, T 21125/XIII 2, KA; Sotilaspastorin raportit 1939, T 21125/ V: 28, KA.

¹⁰⁴ Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödyistä siviilielämässä, T 17644/39, KA; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Muistioita, ehdotuksia ja ohjeita valistustyöstä ja sen järjestämisestä 1920–1938, T 21125/XIII 5, KA.

määräsi jonkun etevämmistä oppilaista toimimaan malliesimerkkinä muille. Opettajan tehtävänä oli tarkkailla oppilaiden lukemista, jotta hän voisi kehittää opetusmenetelmiään ja näin parantaa sekä nopeuttaa oppimista. Opettajan oli kuitenkin ymmärrettävä, ettei kaikista kuitenkaan tule nopeita lukijoita vaan ihmisten välillä on yksilöllisiä eroja. Erilaiset lukijat jaoteltiin kategorioihin: nopeisiin, hitaisiin, tarkkoihin ja ylimalkaisiin lukijoihin. Opettajan tehtävänä oli karsia ja ohjata varusmiehet tarkoiksi ja nopeiksi lukijoiksi.¹⁰⁵

Kirjainten oppiminen neuvottiin toteuttamaan siten, että opettaja näytti pahvikuvalta kirjaimen ja lausui sen ääneen, minkä jälkeen oppilaat lausuivat sen samoin kuin opettaja. Sen jälkeen oppilaat piirsivät kirjaimen vielä vihkoon, koska asiat uskottiin opittavan tehokkaimmin ”*käden kautta päähän*” -menetelmällä. Opetusmenetelmissä korostettiin harjoittelun merkitystä, koska siten taattiin paras oppiminen. Lukemaan opettamisessa suositettiin paljon kuorolukua, jolloin kaikki oppilaat saatiin opetukseen mukaan. Opetuksessa pyrittiin myös yksinkertaistamaan asioita, jotta ne eivät menisi sekaisin ja oppi valuisi hukkaan.¹⁰⁶

Kirjoitustaito koettiin lukemisen jälkeen tärkeimmäksi varusmiehille opetettavista aiheista, sen opetusta järjestettiin toiseksi eniten.¹⁰⁷ Kirjoitustaito koettiin merkittäväksi taidoksi senkin takia, että kirjoitustaidon oppiminen vanhempana innosti usein oppimaan enemmän. Kaunokirjoituksessa pyrittiin välttämään vanhaa koukeroista, liian hienoa ja liian hidasta kirjoitustyyliä. Kirjoituksen tuli olla nopeaa ja sujuvaa. Opettajien toivottiin kiinnostävän oikeinkirjoitukseen huomiota, mutta samalla todettiin, että täydelliseen virheettömyyteen on vaikea päästä, kun toimittajilla ja joillakin opettajillakin sattui virheitä. Oikeinkirjoituksen täydelliseen opettamiseen ajateltiin kuluvan liian paljon resursseja, oppilaan ajateltiin kiinnostavan siihen erityistä huomiota vapaa-ajalla tehdyissä kirjoituksissa. Oikeaan kirjoitusasentoon oli kiinnitettävä myös erityistä huomiota, jotta tulos olisi mahdollisimman hyvää ja tarkkaa. Siksi varusmiehien käyttöön annettiin mieluummin pulpetit kuin pöydät. Osa alokkaista joutui kirjoittamaan jopa seinää tai uunia vasten, koska pulpeteista oli pulaa.¹⁰⁸

Ainekirjoituksen lähtökohtana oli ajatus, että jos oppilas osasi ilmaista ajatuksensa puheessaan, hänellä oli hyvät edellytykset siihen myös kirjoittaessaan. Ainekirjoitusten aiheiden toivottiin

¹⁰⁵ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

¹⁰⁶ Kronlund 1988, 325–328; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

¹⁰⁷ Kuvio 1.

¹⁰⁸ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922 ja 1923, R-70/9, KA; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1924, 1925, T 21125 VII 1, KA.

olevan sopivia ja helppoja. Niiden ei tullut olla liian laajoja tai suppeita, sopiviksi nähtiin sotilaselämä tai siviilielämä kotona. Erityisesti sotilaselämästä kertovat aineet koettiin hyödylliseksi myös varuskuntia kehitettäessä. Siviilielämästä kertovat aiheet olivat vaikeampia, koska varusmiehet tulivat erilaisista olosuhteista. Siksi aiheita pyrittiin rajaamaan kaikille tuttuihin aiheisiin, kuten ”*Jouluaatto kotonani, Juhannuksen vietto kotiseudullani, Heinänteko, Elonkorjuu, Kotiseutuni elinkeinot, Muuttolintumme...*” Tärkeiksi koettiin myös aiheet, joiden ajateltiin kasvattavan isänmaallisuutta ja puolustustahtoa. Tällaisia vain kehittyneimmille kirjoittajille sopivia olivat esimerkiksi: ”*Miksi minun on isänmaatani puolustettava?, Mitenkä parhaiten rakastan isänmaatani?, Mitä Suomi pojiltaan odottaa?, Isänmaan petturin omatunto ja Mitä velvollisuuksia esi-isien työ asettaa nykypolvelle?*”¹⁰⁹

Käyttökelpoisena koettiin myös aineistokirjoitus, jonka aiheena oli jokin kuvataulu tai kaunokirjallista tekstiä esimerkiksi Maamme kirjasta tai Vänrikki Stoolin tarinoista. Ainekirjoituksissa pyrittiin kiinnittämään huomiota jäsentämiseen, aloitukseen ja lopetukseen, joita kehoitettiin harjoittelemaan. Ainekirjoituksen tarkoituksena oli opettaa varusmiehille myös erilaisia tekstilajeja kuten kertomus, kuvaus, tutkielma ja kirje. Varsinkin kirjeen kirjoittamisen opettaminen oli erittäin tärkeää, jotta varusmies voisi olla yhteydessä kotiväkeensä.¹¹⁰

Sotilaiden luku- ja kirjoitustaidon parantamiseksi sotarovasti Arthur Malin antoi Rafael Strömin tehtäväksi kirjoittaa sotilaille aapisen. Sen nimeksi tulikin kuvaavasti *Aikamiehen Aapinen* (1923). Aapisen tehtävänä oli kasvattaa ja täydentää sotilaiden sivistystasoa. Aikaisemmin sotilaille suunnattua aapista ei ole ollut, joten kirjoittaja on tehnyt sen sotarovastin ohjeiden mukaan sekä sotilaspappina saatujen kokemustensa perusteella. Aikamiehen aapista käytettiin Maamme kirjan kanssa sotilaiden ensimmäisellä luokalla sisäluvussa.¹¹¹

Aikamiehen aapisen kanteen on piirretty kirjaa lukeva sotamies, jota vahtii aapiskukko. Aapisessa on yhteensä 62 sivua, joista 25 sivua käsittelee äidinkieltä ja loput Suomen historiaa. Aapisen sivukoko on hieman pienempi kuin A5. Aluksi aapisessa esitellään aakkoset, joita seuraa kaksi tavutettua tarinaa lukemisen opetteluun helpottamiseksi: ”*Jus-sin ko-ke-mus*” ja ”*Suu-ri kaa-lin-ku-pu*”. Seuraavaksi on yksi lyhyt armeija-aiheinen arvoitus: ”*On armeijassa, ei divisioonassa. On rykmentissä, ei pataljoonassa. On ryhmässä, ei komppaniassa. –r.*” Tämän jälkeen Jussin seikkailut

¹⁰⁹ Aukusti Salo tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

¹¹⁰ Aukusti Salo tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Muistioita, ehdotuksia ja ohjeita valistustyöstä ja sen järjestämisestä 1920–1938, T 21125/XIII 5, KA.

¹¹¹ Ström 1923, 3; Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922, R-70/9, KA.

jatkuvat tarinassa ”*Vieraskielisiä kirjaimia*”. Kaikki kirjaimet on vielä kootusti lueteltu aakkosjärjestyksessä isoilla tikkukirjaimilla, tekstauksella, fraktuuralla, isoilla ja pienillä kaunokirjaimilla. Välimerkit on esitetty erikseen, mutta suuri osa on jätetty opettajan opetuksen varaan: ”*Opettaja selittää välimerkkien käytön ja valvoo, että niitä kaikissa seuraavissa kappaleissa tarkoin noudatetaan.*” Kirjoitusharjoituksena välimerkkejäkin ajatellen aapisessa on kymmenen sanalaskua. Aapisen äidinkielen osuus loppuu kahteen kaksisivuiseen tekstiin ”*Sotilaan kirje kotiin*” ja ”*Pöytätaivoista.*” Aapisen kuvitus on runsasta alussa aakkosten esityksessä, mutta muuten suppeaa muutamane sotilaita esittävine kuvineen.¹¹²

Aapisen alun aakkosesittelyssä kirjaimen vieressä käytetään kuvaa havainnollistamassa äännettä, kuten auto a-kirjaimen kohdalla ja saapas s-kirjaimen kohdalla. Opeteltava kirjain joko alkaa esitellyllä äänteellä tai sitten kyseinen äänne esiintyy sanassa. Kirjainten esittelyssä ja kuvituksessa esiintyy runsaasti sotilassanastoa: sotilasauto, leijonanappi, ase, saapas, sotilaslentokone, olkain, asetakki, piikkilankaeste, ratsu, jalustin, Goljat, huomiota tekevä sotilas, panssarivaunu ja yskivä sotilas. ”*V.v. Vau-nu. Vau-nu on so-das-sa tar-peen. So-ta vaa-tii vank-ko-ja vau-nu-ja. Mik-si so-ta-vau-nu-a kut-su-taan.*” Kuvissa esiintyy myös neutraalimpia siviilielämään kuuluvia asioita kuten mamma, käki, laukku, äimä ja öljyastia. ”*K.k. Kuk-kuu, kuk-kuu, kau-ka-na kuk-kuu.*” Mielestäni erikoiselta tuntuu vierasperäisen dromedaari-sanana¹¹³ käyttäminen D-kirjaimen kohdalla, koska kyseinen eläinlaji ei kuulu suomalaiseen luontoon. Harvinaisemmat vierasperäiset konsonantit B, C, F, Q, X, Z, Å on jätetty esiteltäviksi myöhemmin yhdessä fraktuurakirjoituksen¹¹⁴ kanssa tekstissä ”*Vieraskielisiä kirjaimia*”. Siinä annetaan myös vierasperäisten konsonanttien ääntämisohejeita: ”*X-kirjain äännetään kuin ks. Esim. extra.*”¹¹⁵

Aapisessa näkyy kristinuskon vaikutus esimerkiksi Goljat-sanana yhteydessä: ”*G.g. Gol-jat. Gol-jat oli san-gen i-so mies.*” Sananlaskujen mukaan Jumala kuuluu kaikkien elämään: ”*Onni yksillä, kesä kaikilla, Jumala jokahisella.*” Lisäksi ”*Sotilaan kirje kotiin*” -tekstin lopuksi toivotetaan kotiväelle Jumalan siunausta: ”*Parhainta vointia Teille ja Jumalan siunausta toivoo poikanne Matti.*”¹¹⁶

¹¹² Ström 1923, 5–25.

¹¹³ Yksikyttyräinen kameli.

¹¹⁴ Fraktuura on vanha kirjasinlaji, jota käytettiin yleisesti kirjoissa, lehdissä ja muissa painotuotteissa yleisesti 1920-luvulle saakka.

¹¹⁵ Ström 1923, 6, 9–11, 18.

¹¹⁶ Ström 1923, 9, 21, 23.

Aapisessa on sisällytetty esimerkkeihin myös tapa- ja sotilaskasvatusta sekä asenteiden muokkausta: osa selkeästi, osa hieman piilotetusti. Kivääristä puhuminen sotilaan morsiamena on klassinen vertaus sen tärkeydestä ja tarpeellisuudesta.¹¹⁷ Kirjassa korostetaan sotilaskurin noudattamista ja jaetaan hyvän käytöksen ohjeita.

”Ki-vää-ri on so-ti-laan mor-si-an.”

”H.h. Huo-mi-o. Huo-mi-o o-li huo-no. Tah-don pa-rem-man huo-mi-on.”

”Y.y. Ys-kä. Ys-kä on jos-kus pa-ha-kin. Hy-vin ru-maa on syy-tä kir-kos-sa ja juh-las-sa ys-ki-ä ja lat-ti-al-le syl-ke-ä. Si-tä ei tee si-vis-ty-nyt so-ta-mies yh-tään ker-taa.”

Aapisessa on pyritty motivoimaan sotilaita opiskelemaan. Kertomuksessa ”Jussin kokemus” kerrotaan, miten ruumiilliseen työhön tottunut nuori sotilas tarttuu oppikirjaan ja huomaa, että oppii lukemaan vaikka aluksi pelkää ja vierastaa älyllistä työtä.

”Hän pel-kää kir-jaa pa-hem-min kuin so-taa, vaik-ka ei keh-taa sa-no-a. No Jus-si, tu-le lu-ke-maan. En o-saa, en-kä o-pi, vas-ta-si Jus-si. Jo-pa kuu-luu kum-mi-a, sa-noi e-räs Jus-sin to-ve-ri. Ai-na-kin tä-hän as-ti on mies pys-ty-nyt op-pi-maan mi-tä vain tah-too, vai et-kö si-nä o-le-kaan mies.”¹¹⁸

Aapisessa asennekasvatusta on nähtävissä myös tekstissä ”Sotilaan kirje kotiin”. Arvelen, että kirjettä on käytetty malliesimerkkinä kirjeenvaihdosta kotiväen kanssa. Kirjeessä yritetään todella paljon luoda positiivista asennetta armeijaa kohtaan. *”Taitaapa teistäkin olla hauskaa, kun olen täällä jo oppinut kirjoittamaan.”¹¹⁹* Kirje sisältää myös erittäin paljon isänmaallisia, maanpuolustusta kohottavia ilmaisuja.

”Kotoa lähtiessäni en ymmärtänyt edes sitä, miten voisin poissaolevana omaa kotiani puolustaa. Nyt käsitän jo senkin. Täällä on miehiä monesta sadasta Suomen kodista. Kaikki me vaaran tullen rajalle riennämme...Naapurin Mattikin sanoi tänään: ”jospa

¹¹⁷ Ström 1923, 5–12.

¹¹⁸ Ström 1923, 13, 14.

¹¹⁹ Ström 1923, 22.

*vain tulisikin kerran tosi eteen, niin on ainakin minulla semmoinen sisu, että kuolleenakin vielä tappelin ”.*¹²⁰

Aapisen äidinkielen osuus päättyy hyvien ruokatapojen opettamiseen tekstissä ”Pöytätaivoista”, joka on mukailtu kirjasta *Koti ja kaupunki*. Suomalaisten pöytätapoja pidetään kirjassa karkeina suhteessa muihin sivistyskansoihin. Lisäksi sotilaiden erilaiset kotitaustat vaikuttavat siihen, etteivät kaikki osaa vielä syödä sivistyneesti. Tekstissä halutaan opettaa, etteivät ahmiminen, veitsen suuhun laittaminen, särpiminen¹²¹, puhuminen ruoka suussa, lusikan ja sormien nuoleskelu sekä julkinen hampaiden puhdistaminen pöydässä kuulu hyvään ruokailukäytökseen.

Aikamiehen aapinen on mielestäni hyvin suppea teos ja herääkin kysymys, onko joku todella voinut oppia sen avulla lukemaan. Onkin luultavaa, että opettajan rooli on korostunut lukemaan opettamisessa ja aapinen on ollut ikään kuin oheislukemistona. Opettajan rooli on ollut varmasti vaikea ja haastava, koska sotilaiden sivistystaso on ollut hyvin eritasoista. Eräässä Aikamiehen aapisen kuvassa yksi sotilaista lukee aakkosia aapisesta ja toinen Vänrikki Stoolin tarinoita.¹²²

4.2 Laskento

Laskennon opettaminen sotilaille koettiin erityisen tärkeäksi, sen takia sitä olikin paljon. Laskentoa pidettiin toisella ja kolmannella luokalla kaksi viikkotuntia viidestä kansalaiskasvatustunnista. Sitä tarvittiin erityisesti erikoisjoukoissa. Laskennon koettiin palvelevan myös siveellisyyttä, johdonmukaisuutta, säännöllisyyttä, järjestystä ja itsenäisyyttä. Käytettäviä opetusmenetelmiä olivat piirtäminen, opettajan esittämät esimerkkilaskut ja luonnollisesti sormien käyttö laskemisen apuna. Päässä laskut koettiin koko laskennon perustaksi. Erilaisten mittojen opettamisessa oli tärkeää havainnollistaminen, jotta varusmiehelle jäisi selkeä käsitys niiden mittakaavoista. Esimerkiksi matkan mittaamisessa käytettiin kaikille tuttuja välimatkoja vaikkapa varuskunta-alueen sisältä.¹²³

¹²⁰ Ström 1923, 22, 23.

¹²¹ Hörppiä, ryystää.

¹²² Ström 1923, 13.

¹²³ Kuvio 1; Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödyistä siviilielämässä, T 17644/39, KA; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

Alkeisopetuksen ensimmäisellä luokalla opetettiin neljä laskutapaa kokonaisilla luvuilla. Toisella ja kolmannella luokalla sotilaat opettelivat samoja kuin ensimmäisellä luokalla sekä lisäksi desimaalilukuja, murtolukuja ja mittayksiköitä. Jatko-opetuksessa opetettiin pinta-ala, tilavuus, aikalaskuja sekä yksinkertaisia prosenttilaskuja.¹²⁴

Laskennossa oleellisena asiana oli numeroiden opettelu. Opetus alkoi lukukäsitteen ymmärtämisestä. Laskennon perustana olivat samat yhteen- ja vähennyslaskut yhdestä kymmeneen kuin nykyäänkin peruskoulun ensimmäisellä luokalla. Myöhemmin kertotaulun opettaminen ulkoa nähtiin tarpeelliseksi. Mielekkäiden esimerkkien tekeminen ja laskennon jokapäiväisen merkityksen korostaminen oli tärkein asia. Laskennosta ei saanut tulla pelkästään lukujen opettelua, koska se tappaisi motivaation koko matematiikkaan. Oppikirjana käytettiin August Alhon ja Jaakko Laurilan vuonna 1925 toimittamaa *Sotilaan laskuoppia*. Lisäksi aikaisemmin, vuonna 1923 julkaistun Rafael Strömin *Aikamiehen aapisen* kahdella viimeisellä sivulla on ikään kuin muistisäännöiksi koottu olennaisia asioita, kuten latinalaiset numerot, kertotaulu, ohjeet jakolaskusta sekä mittayksiköiden muuntosuhteet.¹²⁵

Sotilaan laskuopin kirjoittivat sotarovasti Arthur Malinin pyynnöstä August Alho ja Jaakko Laurila vuonna 1925. Laurila ja Alho olivat kirjoittaneet tammikuussa vuonna 1925 Kansakoulun laskuopin, jonka pohjalta he kokosivat pääpiirteittäin Sotilaan laskuopin. Lisäksi tekijät pyrkivät ottamaan mallia Saksan ja Skandinavian maiden kustantajilta erityisesti sotilaille tarkoitettusta laskuopista. Vastaavaa kirjaa ei kuitenkaan ollut muualla olemassa. Sotarovasti Malin auttoi kirjan tekemisessä pyytäen eri joukko-osastoiden upseereilta laskuesimerkkejä, joista Laurila ja Alho kokosivatkin suurimman osan kirjan laskutehtävistä. Sotilaan laskuoppia tilattiin eri varuskuntiin, aliupseerikouluihin ja kouluttajille alkuvuosina varsin paljon, 1930-luvun lopulla Sotilaan laskuoppia tilattiin vähemmän ja sen välitön tarve todennäköisesti väheni.¹²⁶

Alhon ja Laurilan Kansakoulun ja Sotilaan laskuopit ovat päällisin puolin hyvin samanlaisia. Sotilaan laskuopissa on noin 20 sivua vähemmän, lisäksi paperin laatu on ohuempaa ja heikkolaatuisempaa. Laskutehtävien nimiä muuttelemalla Kansakoulun laskuopista on saatu

¹²⁴ Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä, T 17644/39, KA.

¹²⁵ Kronlund 1988, 326; Ström 1923, 59,60; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Muistioita, ehdotuksia ja ohjeita valistustyöstä ja sen järjestämisestä 1920–1938, T 21125/XIII 5, KA.

¹²⁶ Alho & Laurila 1925, 3, 4; Alho & Laurila 1927, 3, 4; Jalkaväen kapitulantikoulun pastorin kirje Sotaväen esikuntaan Yleisesikunnan osasto 4:lle 15.11.1925, [95]/2201 D 5–21, KA; Puolustusministeriön koulutusosaston tilaus Koulutarpeiden Keskusliike Oy:lle 8.3.1938, T 17647/18, KA.

paremmin sotilalle soveltuva. Esimerkiksi etunimi Arvi on korvattu sotilaallisen puhuttelukielen mukaan Arvelalla. Kansakoulun laskuopin sanallisessa tehtävänannossa sanotaan ”*Lapset saivat piirtää*”, kun taas Sotilaan laskuopissa sama teksti on korvattu sanoilla: ”*Sotilaat saivat piirtää*”.¹²⁷

Sotilaan laskuopissa käsitellään keskeisimmistä matematiikan osa-alueista aritmetiikkaa, algebraa ja geometriaa. Kirjassa käsitellään kokonaislukuja, murtolukuja, kymmenlukujärjestelmää, yhteen- ja vähennyslaskuja, kerto- ja jakolaskuja, paino-, pinta-ala- ja tilavuusmittoja, aika- ja kappalemittalaskuja sekä prosenttilaskuja.

Sotilaan laskuoppi on kattava teos verrattuna Aikamiehen aapiseen: siinä on yhteensä 2 621 tehtävää. Näin suurella määrällä laskuja saavutettiin laskurutiini, jota tarvittiin matemaattisten asioiden syvällisempään ymmärtämiseen ja oppimiseen. Kirjassa jokaista matematiikan osa-alueita käsitellään 100–250 tehtävällä. Esimerkiksi kertolaskuja on yhteensä 245, joista päässä laskuja 62 ja kirjallisia tehtäviä 183. Laskuopin kannessa kerrotaan, että tehtävien tuloskirja myydään erillisenä. Kirjassa ei ole kuvitusta, vaan mittayksiköiden ja murtolukujen käsittelyä on havainnollistettu muutamilla selkeillä piirroksilla. Murtolukulaskuissa mallina käytetään esimerkiksi omenan ja reikäleivän jakamista osiin. Matematiikan osa-alueet käsitellään edeten päässä laskuista sanallisiin tehtäviin. Aluksi käydään läpi helpommat tehtävät, joista siirrytään haastavampiin tehtäviin. Kirjan loppuosassa on otsikolla ”*Sekalaisia esimerkkejä*” ikään kuin kertauksena laskutehtäviä kaikista kirjan esittelemistä matematiikan osa-alueista. Laskuoppi loppuu eri joukko-osastoille räätälöityihin laskutehtäviin. Omia lisätehtäviä on radio-, rautatie- ja autojoukoille sekä pioneeriosastolle.¹²⁸ Seuraavaksi esittelen muutaman kuvaavan esimerkkilaskun Sotilaan laskuoppikirjasta.

”2584. *Kuinka kauan kestää radiosanomien tekstin lähetys, kun sanomassa on 15 ryhmää à 8 kirjainta ja 18 ryhmää à 5 kirjainta, jos lähtönopeus on 70 kirjainta minuutissa?*”¹²⁹

”2591. *Erään 9 m pitkän kiskon alle asetetaan 16 ratapölkkyä. Kuinka monta ratapölkkyä tarvitaan 2 km pituista rataa varten?*”¹³⁰

¹²⁷ Alho & Laurila 1925, 20; Alho & Laurila 1927, 15.

¹²⁸ Alho & Laurila 1925, 169–176, 192–197.

¹²⁹ Alho & Laurila 1925, 273.

¹³⁰ Alho & Laurila 1925, 274.

”2614. Miten pitkän matkan voi auto kulkea ottamatta lisää bentsiiniä, jos sen bentsiinisäiliö vetää 75 l ja se kuluttaa 2,7 l 100 km kohti?”¹³¹

”2597. Paljonko aikaa tarvitsee 8 miestä kaivaakseen k. k. aseman kuopan, jonka korkeus on 2m, pituus 3m ja leveys 2,5m jos 1 miehen lasketaan kaivavan tällaista maata 1m³ tunnissa?”¹³²

Sotilaan laskuopin laskutehtävissä käytetään pääosin sotilaallisia aiheita ja sotilassanastoa, joiden tarkoituksena on tutustuttaa sotilaita armeijan arkeen laskutehtävien muodossa.

”161. Komppanian kolmesta joukkueesta on ensimmäisessä 38 miestä, toisessa 33 miestä ja kolmannessa 34 miestä. Mikä on komppanian vahvuus?”¹³³

”602. Kenttävartion hälytysvartio tähystää kiikarilla vihollista, joka ampuu metsän reunasta. Se näkee miten savu ammuttaessa tuprahtaa mutta laukaus kuuluu vasta 3 sekunnin kuluttua. Kuinka pitkän matkan päässä vihollinen on, jos ääni kulkee sekunnissa 333 m?”¹³⁴

”895. Komppanian varastossa on patruunoita 366 kpl. Nämä jaetaan 61 miehelle. Montako patruunaa tuli miestä kohti?”¹³⁵

”2514. Erään tuvan lämmitykseen on sallittu käyttää 18 kuutiometriä halkoja. Kuinka paljon voidaan käyttää kutakin lämmityspäivää kohti, jos lämmityskausi kestää 1 p:stä lokakuuta 1 p:ään toukokuuta? (vastaus kuutiodesimetreissä)”¹³⁶

Laskutehtävien piilotarkoituksena voi nähdä sotilaiden positiivisen asenteen lisäämisen armeijaa kohtaan. Lisäksi rivien välistä voi huomata kasvatuksellista ja moraalista ohjausta. Esimerkiksi armeijasta annetaan kuva, että siellä saa riittävästi ruokaa ja siellä kannattaa käyttäytyä hyvin. Jäljellä olevien palveluspäivien laskeminen auttaa ehkä jaksamaan armeijassa paremmin.

¹³¹ Alho & Laurila 1925, 277.

¹³² Alho & Laurila 1925, 275.

¹³³ Alho & Laurila 1925, 28.

¹³⁴ Alho & Laurila 1925, 71.

¹³⁵ Alho & Laurila 1925, 99.

¹³⁶ Alho & Laurila 1925, 267.

”1291. Sotamies Koivu painoi sotaväkeen tullessaan 64 kg ja vapautuessaan 71 kg 500g. Kuinka paljon hän oli sotaväessä ollessaan lihonut?”¹³⁷

”1809. Mies on astunut palvelukseen maaliskuun 26 p:nä 1925. Palvelusaika on 1 vuosi ja 3 kuukautta. Milloin mies vapautuu, jos hänelle ei tule ylipalvelusta?”¹³⁸

Sotilaan laskuopissa on mukana myös muutamia siviilielämään liittyviä tehtäviä. Tehtävät onkin otettu suoraan aiemmin julkaistusta Kansakoulun laskuopista, erona ovat vain tehtävänumerot. Siviiliasiat tarjoavat vaihtelua armeijateemaan ja toisaalta helpottavat asioiden ymmärtämistä. Onhan kyse sotilaille arkisista ja tutuista siviilielämän asioista, kuten maanviljelyksestä ja hevoskaupoista. Tällaiset esimerkit valmistavat sotilaita hyvin myös armeijan jälkeiseen elämään.

”425. Anttila osti työhevosen ja maksoi siitä 2425 mk. Ja sai siitä 2903 mk. Paljonko voitti hän hevoskaupassa?”¹³⁹

”427. Järvelän kartano on alaltaan 12572 hehtaaria. Peltomaata on 512 heht. Ja muuta viljelysmaata 619 heht. Paljonko on viljelemätöntä- ja metsämaata?”¹⁴⁰

Osa tehtävistä on yhteydessä muiden oppiaineiden opetukseen. Erityisesti historia ja maantieto ovat seuraavissa laskutehtävissä läsnä.

”220. Tampereen valloituksessa v. 1918 kaatui 4 879, haavoittui 3 460 ja kadoksiin joutui 118 miestä. Montako miestä otti osaa taisteluun, jos miesten lukumäärä taistelun jälkeen oli 18 174?”¹⁴¹

”447. Suomen sodan alussa 1808–1809 muodostui Karjalassa tunnetun rajakapteeni Olli Tiaisen johdolla 400 miehen vahvuinen vapaaehtoinen talonpoikaisarmeija. Venäläiset voimat olivat 1 300 miehen suuruiset. Pian tuli majuri Malm Olli Tiaisen avuksi mukanaan 240 miestä. Taistelu suomalaisten ja venäläisten välillä tapahtui Pälkjärven kirkolla, jolloin suomalaisia kaatui ja haavoittui 30 miestä, kun taas

¹³⁷ Alho & Laurila 1925, 135.

¹³⁸ Alho & Laurila 1925, 187.

¹³⁹ Alho & Laurila 1925, 55; Alho & Laurila 1927, 66.

¹⁴⁰ Alho & Laurila 1925, 55; Alho & Laurila 1927, 66.

¹⁴¹ Alho & Laurila 1925, 35.

*vihollinen menetti kaatuneina ja haavoittuneina 200 miestä ja 31 miestä joutui vangiksi rippeitten paetessa hajallaan rajan taakse. Laske kuinka monta miestä oli suomalaisia vähemmän kuin venäläisiä sekä miten paljon suurempi oli vihollisen mieshukka.*¹⁴²

*”1812. Napoleon tuli Ranskan keisariksi 18 p:nä toukokuuta 1804 ja luopui lopullisesti keisarin varostaan 22 p:nä kesäkuuta 1815. Kuinka kauan Napoleon oli Ranskan keisarina?”*¹⁴³

*”1813. Helmikuun 21 p:nä 1808 alkoivat vihollisuudet Ruotsin ja Venäjän välillä. Lopullinen rauha allekirjoitettiin 17 p:nä syyskuuta 1809, jolloin Suomi liitettiin lopullisesti Venäjään. Kuinka kauan sota kesti?”*¹⁴⁴

4.3 Historia ja yhteiskuntaoppi

Historian opetuksen tarkoituksena oli parantaa kansalaisten velvollisuudentuntoa, jota vasta itsenäistynyt Suomi tarvitsi. Suomalaisten kunniaakaan historian katsottiin asettavan velvollisuuksia asevelvollisille. Tavoitteena oli, että maa pysyisi itsenäisenä tulevaisuudessakin. Asian koettiin riippuvan jokaisen kansalaisen työpanoksesta ja työn laadusta. Historiassa oppimistavoitteena oli kasvattaa oppilaan persoonallisuutta ja siveellisen luonteen lujuttua. Opettajan oli luotava oppilaisiin vahva isänmaallisuuden usko ja henki. Historian opetus jakautui vuonna 1928 tehdyn valistusohjelman mukaan valistusupseerien opettamaan sotahistoriaan ja sotilaspastorien opettamaan kulttuurihistoriaan ja kirjallisuuden historiaan.¹⁴⁵

Historian opetus eteni pääasiassa opettajajohtoisesti. Opettajan olikin tiedettävä asiat hyvin ja hänellä tuli olla kertojan lahjat. Hänen puheensa ei saanut olla liian saarnaavaa, ettei opetustilanne muodostuisi liian ahdistavaksi. Esihistorian opetus nähtiin turhaksi, koska se oli pääasiassa

¹⁴² Alho & Laurila 1925, 55.

¹⁴³ Alho & Laurila 1925, 187.

¹⁴⁴ Alho & Laurila 1925, 188.

¹⁴⁵ Kronlund 1988, 256–258; Mälkki 2009, 61–63; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Sotarovastin vuosikertomus Sotaväen Esikunnan valistustoimiston työstä v. 1922, R-70/9, KA; Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA; Sotarovastin vuosikertomus sielunhoito- ja valistustyöstä v. 1928, T 21125 VII 1, KA.

olettamuksia eikä niinkään tietoa. Opettajan oli suotavaa myös havainnollistaa opetustaan, ja häntä kehoitettiin kirjoittamaan taululle historialliset vuosiluvut ja henkilöiden nimet. Oppilaita motivoitiin kirjoittamaan taululle jostakin tietystä historiallisesta tapahtumasta. Opetuksen elävöittäjänä suositeltiin käyttämään karttoja, kuvatauluja, kuvia ja kaunokirjallisia teoksia kuten Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoita. Opetuksen loppupuolella oli suositeltavaa vielä kerrata oppitunnin pääkohdat, jotta oppilaille jäi oppitunnin aihe mieleen.¹⁴⁶

Aikamiehen aapinen toimi, varsinkin alkuaikoina, myös historian opetuksen kirjana. Keskeisimpänä sisältönä olivat suomalaisen kansan vaiheet, luonne ja uskonnollisuus sekä Suomea koskettaneet sodat. Aapisen väliotsikot kertovat, mitä Ström pitää tärkeimpinä tapauksina Suomen historiassa. Kirjassa esihistoriallisen ajan käsittely on jaettu väliotsikoihin: ”*Muinaissuomalaiset heimot Venäjällä, Muutto Suomeen, Pakanuudenaikaiset yhteiskuntaolot, Erämaan taistelu, Suomalaisten asumuksista ja elinkeinoista pakanuuden ajalla ja Muinaissuomalaisten uskonto*” ja historiallisen ajan käsittely ”*Suomen katolinen aika, Uskonpuhdistus, Ensimmäinen suomalainen kirja, Korpea raatamassa, Isäin ääni, Suomalaisia sotureita, Tuokiokuva kolmekymmenvuotisesta sodasta, Suomen sota 1808–1809, Kohtalokkaan hetken lähestyessä ja Vapaussota*”.¹⁴⁷ Opetettavat ajanjaksot ovat hyvin kaukaisia, lieneekö tällä merkitystä suomalaisen identiteetin sisäistämisprosessissa. Toisaalta historian opetus on sotakeskeistä, mikä taas tuntuu luonnolliselta oppilasaineksen, sotilaiden huomioon ottamiselta. Sodista Ström kokee merkittävimmiksi 30-vuotisen sodan, Suomen sodan ja vapaussodan, jota nykyään kutsuttaisiin puolueettomammin sisällissodaksi tai 1918-vuoden sodaksi. Aapisessa ei käsitellä maailman historiallisia tapahtumia, elleivät ne liity jollakin tavalla Suomen tilanteeseen.¹⁴⁸ Suomen historian tapahtumat koettiin ehkä sotilaiden kannalta tutummiksi ja läheisemmiksi ja toisaalta niiden ajateltiin nostavan kansallista identiteettiä ja maanpuolustustahtoa.

Sodat nähtiin kansakuntaa mullistavina, joko hyvässä tai pahassa. Mielenkiintoista on, että sodat koettiin suomalaisten sankarilliseksi taisteluksi ja menestykseksi. Nykyajan historiantutkimus osoittaa ehkä toista. Kotiseutuhistoriaa ei historian opetuksessa voitu kunnolla käsitellä, koska varusmiehet tulivat eri paikkakunnilta. Maakuntien ja heimojen historiaa sen sijaan oli suotavaa käsitellä, koska se nosti kyseisiltä alueilta kotoisin olevien varusmiesten itsetuntoa ja puolustustahtoa. Pohjanmaan miesten urhoollisuutta ja isänmaallisuutta niin nuijasodassa kuin

¹⁴⁶ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

¹⁴⁷ Ström 1923, 61–62.

¹⁴⁸ Ström 1923, 26–55.

sisällissodassa pidettiin hyvin vertauskuvallisena. Professori Pietilän esityksessä suomalaista sotahistoriaa pidetään vähäisenä ja siksi sen merkitystä sotilaille lähes turhana. Pietilän mukaan sotilaille pitäisi enemmän korostaa sodan olevan huono asia ja välttämätön paha yhteiskunnan turvaamiseksi, sotaa ei pitäisi käydä koston tai tuhoamisen vuoksi. Pietilä piti vakavana asiana, ettei sotilaille korostettu näitä asioita vaan pikemminkin kerrottiin julmista sissisodista.¹⁴⁹

Ström nostaa aapisessaan esiin muutamia merkittävimpiä suomalaisia, jotka ovat omalla työpanoksellaan vaikuttaneet merkittävästi suomalaisten identiteettiin ja kansallisuuskuvaan. Näitä ovat Mikael Agricola, Elias Lönnrot, J. L. Runeberg ja J. V. Snellman. Agricolan kirjoittama ensimmäinen suomalainen kirja, aapinen oli suomalaisen sivistyksen alku, kuten Ström sitä kuvaa:

“Mahtoipa tosiaan Mikael Agricolan elämässä tuntua juhlalliselta se hetki, jolloin hän sai painosta valmistuneena ensimmäisen suomalaisen kirjan käteensä. Hänen maansa ja hänen kansansa oli päässyt kirjallisen sivistyksen ensi portaalle.”¹⁵⁰

Ström kuvaa Lönnrotia, Runebergiä ja Snellmania toimijoiksi, jotka valoivat suomalaisten keskuuteen uskoa paremmista ajoista hädän hetkellä. Lönnrot keräsi Suomen kansan vanhat laulut ja toi Suomen nimen koko sivistyneen maailman tietoisuuteen. *“Suuret sivistyskansat suorastaan ihmettelivät ja ihailivat runojemme kauneutta.”* Strömin mukaan Runeberg ja Snellman nostivat suomalaisten identiteettiä, jonka avulla suomalainen kansa kesti idän painostuksen ja jonka edestä oltiin valmiita kuolemaankin. *“Jokainen tiesi olevansa suomalainen ja tahtovansa suomalaisena elää ja kuolla.”¹⁵¹* Tällaiset tulkinnat suurmiesten merkityksestä ja ajatuksista ovat omiaan innoittamaan aapisen lukijoita samanlaisiin saavutuksiin.

Aikamiehen aapisen kirjoittaja käyttää tekstissään suoria lainauksia kaunokirjallisista lähteistä tukemaan ja elävöittämään Suomen historian opetusta. Ote Santeri Ivalon *Erämaan taistelu* -kirjasta kertoo ajasta, jolloin Suomen heimot taistelivat toisiaan vastaan. Sakari Topeliuksen Maamme kirjan katkelma kuvaa muinaissuomalaisten jumalia: Ukkoa, Ahtia, Tapiota, Hiisiä ja muita jumalolentoja. V. A. Koskenniemen runo *Isäin ääni* valottaa esi-isien työtä seuraavien sukupolvien hyväksi. J. L. Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoista puolestaan on otettu katkelma kuvaamaan

¹⁴⁹ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

¹⁵⁰ Ström 1923, 41.

¹⁵¹ Ström 1923, 41, 51, 52.

Siikajoen taistelua Suomen sodassa.¹⁵²

Historian opetuksessa myös uskonnollisuus tuli joissakin tapauksissa esiin. Joidenkin asioiden seuraussuhteita pidettiin osittain Jumalan tahtona eikä asiaa tulkittu niinkään tieteellisesti. Historian opetusmenetelmät vaikuttivat olevan osittain samansuuntaista kuin nykyisinkin, vaikka isänmaallisuus, uskonnollisuus ja maanpuolustuksen kohottaminen ovat jääneet nykyopetuksessa vähemmälle.

Kansalaiskasvatuksen historian opetuksessa poliittinen historia oli samaa kuin valtion historia, ja kulttuurihistoria käsitteli kaikkea kulttuurialojen toimintaa kuten uskontoa, taidetta, maataloutta teollisuutta ja kauppaa. Aukusti Salon opetusmenetelmässä sotahistorian opetuksen katsottiin kohottavan merkittävästi puolustustahtoa, ja aihe myös innosti sotilaita. Sotahistorian opetusta ei kuitenkaan kasvatustieteelliseltä kannalta nähty niin tärkeänä kuin armeija sen näki, ja se kilpailikin kulttuuri- ja sivistyshistorian kanssa historian opetuksen määrissä. Suomen sotahistorian osuuden ollessa aika suppea kulttuuri- ja sivistyshistorialle riitti enemmän opetustunteja.¹⁵³

Yhteiskuntaopissa käsiteltäviä aiheita olivat Suomen hallitusmuoto, lainsäädäntö, oikeuslaitos, hallitus ja kaikki muu, joka liittyi yhteiskuntajärjestykseen. Yhteiskuntaopin ei koettu eroavan suuresti historian opetuksesta ja sitä käsiteltiinkin paljon historian ja muiden oppiaineiden yhteydessä. Yhteiskuntaopin tavoitteena tuli olla kansalais- ja yhteiskuntaelämään oppiminen.¹⁵⁴

Strömin Aikamiehen aapisen kirjoitustyyli ja sanavalinnat antavat tietynlaisen kuvan suomalaisista ja Suomen naapurivaltioista. Suomalaiset kuvataan aapisessa rohkeiksi, urhoollisiksi, sisukkaiksi, uutteriksi ja peräänantamattomiksi. *”Pettua syöden he hallaa nostavissa soissa uurastelivat yltä ja päältä niin kurassa, että heistä oli tuskin muuta valkoista näkysällä kuin silmävalkuaiset.”* Suomalaiset olivat Strömin mukaan aluksi eripurainen ja sivistymätön kansa, joka Ruotsin vallan ja kristinuskon myötä yhdistyi ja sivistyi.¹⁵⁵

Suomalaisten sotahistoria kuvataan sankaritarinaksi. Strömin Aapisessa nostetaan esiin 30-vuotisesta sodasta Breitenfeldin taistelu, jossa suomalaiset hakkapeliitat taistelivat määrätietoisesti

¹⁵² Ström 1923, 30, 35–38, 43 ja 49.

¹⁵³ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

¹⁵⁴ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

¹⁵⁵ Ström 1923, 38–39, 42.

ja peräänantamattomasti ylivoimaista vihollista vastaan. Aapisessa luodaan sotilaille kuva, että suurenkin vihollisen voi voittaa jos uskoo omiin kykyihinsä. Aapisessa kuvataan, kuinka suomalaiset sotilaat taistelivat iloiten ja kilvan synnyinmaansa puolesta, mutta tarvittaessa myös vieraan vallan alaisuudessa jos oli pakko ja vala vannottu. Aapisen toisessa sotakuvauksessa Suomen sodan tappio venäläisille kuvataan ruotsalaisten huonon johtamisen tuloksena eikä niinkään suomalaisten heikkoutena. Suomalaiset olisivat taistelleet, mutta heidän käskettiin perääntyä Pohjanmaalle ja antautumaan Viaporissa.¹⁵⁶

Professori Pietilä piti perusteettomana ja kyseenalaisena, että Ruotsin vallan aikana käydyt sodat olisivat suomalaisten sankaritarinoita. Hänen mukaansa ne eivät nosta oikeanlaista isänmaallisuutta. Hänen mielestään tällainen suhtautuminen sotiin on enemmänkin propagandaa, joka ei kannata pitkälle. Asiat tulisi esittää juuri niin kuin tutkimukset osoittavat.¹⁵⁷

Sisällissodasta Ström käyttää termiä vapaussota, joka on valkoisten käyttämä nimi Suomen vapautumisesta Venäjältä. Historia on usein voittajien historiaa, ja itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä tämä ajatus korostui etenkin Suomessa. Sisällissotaa pidettiin myös kunniakkaana ja etenkin pohjanmaalaisia esimerkillisinä sotilaina, jotka uhrasivat henkensä maan itsenäisyyden puolesta. Hautapatsaita pystytettiin itsenäisyyden alussa vain valkoisten puolella taistelleille, punaisen puolella taistelleita ei edes siunattu kirkkomaahan.¹⁵⁸ Ström kuvaakin aapisessaan valkoisten uhrauksia varsin värikkäästi ja hyvin isänmaahenkisesti unohtaen punaisten puolella taistelleet täysin. *”Lukuisat graniittiset hautapatsaat eri tahoilla maattamme osottavat, miten moni Suomen mies isänmaanrakkautensa ja valansa velvoittamana uhrasi synnyinmaansa ja sen tulevaisuuden puolesta henkensä ja sydänverensä. He olivat vannoneet verensä hinnalla ja henkensäkin uhalla hankkivansa Suomelle vapauden. He pitivät valansa pyhänä kuolemaansa asti”*¹⁵⁹

Ström kuvaa aapisessaan punaiset seuraavanlaisesti: *”Kun venäläinen alkoi kylvää eripuraisuutta kansaamme ja henkisesti myrkyttämällä huumata sitä itselleen suosiolliseksi ja kun vihdoin tämän kiihotuksen tuloksena useita suomalaisia miehiä alkoi venäläisten aseilla varustettuina liikuskella sortajamme asioilla...”* Ström siis kuvaa, että kaikki punaisten puolella taistelleet olivat Venäjän asioilla, eivät omillaan. Hän ei itse asiassa käytä sodan osapuolista mitään nimityksiä, kuten

¹⁵⁶ Ström 1923, 44–50; Meidän poikamme -elokuva 1929, KAVA.

¹⁵⁷ Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä v.1927, T 18001/20, KA.

¹⁵⁸ Haapala 2009, 10, 11; Peltonen 2009, 464–466.

¹⁵⁹ Ström 1923, 55.

esimerkiksi punaiset ja valkoiset. Aikamiehen aapinen on tarkoitettu varusmiespalvelusta suorittaneille sotilaille, joiden joukossa oli myös punaisten lapsia. Punaisten puolella taistelleiden lapsille on tarkoitus kuvata sota vapaussodaksi Venäjän vallasta ja samalla kuvata punaiset aivopestyiksi venäläisten taholta. Strömin historian tulkinta onkin kaiken kaikkiaan varsin puolueellista. Aapisen lopussa olevassa Suomen historian mielenkiintoisten tapahtumien listauksessa Ström tiivistää sisällissodan seuraavasti: *”Vuonna 1918 pääsi Suomi onnellisesti suoritettun vapaussodan jälkeen ensikerran itse isännäksi omassa talossaan.”* Mielenkiintoista on, ettei Ström kerro Suomen itsenäistyneen ennen sisällissotaa. Hän on kuitenkin listannut aapisen lopussa olevaan luetteloon tämän tapahtuman.¹⁶⁰

Aapisessa kuvataan monessa eri kohdassa venäläiset viholliseksi ja rasitteeksi. Idästä tulleita vihollisjoukkoja pidettiin julmina murhaajina ja ryöstelijöinä, jotka sortivat suomalaisia hallan tavoin 1700-luvulla. Sortokauden aikana Venäjää kuvataan idän jättiläisenä ja suomalaisten sortajana. *”Mahtava Venäjä ponnisti voimansa kansallisuutemme tuhoamiseksi”*. Sortokauden tunnelmia tiivistää Strömin käyttämä lause: *”Suomi vapaaksi ja ryssät Moskovaan!”* Kertoessaan ensimmäisen maailmansodan tapahtumista ja Suomen itsenäisyyssaatteen leviämisestä ja jääkäreistä Ström käyttää itänaapurista termiä *”ikivanha sortajamme Venäjä.”* Aapinen ei poikkea venäjävastaisuudessaan muista suomalaisista 1920-luvun historiantutkimuksista tai populaarisista esityksistä.¹⁶¹

Ström kuvaa Ruotsin länsimaisena sekä sivistyneenä ja pitää Ruotsin vallan aikaa hyvänä aikana Suomelle, kun taas päinvastoin Venäjän vallan ajasta hän ei koe olevan mitään hyvää kerrottavaa suomalaisille sotilaille. Ruotsin vallan Ström näkee pelastukseksi suomalaisille, koska roomalaiskatolinen kirkko juurrutti länsimaisen sivistyksen maahan. Ström vertailee Ruotsin ja Venäjän sivistystä muun muassa orjuuden kestolla. *...”Ruotsissa poistettiin orjuus jo vuonna 1335. Venäjällä sitävastoin koko sivistyneen Euroopan suureksi häpeäksi rehotti orjuus aina vuoteen 1861 asti.”*¹⁶²

Asioista ei siis koettu tarpeelliseksi puhua puolueettomasti, koska pidettiin, että historia oli näyttänyt käsityksien pitävän paikkansa. Historian aiheet oli myös käsiteltävä mielellään kronologisesti, koska silloin oli mahdollisuus vertailla eri tapahtumia ja todeta tiettyjä

¹⁶⁰ Ström 1923, 53–55, 57.

¹⁶¹ Ström 1923, 42, 52, 53; Tommila 2000, 84; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

¹⁶² Ström 1923, 39.

lainalaisuuksia, kuten heikon hallituksen turvautuminen vieraisiin valtoihin, uskollisten alamaisten oleminen maan turvana ja oikean kansalaisen uhrautuminen isänmaan vapauden puolesta.

Myöhemmin historian opetuksessa käytettiin enemmän vuonna 1936 julkaistua W. H. Halstin teosta *Isänmaan historia Suomen maanpuolustajia varten*. Oppikirjaa toimitettiin jokaiseen varuskuntaan kymmeniä kappaleita esimerkiksi vuonna 1938, jolloin *Aikamiehen aapista* ei toimitettu juurikaan muihin kuin Itä-Suomessa oleviin varuskuntiin.¹⁶³

4.4 Maantieto

Maantietoa opetettiin armeijassa 1920-luvulla suhteellisen paljon.¹⁶⁴Toisella ja kolmannella luokalla maantietoa oli tunti viikossa. Yhtenä syynä maantiedon opetuksen tarpeellisuuteen voidaan pitää kansakoulujärjestelmän puutteellisuutta. Vuonna 1928 tehdyn valistusohjelman mukaan maantiedon opetus siirtyi valistusupseerien opetettavaksi. Maantiedon opetuksen niin kuin muidenkin aineiden tuli olla mahdollisimman käytännöllistä. Aiheina olivat esimerkiksi kauppa, liikenne, politiikka, suhde kansoihin ja tietojen saaminen sanomalehdistä. Kotimaan maantiedon opetus nähtiin tarpeellisemmaksi, koska varusmiehillä oli selviä puutteita kotimaan tuntemuksessa. Isänmaallisuuden kasvattamisella oli merkitystä maantiedon ja historian opetuksessa, koska täytyihän sotilaan tuntea maansa, jota oli valmis puolustamaan. Vasta oman maan kulttuurin, luonnon, maan ja kansan vaiheita tuntevan sotilaan nähtiin rakastavan isänmaataan. Maantiedossa pyrittiin opiskelemaan Suomen naapurimaat sekä muut Euroopan maat. Maantiedossa yritettiin välttää kaupunkien, jokien, järvien ja muiden asioiden luettelomaista opettelua, vaikka tietyt nimet oli välttämätöntä tuntea.¹⁶⁵

Karttaa pidettiin maantiedon opetuksen tärkeimpänä opetusvälineenä. Siksi karttamerkkien tunnistamiseen ja luontoon vertaamiseen oli kiinnitettävä huomiota. Hyvänä opetustapana koettiin erilaisten ajatusmatkojen tekeminen kartan avulla. Opettaja ja oppilaat lähtivät mielikuvituksessaan

¹⁶³ Kartta 3; Puolustusministeriön koulutusosaston tilaus Kustannusosakeyhtiö Otavalle ja Koulutarpeiden Keskusliike Oy:lle 8.3.1938, T 17647/18, KA.

¹⁶⁴ Kuvio 2.

¹⁶⁵ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA; Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödystä siviilielämässä v. 1925, T 17644/39, KA; Muistioita armeijan kasvatus- ja valistusopetuksesta, T 17644/40, KA; Muistioita, ehdotuksia ja ohjeita valistustyöstä ja sen järjestämisestä 1920–1938, T 21125/XIII 5, KA.

liikkumaan kartalla valittuun ilmansuuntaan ja kuvailivat samalla sanoin tai piirroksin, miltä maisema tietyssä karttapaikassa näyttää. Kartalla matkustaminen saattoi edetä esimerkiksi niin, että kartalta etsittiin ensin varuskunnan sijaintipaikka. Tämän jälkeen oppilaat pääsivät vuorotellen kertomaan, miten varuskunnasta pääsee junalla Helsinkiin. Matkan varrelle sattuneiden kaupunkien ja kylien nimet selvitettiin ja kyseisiltä paikkakunnilta kotoisin olevat sotilaat pääsivät kertomaan kotipaikkakuntansa ympäristöstä. Eri kaupunkeihin saavuttaessa käytiin samalla aina läpi kaupungin historiaa, väestörakennetta ja nähtävyyksiä valokuvien ja omien kokemusten sekä mielikuvien avulla. Oppilaille saatettiin esittää esimerkiksi seuraavanlainen kysymys: *”Olette nyt katselleet kuvia Helsingin puistoista, rakennuksista ja muista nähtävyyksistä. Minkälainen kaupunki mielestänne Helsinki on?”*.¹⁶⁶ Asioiden käsittely mielikuvien avulla koettiin mielekkäämmäksi kuin ulkoa opettelu.¹⁶⁷

Ilmansuuntien opettelu varusmiehille oli hyvin perusteltua, ja se olikin tärkein ja ensimmäiseksi opeteltava asia. Oleellista oli myös mittakaavojen ymmärtäminen ja matkojen mittaaminen, joiden oppimiseen otettiin avuksi etäisyyksien tai korkeuksien vertaaminen johonkin sotilaalle ennestään tuttuun mittaan. Opetuksessa käytettiin kuvatauluja, piirroksia, elokuvia ja jopa taikalyhtyä¹⁶⁸. Kuvien merkitys oli maantiedon opetuksessa valtava. Kuvina käytettiin pahvitauluja, joihin oli liimattu kuvia tietyistä paikoista tai asioista. Kuvataulut esittivät eri paikkoja ja tyyppikuvia jostakin tapahtumasta tai asiasta. Varuskunnissa oli oltava täydellinen sarja keskeisiä kuvatauluja, ja niitä hankittiin varuskunnille kokoajan lisää. Myös postikortit ja lehdistä leikatut kuvat kävivät opettajan havainnollistamisvälineinä. Maantiedon ja historian aiheita käytettiin paljon myös äidinkielen alkeisopetuksen lukukappaleissa ja ainekirjoituksissa. Opetusta pyrittiin saamaan näin mahdollisimman monitieteelliseksi.¹⁶⁹

”Hyvä opettaja kuluttaa paljon liitua” –sanonta oli maantiedon opetuksessa totta. Opettajia kannustettiin piirtämään paljon, koska se havainnollisti paremmin kuin pelkät luvut. Esimerkiksi kaupunkien asukasluvut voitiin esittää erikokoisilla neliöillä. Oppikirjassa maapallon maista ja väkiluvuista käytetään samaa metodia: Venäjä on piirretty suureksi neliöksi, jossa on harvassa pisteitä kun taas Hollanti pieneksi neliöksi jossa on tiheässä pisteitä.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

¹⁶⁷ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

¹⁶⁸ Diaprojektorin edeltäjä.

¹⁶⁹ Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

¹⁷⁰ Rauhala 1926, 10; Aukusti Salon tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä v.1930, T 17644/49, KA.

Sotaväen esikunnan valistusosasto ja Sotarovasti Malin pyysi K. N. Rauhalaa tekemään sotilaille maantiedon opetukseen oppikirjan *Isänmaan kirja I, Maa ja Kansa* (1926), koska sopivista maantiedon kirjoista oli pulaa. Kirja oli tarkoitettu luentopohjaksi kansalaiskasvatuksen opettajille, mutta oppikirjana sitä käyttivät myös tulevat kouluttajat ja edistyneemmät sotilaat. Sotarovasti tarkasti oppikirjan käsikirjoituksen, jotta se vastaisi tarpeita. Oppikirja on laadukas ja kattava, koska Rauhalan apuna oppikirjan teossa oli myös 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maantieteilijöitä ja historioitsijoita, kuten Viljo Tolvanen, Julius Ailio, A. E. Tudeer, V.V. Korhonen ja Jalmari Jaakkola.¹⁷¹

Rauhalan teoksessa maantiedon opetus alkaa aivan perusteista, siitä missä Suomi sijaitsee maapallolla ja kuinka pieni maa se on: *”Jos suurenpuoleinen kirjanlehti esittää maapallon mantereiden yhteistä pinta-alaa, niin Suomen pinta-ala on siinä pikkusormen pään kokoinen täplä.”* Kirjassa Suomen rajojen muodostumista selvennettiin historiallisten tapahtumien ja karttojen avulla. Rajaa kuvataan siten, että se pidättelee sotajoukkoja ja tavaroitakin, mutta ei henkisiä virtauksia. Suomen sijaintia Itämeren kainalossa pidettiin hyvänä koska se esti Suomea joutumasta *”ruotsalaisuuden mereen”*. Kirjassa annetaan kuva, että maantieteellinen sijainti esti ruotsalaisia omimasta Suomea itselleen. Suomi ei olisi Ruotsin vallasta ehkä koskaan itsenäistynytkään. Ruotsin vallan aikaa pidetään kuitenkin hyvänä, koska se toi Suomeen länsimaisen sivistyksen. Sotilaille luotiin uskoa tulevaisuuteen: *”Kun kansamme nyt on saavuttanut itsenäisyyden, on syytä uskoa, että sen eheytyminen ja täysi-ikäistyminen edistyy nopeammin”*¹⁷²

Oppikirja käsittelee varsin kattavasti Suomen luonnon ominaispiirteitä alkaen maaperästä ja siirtyen vesistöjen käsittelyn kautta ilmastoon sekä kasvi- ja eläinkuntaan. Suomen pinnanmuotoja kuvataan kuin katsottaisiin maapallon korkeimpien vuorten huipulta: *”Jos kuvittelemme maamme pirtinpöydän suuruiseksi, niin korkeimmat vuoremme olisivat kuin leivän murenaisia tällä pöydällä ja vanhan honkapöydän koloset vastaisivat hyvinkin syvimpien järviemme syvänteitä.”*¹⁷³

Kirjassa on käytetty kahdenkokoista kirjasintyyppiä, koska tekijä on halunnut erottaa oleelliset asiat syventävästä informaatiosta. Oppikirjassa on siis sivistyneemmällekkin paljon luettavaa. Lisätiedot ovat monessa kohtaa lainauksia muista teoksista, esimerkiksi katkelmia kaunokirjallisuudesta: Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä*, Johannes Linnankosken *Rajan lapsi*, Juhani Ahon *Lastuja*, Sakari

¹⁷¹ Rauhala 1926, 3–4; Jalkaväen kapitulanttikoulun pasturin tilaus (Maa ja kansa 150 kpl) Sotaväen esikuntaan Yleisesikunnan osasto 4:lle 15.11.1925, [95]/2201 D 5–21, KA.

¹⁷² Rauhala 1926, 3–16, 190, 191;

¹⁷³ Rauhala 1926, 20, 190, 191.

Topeliuksen *Maamme kirjasta: Pohjalainen kansansatu ja Suuri nälänhätä 1665–97*, Ilmari Kiannon *Heimoromaanista: Vianan kansan kohtalo*, Akseli Järnefelt-Rauanheimon *Uuteen maailmaan* ja Eino Leinon näytelmästä *Lalli*.¹⁷⁴ Kaunokirjallisten lainauksien tarkoituksena on ollut ilmeisesti osoittaa suomalaisuutta ja sen lujaluonteisuutta sekä innostaa sotilaita lukemaan myös vapaa-ajallaan ja palveluksen jälkeen.

Suomen kansalle tyypillisiä piirteitä kirja käsittelee historian kautta. Kirja etenee esihistoriallisesta asutusvaiheesta aina vuoteen 1924 saakka. Viimeisin osio kirjasta paneutuu väestörakenteen kehitykseen, muuttoliikkeeseen, siirtolaisuuteen sekä suomen kansalaisen ominaispiirteisiin. Kirja sisältää runsaasti karttoja, kuvia, runoja sekä lainauksia. Nämä ovat olleet sotilaille hyvänä apuna maantiedon hahmottamisessa ja lisänneet mielekkyyttä teoksen lukemiseen.¹⁷⁵

5. Johtopäätökset

Armeijan kansalaiskasvatus keskittyi alkuvuosina enemmän alkeisopetukseen, koska varusmiesten sivistystaso oli heikko. Yleisen oppivelvollisuuden alkaessa tuottaa tulosta armeijan opetuksen painopiste siirtyi 1930-luvun alkupuolelta lähtien enemmän alkeisopetuksesta yleissivistävämpään opetukseen. Yksittäisen varusmiehen kohdalla kansalaiskasvatuksen tavoitteet muuttuivat palveluksen aikana samalla tavalla. Opetuksen tuli luonnollisesti edetä näin, sillä varusmiesten tuli ensin oppia lukemaan ja kirjoittamaan ennen kuin he kykenivät omaksumaan yleissivistäviä aineita.

Tärkeimpänä tutkimuskysymyksenä oli tutkia, miten armeijan kansalaiskasvatus täydensi sotilaiden kansakoulussa saamaa sivistystä. Tutkimukseni mukaan haja-asutusseudulta kotoisin olevien sotilaiden sivistystaso nousi merkittävimmin lähtötasoon suhteutettuna. Syynä tähän on sotilaiden saama huono ja vaihtelevan tasoinen opetus maaseudun kansakouluissa. Niille, jotka eivät osanneet lukea eivätkä kirjoittaa, alkeisopetuksesta oli eniten hyötyä, sillä todennäköisesti he eivät olleet käyneet koulua lainkaan siviilissä. Tutkimallani ajanjaksolla näiden sotilaiden määrä oli kuitenkin erittäin vähäinen kaikkiin sotilaisiin verrattuna, suurin osa näistä sotilaista kuitenkin oppi kyseiset taidot alkeisopetuksen ansiosta. Suomen luku- ja kirjoitustaidottomista tehdyn kartan perusteella

¹⁷⁴ Rauhala 1926, 5–189.

¹⁷⁵ Rauhala 1926, 92–189.

voidaan todeta, että heitä oli eniten Itä-Suomessa ja maan keskiosissa, etenkin nykyisen luovutetun Karjalan alueella.

Sotarovastin tekemien merkintöjen mukaan etenkin Itä-Suomessa olevien suurimpien joukko-osastojen sivistystaso oli heikompi palveluksen aikana muualla Suomessa oleviin varuskuntiin verrattuna. Johtopäätöstäni tukee myös se, että länsirannikolla sijaitsevien rykmenttien sotilaspastorit näkivät luku- ja kirjoitustaidon opettamisen varusmiehille melko turhaksi, kun taas Itä-Suomessa se nähtiin välttämättömäksi. Suomen kartaston mukaan rannikkoseudulla luku- ja kirjoitustaidottomia oli huomattavasti vähemmän. Armeijan kansalaiskasvatuksesta hyötyivät siis merkittävästi etenkin ne sotilaat, joiden sivistystaso oli palvelukseen astuessa huono. Todennäköisesti kaikille sotilaille oli hyötyä kansalaiskasvatuksesta varsinkin yleissivistävissä aineista, koska kansakoulutaustat olivat hyvin hajanaisia.

Armeijan kansalaiskasvatus perustui aikansa huippupedagogien laatimiin opetussuunnitelmiin. Varuskuntiin lähetettiin myös kansalaiskasvatuksen opettajille pedagogisia opetusoppaita, oppikirjoja ja muita opetusvälineitä. Kansalaiskasvatuksen opettajina toimivat pääosin varuskuntien sotilaspapit. Vuoden 1928 valistusohjeen mukaan osa opetettavista aineista siirtyi valistusupseereille. Koko tutkimallani ajanjaksolla varuskunnissa toimi jonkin verran myös ammattiopettajia. Pääopetusvastuu säilyi kuitenkin sotilaspastoreilla. Kansalaiskasvatukselle oli näin luotu vankka pohja, mutta opetuksen taso oli kuitenkin riippuvainen pitkälti siitä kuka opetusta antoi. Sotarovastin merkintöjen perusteella etenkin luku- ja kirjoitustaidon opetus oli laadultaan hyvää. Muiden aineiden osalta opetuksen laadusta ei ole tilastoitua tietoa, joten sen vuoksi opetuksen laatua on vaikea arvioida kokonaisuutena.

Yleisimpiä oppiaineita armeijassa olivat luku- ja kirjoitustaito, laskento, historia ja yhteiskuntaoppi sekä maantieto. Kaikkien oppiaineiden yhteisenä tavoitteena oli kasvattaa isänmaan tuntemista ja isänmaallista henkeä. Opetuksessa käytettyjen opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien perusteella voidaan päätellä, että opetuksen tavoitteet toteutuivat tällä saralla varsin hyvin. Etenkin 1930-luvulla isänmaallisuuden opetusta korostettiin, sillä sotilaiden pelättiin saavan vaikutteita maailmalla leviävästä kommunismista ja äärioikeistosta.

Äidinkielen päätehtävänä oli opettaa luku- ja kirjoitustaidottomille kyseiset taidot. Kehittyneemmät sotilaat opettelivat kirjeiden ja ainekirjoitusten tekemistä sekä lukivat paljon aikansa suomalaisia klassikkoteoksia. Tavoitteena oli opettaa sotilaat rakastamaan kieltään, kulttuuriaan ja maataan.

Sotilailla oli käytössä heille suunniteltu aapinen, jonka avulla on varmasti ollut vaikea opetella omaa äidinkieltä. Aapinen soveltuukin mielestäni hiukan kehittyneimmille oppilaille. Aapinen on kaikissa asioissa isänmaata ylistävä teos, se oli tarkoitettu erityisesti myös kommunistien lapsille. Laskennon tavoitteena oli parantaa sotilaiden matemaattista osaamista. Siinä käytettiin perusteellista oppikirjaa, joka varmasti antoi sotilaille hyvät valmiudet matemaattisten taitojen hallitsemiseen. Uskoisin, että jo pelkästään hyvän kirjan avulla tavoitteisiin päästiin.

Historia oli opetusaineena laaja, mikä loi haasteita sotilaille ja opettajalle. Sen keskeisimpänä asiana oli isänmaan historian tunteminen sekä syy- ja seuraussuhteiden ymmärtäminen. Historian opetus on ollut oppiaineista eniten ajan hengen värittävä ja opettajan taidoista riippuvainen. Sen opetusmenetelmät ja materiaalit eivät olleet yhtenäisiä eri varuskunnissa, joten opetuksen laatua ja opetustavoitteiden toteutumista on vaikea arvioida. Sotilailla käytössä ollut Aikamiehen aapinen ei ollut historian oppikirjana riittävän laadukas eikä kattava.

Maantiedon opetus keskittyi isänmaan tuntemukseen ja kartan lukutaitoon. Maantiedossa käytetty mielikuvamatkailu oli mielestäni opetusmetodina tehokas, koska luku- ja kirjoitustaidottomatkin sotilaat pystyivät sen avulla omaksumaan maantietoa. Opetus vaati opettajalta luovuutta ja henkilökohtaista kotimaan tuntemusta. Oppikirjakin oli varsin kattava, joten uskon, että sotilaiden maantiedon taidot kehittyivät armeijan aikana paljon.

Kansalaiskasvatuksen eri aineiden opetus oli varsin poikkitieteellistä: opetusmateriaalit ja menetelmät tukivat samalla kertaa usean aineen oppimista. Opetussuunnitelmassa korostettiin kertausta, ja poikkitieteellisyys tuki tätä tavoitetta. Opetusmenetelmät olivat mielestäni aikaan nähden moderneja ja toisaalta varsin yhteneväisiä kansakoulun vastaaviin.

Kansalaiskasvatus on ollut tärkeää itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä, koska se paikkasi kansakoulujärjestelmässä olevia aukkoja. Yleisen oppivelvollisuuden tultua voimaan armeijan kansalaiskasvatuksen merkitys alkoi hiipua, ja lopulta siitä luovuttiin kokonaan. Kansalaiskasvatus lievensi eri yhteiskuntaluokkien ja maantieteellisten alueiden välillä vallitsevaa eriarvoisuutta ja yhdisti kansaa. Opetusta annettiin tasavertaisesti kaikille. Niille sotilaille, jotka saivat armeija-aikaan kansalaiskasvatusta, opetuksella oli suuri merkitys. Opetus antoi heille tärkeitä eväitä tulevaisuutta varten, ja toisaalta valmensi sotilaita maanpuolustushenkeen. Uskon, että hyvä kansalaiskasvatus on ollut yhtenä osatekijänä talvisodan hengen syntymisessä.

Lähde ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet:

Kansallisarkisto (KA), Helsinki.

Sotaväen esikunta, Valistustoimisto, Sotarovasti.

T 21125 I 3 Tilastoja ja yhteenvedoja 1920–1938, asevelvollisten sivistystasosta 1920–1930.

T 21125/ VI 1 Sotilaspastoreiden vuosikertomukset kirkollisesta ja valistustyöstä 1925–1931.

T 21125/VI 2 Sotilaspastoreiden vuosikertomukset kirkollisesta ja valistustyöstä 1932–1939.

T 21125 VII 1 Sotarovastin vuosikertomukset kirkollisesta ja valistustyöstä 1919–1938.

T 21125/V 28 Sotilaspastorien kuukausiraportit kirkollisesta ja valistustyöstä tammi–lokakuu 1939.

T 21125/XIII 2 Sotilaspapiston ohjesääntöjä, virka-asemaa, koulutusta ja palkkausta koskevia asiakirjoja 1919–1939.

T 21125/XIII 5 Muistioita, ehdotuksia ja ohjeita valistustyöstä ja sen järjestämisestä 1920–1938.

R-70/9 Saapuneet vuosikertomukset 1923–1925, Sotaväen esikunnan valistustoimisto 1922–1923.

R-78/64 Sotilaspastorien vuosikertomukset kirkollisesta ja valistustyöstä 1924–1925.

Yleisesikunnan arkisto, toimisto X (koulutustoimisto) 1918–1939.

Tsto X/YE

[95]/2201 D5-21, Y1 Kirjeistöä 1925.

T 14794/9, Y1 Kirjeistöä 1930. Mappi n: 10 A–F Valistus ja sotilaspedagogiikka.

T 14794/10, Y1 Kirjeistöä 1930. Mappi n: 10 G–R Valistus ja sotilaspedagogiikka.

T 17644/39–40 Saapuneita muistioita ja mietintöjä 1926–1927.

Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödyistä siviilielämässä ja Muistioita armeijan kasvatus- ja valistusopetuksesta.

T 17644/41 Sotarovastin kertomuksia sotilaspapiston sielunhoito- ja valistustyöstä. 1926–1928 ja 1930–1932.

T 17644/49 Tutkielma valistustyön opetusmenetelmistä. Laatinut Aukusti Salo 1930.

T 17647/18, Y1 Kirjeistöä 1938.

T 18001/20 Saapuneita ehdotuksia ja mietintöjä 1927–1937. Professori Pietilän ehdotus armeijan kansalais- ja valistusopetuksen uudestijärjestelystä. v. 1927.

Elokuva:

Kansallinen audiovisuaalinen arkisto (KAVA), Helsinki.

Meidän poikamme 1929, käsikirjoittanut ja ohjannut Erkki Karu. Suomi-Filmi Oy.

Painetut lähteet:

Alho, August & Laurila, Jaakko 1925. Sotilaan laskuoppi. Otava, Helsinki.

Alho, August & Laurila, Jaakko 1927. Kansakoulun laskuoppi. (Toinen painos, ensimmäinen painos tammikuussa 1925) Otava, Helsinki.

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925. Komiteamietintö. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki.

Rauhala, K. N. 1926. Isänmaan kirja I, Maa ja kansa. (Toinen korjattu painos, ensimmäinen painos 1925) WSOY, Porvoo.

Suomen kartasto 1925. Otava, Helsinki.

Ström, Rafael 1923. Aikamiehen Aapinen. WSOY, Porvoo.

Internet-lähteet:

Tilastokeskus, Rahanarvonkerroin 1860–2012.

http://www.stat.fi/til/khi/2012/khi_2012_2013-01-15_tau_001.html

luettu: 26.3.2013.

Suomen kansanedustajat, Eduskunta.

www.eduskunta.fi/triphome/bin/hx5000.sh?{hnro}=911524&{kieli}=su&{haku}=kaikki

luettu: 18.2.2013.

Tutkimuskirjallisuus:

Ekman, Torsten 2006. Suomen kaarti 1812–1905. Suom. Martti Ahti [Finska gardet 1812–1905]. Schildts Kustannus Oy, Helsinki.

Haapala, Pertti 2009. Sota ja sen nimet. Teoksessa: Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas. WSOY, Porvoo. 10–17.

Halila, Aimo 1949a. Suomen kansakoululaitoksen historia I osa. Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. WSOY, Porvoo-Helsinki.

Halila, Aimo 1949b. Suomen kansakoululaitoksen historia II osa. Kansakouluasetuksesta piirijakoon. WSOY, Porvoo-Helsinki.

Halila, Aimo 1949c. Suomen kansakoululaitoksen historia III osa. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen. WSOY, Porvoo-Helsinki.

Halila, Aimo 1950. Suomen kansakoululaitoksen historia IV osa. Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921–1939). WSOY, Porvoo-Helsinki.

Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko 2011. Yhteiskunta ja koulutus. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki, Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko. SKS, Helsinki, 16–33.

Heporauta, F. A. 1945. Suomen kansakoululaitoksen historia. Otava, Helsinki.

Hyötyniemi, J. E. 1942. Suomen kansanopetuksen historia ennen nykyaikaista kansakoululaitosta. Valistus Oy, Helsinki.

Jalava, Marja 2011. Kansanopetuksen suuri murros ja 1800-luvun väittely. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki, Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko. SKS, Helsinki, 74–94.

Keronen O, Puolustusvoimien rauhanajan varusmieskoulutusjärjestelmän kehittyminen maavoimissa vv 1919–1975. Erityisesti jalkaväen kannalta tarkastettuna, Diplomityö, Sotakorkeakoulu.

Kronlund, Jarl 1988. Suomen puolustuslaitos 1918–1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia. WSOY, Porvoo.

Kuikka, Martti 1991. Suomalaisen koulutuksen vaiheet. Otava, Keuruu.

Lappalainen, Jussi 2002. Haluatko historiankirjoittajaksi? SKS, Helsinki.

Mälkki, Juha 2008. Herrat jätkät ja sotataito, kansalaissoitilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla ”talvisodan ihmeeksi”. SKS, Helsinki.

Mälkki, Juha 2009. Itsenäisen Suomen armeijan kaksi ensimmäistä vuosikymmentä. Teoksessa: Suomalainen sotilas jääkäristä rauhanturvaajaan. Päätoim. Haavisto, Lauri. Karttakeskus, Hämeenlinna, 51–71.

Niskanen, Hannu 2008. Sotilassielunhoidon pitkä perinne. Teoksessa: Rauhan asialla, Puolustusvoimien kirkollinen työ 90 vuotta. Toim. Niskanen, Hannu & Palola, Valde. Minerva Kustannus Oy, Jyväskylä, 25–43.

Partanen, Jukka 2009. Itsenäisyyden ajan kasarmit. Teoksessa: Suomalainen sotilas jääkäristä rauhanturvaajaan. Päätoim. Haavisto, Lauri. Karttakeskus, Hämeenlinna, 46–49.

Partanen, Jukka & Shikalov Yury 2010. Suomen armeija ja aseet autonomian kaudella ja suomalaiset osana keisarin armeijaa. Teoksessa: Suomalainen sotilas, Hakkapeliitasta tarkk'ampujaan. Päätoim. Partanen, Jukka. Karttakeskus, Hämeenlinna, 177–201.

Peltonen, Ulla-Maija 2009. Sisällissodan muistaminen. Teoksessa: Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas. WSOY, Porvoo. 464–473.

Screen, J. E. O. 2000. Suomalaiset tarkk'ampujat, Suomen ”vanha sotaväki” 1881–1901. Suom. Heikki Tiilikainen [The Finnish army 1881–1901, Training the Rifle Battalions, 1996]. SHS, Helsinki.

Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt 2000. (Toinen painos). Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotahistorianlaitos. WSOY, Porvoo.

Suomen sotaväki 1936. WSOY, Porvoo.

Syväoja, Hannu 2004. Kansakoulu –suomalaisten kasvattaja, perussivistystä koko kansalle 1866–1977. PS-Kustannus, Juva.

Tommila, Päiviö 2000. Itsenäisen Suomen historialliset juuret. Teoksessa: Suomen tieteen historia. osa 2, Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. Päätoim. Tommila, Päiviö. WSOY, Porvoo. 84–92.

Tuomaala, Saara 2004. Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi, Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939. SKS, Helsinki.

Tuomaala, Saara 2011. Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki, Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko. SKS, Helsinki, 95–110.

Turunen, Matti 2000. Viipurin Rykmentti Haminassa (1921–1933) Teoksessa: Viipurin Rykmentti, Karjalan puolustaja 1626–1940. Toim. Turunen, Matti & Partanen, Jukka. Karisto Oy, Hämeenlinna. 82–147.

Visuri, Pekka 1998. Puolustusvoimat itsenäisyyden turvana. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Hämeenlinna.

Liitteet

Liite 1. Kuviot ja kuvioiden tarkemmat tiedot.

Kuvio 1. tarkemmat tiedot.

Oppiaineiden tuntijako 1919–1927.

Vuosi	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Lukeminen	1655	12414	20192	21038	26014	27894	30746	23996	21131
Kirjoittaminen	2076	13546	19452	20339	25166	26880	23567	16305	14932
Laskento	1874	12896	18128	18786	23673	24445	23567	16305	14932

Lähde: Sotarovastin vuosikertomus kirkollis- ja opetustoiminnasta v. 1919, Yhteenveto kirkollisesta ja valistustyöstä Suomen armeijassa 1920–1927, T 21125 VII 1, KA.

Kuvio 2 ja 3. tarkemmat tiedot.

Oppiaineiden tuntijako 1919–1927.

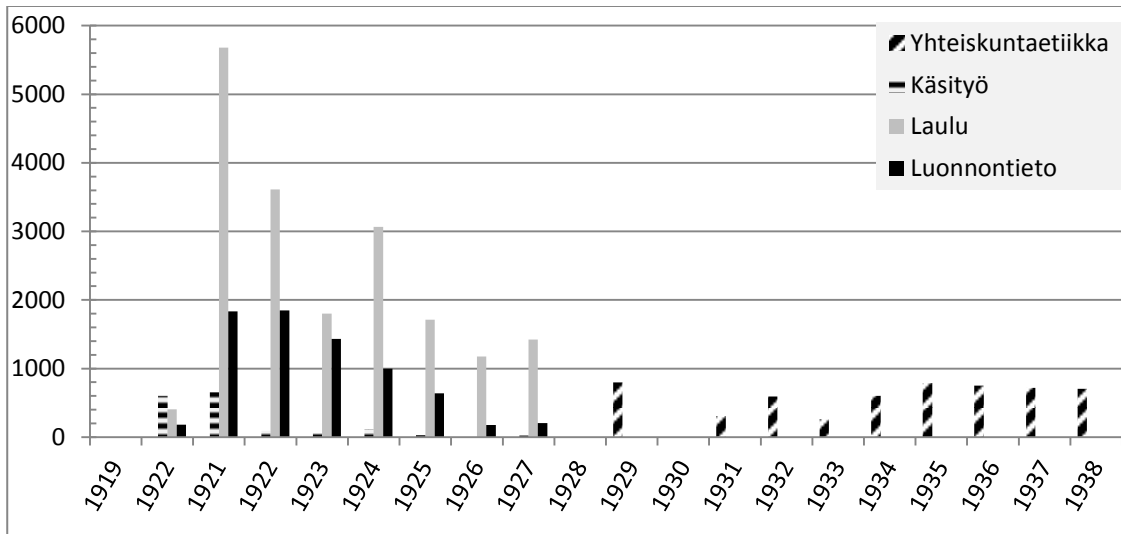
Vuosi	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Yhteiskuntaetiikka									
Käsityö		600	654	91	55	117	25	0	22
Laulu		404	5681	3613	1800	3067	1711	1174	1422
Luonnontieto		182	1831	1849	1433	1000	638	178	205
Yhteiskuntaoppi		529	1947	1779	892	718	706	273	359
Historia		5483	7951	7889	9305	9828	5218	2023	1704
Maantiede	1330	8401	10755	7889	9305	9824	15240	14582	14312

1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	Vuosi
..	797		305	593	262	602	788	749	717	705	Yhteiskuntaetiikka
..											Käsityö
..											Laulu
..											Luonnontieto
..			916	911	1581	1276	1234	1498	1365	1418	Yhteiskuntaoppi
..	3528		1655	1743	1828	2201	1933	1936	1843	1680	Historia
..											Maantiede

(Vuonna 1928 pidettiin yhteensä 3711 oppituntia Suomen historiasta, yhteiskuntaetiikasta ja kotimaisesta kirjallisuudesta. Oppituntimääriä ei ole eritelty lähteessä.)

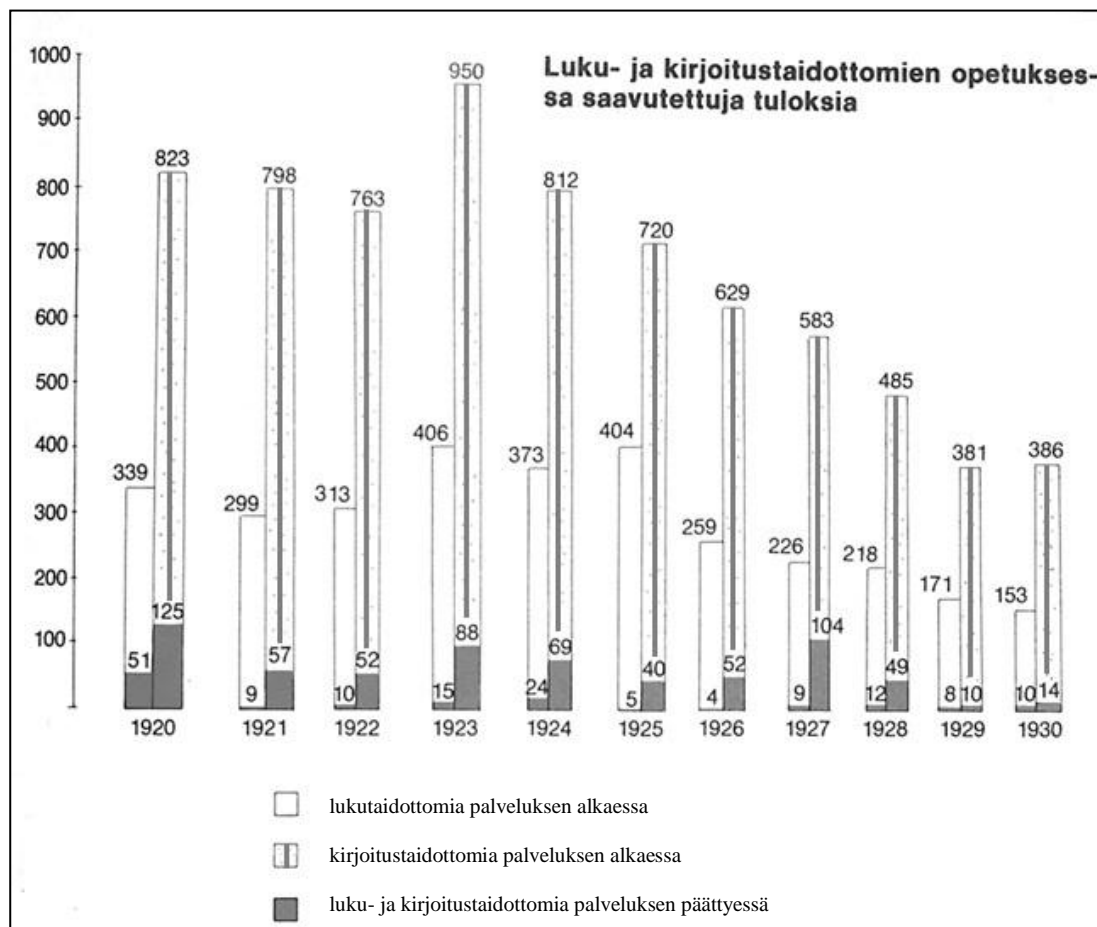
Lähde: Sotarovastin vuosikertomus kirkollis- ja opetustoiminnasta v. 1919, Yhteenveto kirkollisesta ja valistustyöstä Suomen armeijassa 1920–1938, T 21125 VII 1, KA.

Kuvio 3. Opetetut tunnit armeijassa 1919–1938.

Lähde: Sotarovastin vuosikertomus kirkollis- ja opetustoiminnasta v. 1919, Yhteenveto kirkollisesta ja valistustyöstä Suomen armeijassa 1920–1927, 1929–1938, T 21125 VII 1, KA.

Kuvio 4. Luku- ja kirjoitustaidottomien opetuksessa saavutettuja tuloksia.

Lähde: Kronlund 1988, 325. Alkuperäislähde: Sotarovastin kirkollisen ja valistustyön vuosikertomukset 1920–1930, YE/sotarovasti, T 21125/VII, KA.

Kuvio 5. tarkemmat tiedot.

Alokkaiden sivistystilastot v. 1926 eri divisioonissa.

Alokkaiden sivistystilastot v. 1926							
	Alokkaita yhteensä	Luku- ja kirjoitus-taidottomia	Kirjoitus-taidottomia	Kansakoulun käymättömiä, mutta osaavat lukea ja kirjoittaa	Osittain kansakoulua käyneitä	Täydellisen kansakoulukurssin suorittaneita	Kansakoulua ylempi koulutus
1.div.	3459	0,84 %	3,47 %	16,80 %	19,37 %	49,67 %	9,92 %
2.div.	6699	2,13 %	3,15 %	20,08 %	20,36 %	31,51 %	4,87 %
3.div.	3610	3,07 %	4,68 %	19,39 %	23,16 %	42,77 %	6,90 %

Lähde: Alokkaiden sivistystilastot 1.6–30.6.1926 ja 1.7–31.12.1926, T 21125 I 3, KA.

Liite 2.

Kesäkuussa vuonna 1926 Pioneeripataljoonaan astuneiden varusmiesten kansalaiskasvatuksen alkukoe.

Isänmaan historia

1. Mistä ovat suomalaiset tulleet suomenniemelle?
2. Kenen välityksellä suomalaiset ovat saaneet kristinuskon?
3. Kuka on suomalaisen kirjallisuuden perustaja?
4. Mainitkaa taisteluita, missä suomalaiset ovat kunnostautuneet.
5. Milloin Suomi liitettiin Venäjään ja minkä takia?

Laskento

1. Rykmentin kirjastosta lainattiin vuodessa kunkin kuukauden ajalla seuraavat määrät kirjoja: 182, 126, 172, 295, 483, 98, 73, 78, 230, 298, 385, 243. Montako lainausta tehtiin yhteensä?
2. 245,000 mk:n kaupunkitalon ostamiseen puuttui Nuikkaselta 33, 250:-. Hän osti siitä syystä maatilan. Paljonko maatila maksoi, kun Nuikkaselle jäi rahoja 36, 250 mk.?
3. Kiväärin kuula kulkee ensimmäisen sekunnin aikana 845m. Pitkänkö matkan se kulkisi 17 sekunnissa, jos sillä olisi jatkuvasti sama nopeus?
4. Montako vuotta ja kuukautta on a) 79 kuukautta b) 80 kuukautta c) 100 kuukautta
5. Tarkoitus oli tehdä lattia 25mm:ä leveistä laudoista. Niitä olisi siihen tarvittu 60 kpl., mutta sahasta saatiin 30mm:n leveitä lautoja. Montako sellaista meni lattiaan?

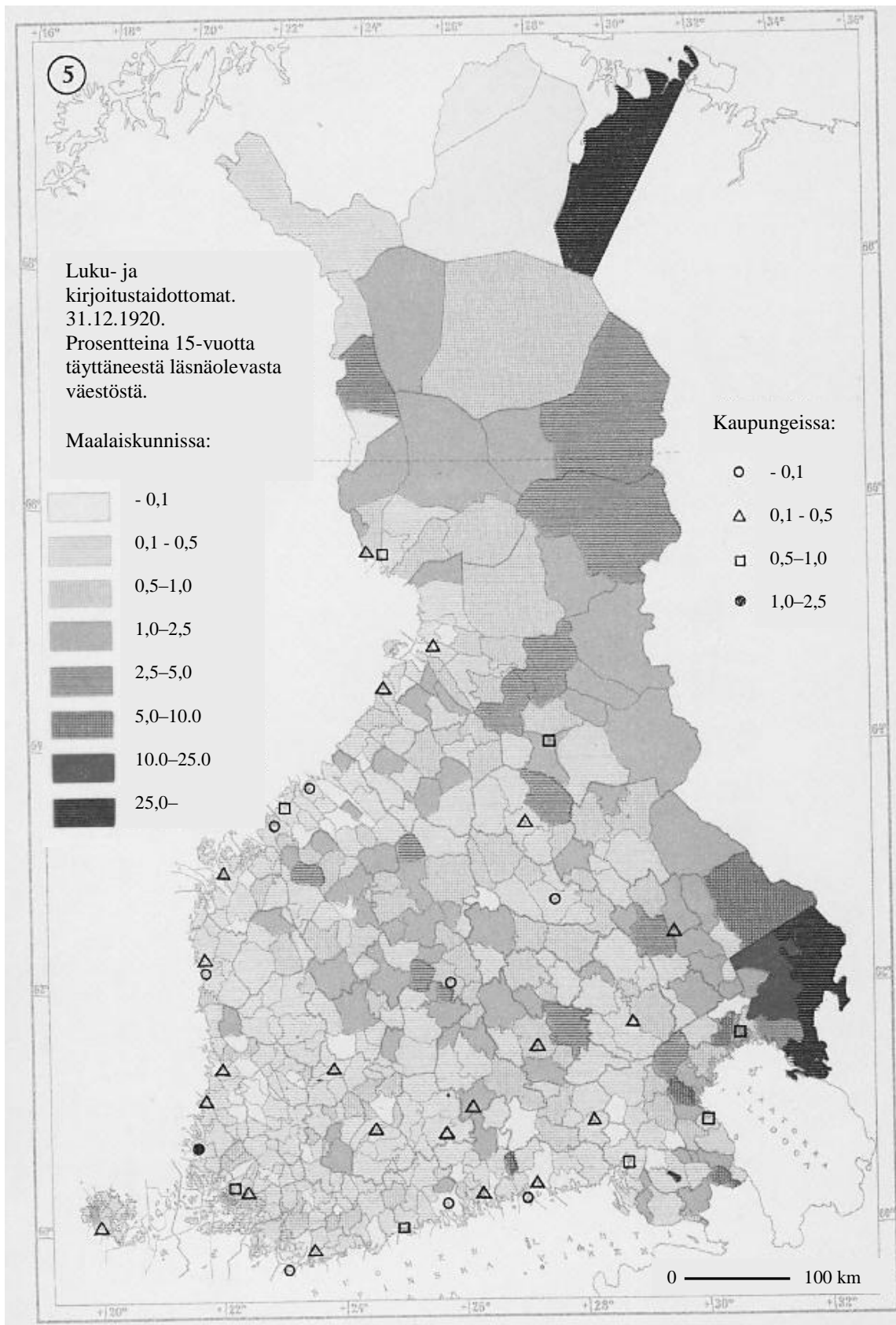
Maantiede

1. Luetelkaa maanosat ja valtakunnat.
2. Luetelkaa Euroopan suurimmat joet.
3. Luetelkaa Suomen läänit ja kaupungit.
4. Kotimaakuntani vesistöt ja niiden alkulähteet ja laskureitit.
5. Suomen tärkeimmät vientitavarat.

Lähde: Sotapalveluksessa saadun koulutuksen hyödyistä siviilielämässä, T 17644/39, KA (Lähdeaineiston epäselvyyden vuoksi numeroissa ja erisnimissä saattaa olla joitakin virheitä.

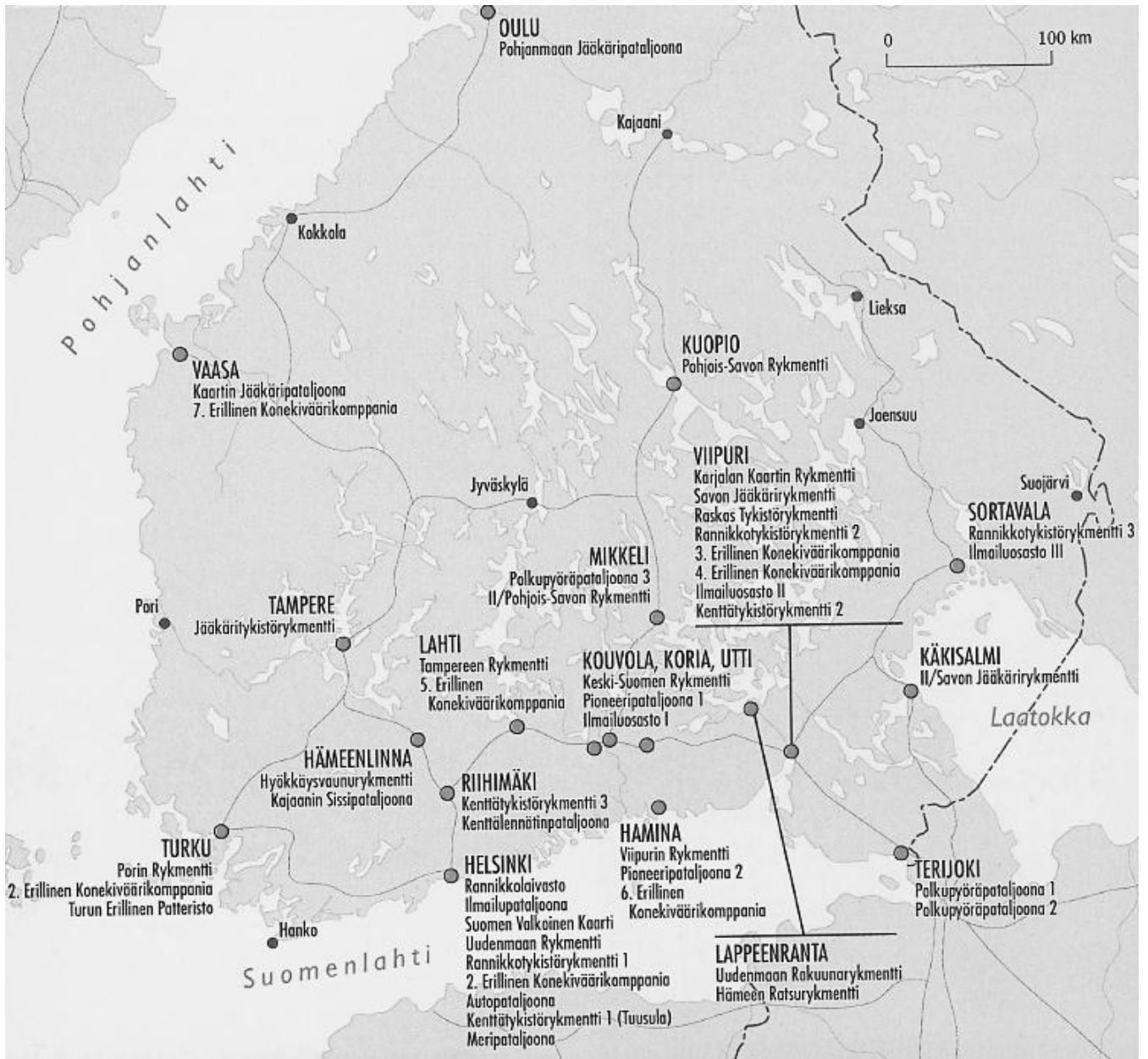
Liite 3.

Kartta 1. Luku- ja kirjoitustaidottomat 1920.

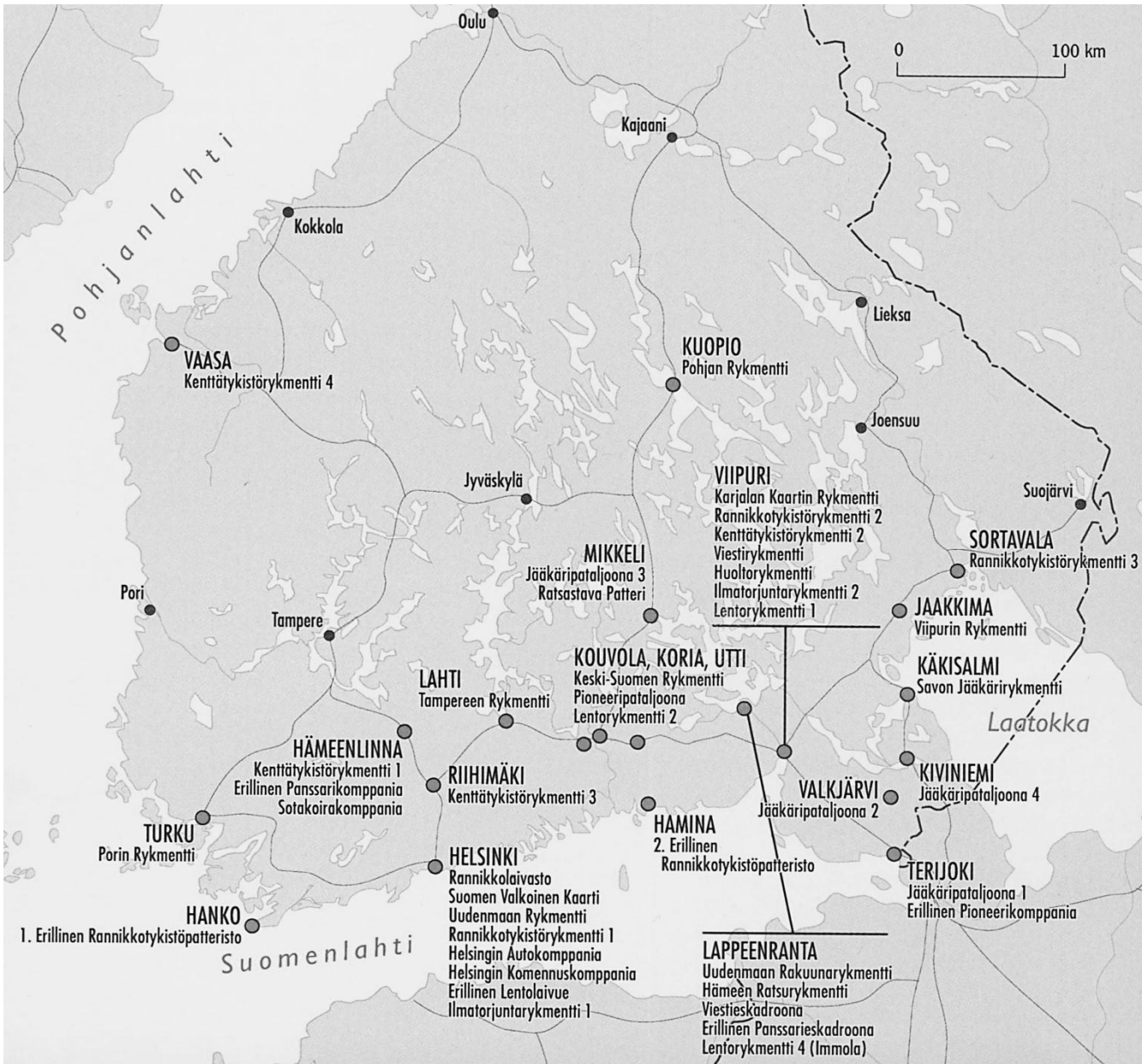
Lähde: Suomen kartasto 1925, No 35. Otava. (Kartan selitteitä on paranneltu alkuperäisestä lähteestä)

Kartta 2. Puolustusvoimien tärkeimmät varuskunnat ja joukot vuonna 1921.

Lähde: Mälkki 2009, 66.

Kartta 3. Puolustusvoimien tärkeimmät varuskunnat ja joukot kesällä vuonna 1939.

Lähde: Mälkki 2009, 67.

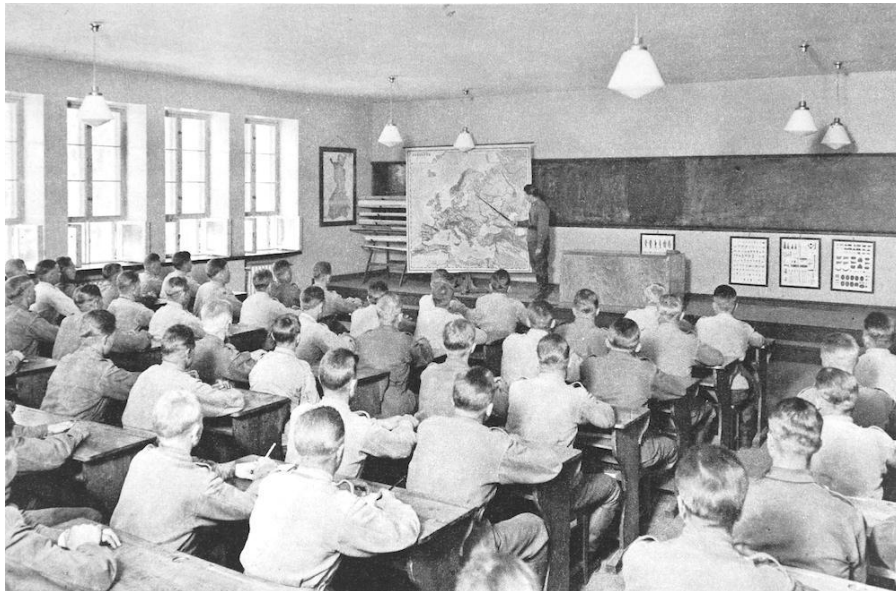
”Sillä sivistys on kansan paras pääoma”

Sotilaiden kansalaiskasvatus armeijassa 1919–1939

Kesto: n. 40min

Henrikki Hetemaa
Dokumenttikäsikirjoitus

Kohtausluettelo

Synopsis	75
Kansalaiskasvatus armeijassa	75
1. Asepalvelukseen astumassa	76
2. Sisällissodan loppu ja Suomen armeijan perustaminen	77
3. Suomi 1920-luvulla.....	78
4. Armeijan arkea.....	78
5. Sotilaspapit työssään	79
6. Kansalaiskasvatus	80
7. Alkeisopetus ja aapinen	82
8. Sotilaan laskuoppi	84
9. Muut oppiaineet	85
10. Kansalaiskasvatuksen haasteet.....	89
11. Kirje	93
12. Isänmaallisuutta 1930-luvulla	94
Lopputekstit	96

Synopsis

Sillä sivistys on kansan paras pääoma on historiallinen dokumenttielokuva, joka kertoo armeijan kansalaiskasvatuksesta Suomessa 1920- ja 1930-luvulla. Dokumentissa kerrotaan miten kansalaiskasvatusta toteutettiin yleisesti sekä yksittäisen varusmiehen kohdalla. Dokumentissa seurataan nuoren miehen astumista palvelukseen ja hänen opiskeluaan alkeisopetustunneilla. Dokumentissa luodaan katsojalle myös kuva siitä, millaista oli olla varusmiehenä itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. Dokumentti loppuu talvisodan alkuun ja siihen, kuinka samat alkeisopetustunneilla aakkosia tavanneet miehet ovat johtamassa joukkojaan rintamalle. Kansalaiskasvatus oli nostanut isänmaallisuutta, mikä näkyi ”*talvisodan hengessä*” taistelukentillä.

Kansalaiskasvatus armeijassa (taustaa)

Armeijan perustamisen aikoihin ilmeni selviä pyrkimyksiä nostaa sotilaiden sivistystasoa varusmiespalveluksen aikana. Varusmiespalvelusaika nähtiin hyvänä mahdollisuutena sivistää miehiä, joilla oli puutteita koulussa opituissa taidoissa. Varusmiespalveluksesta pyrittiin tekemään kansaa yhdistävä tekijä, joka siitä myöhemmin tulikin, etenkin miesten keskuudessa. Asevelvollisuus koettiin aluksi vieraana, vaikka sotilaisiin olikin totuttu Venäjän vallan aikana. Sotilaskuri koettiin usein ahdistavaksi ja rajoittavaksi.

Eduskunta säätöi oppivelvollisuuslain, joka astui voimaan vuonna 1921. Oppivelvollisuuslain myötä Suomi lukeutui muiden Pohjoismaiden ja useiden eurooppalaisten maiden tavoin kansanopetusta järjestävien ja sivistyneiden valtioiden joukkoon. Oppivelvollisuus takasi kaikille seitsemästä viiteentoista vuotiaille ilmaisen koulunkäynnin. Sen toteuttaminen oli kuitenkin kuntien taloudelle kallista, joten lain toimeenpanoaikaa oli kaupungeilla viisi ja maalaiskunnilla kuusitoista vuotta. Kouluopetuksen järjestäminen näkyi myös armeijan alkeisopetustuntien määrässä, joka väheni vähitellen jo vuodesta 1925 alkaen. Ennen oppivelvollisuutta jopa 40 % oli jäänyt säännöllisen opetuksen ulottumattomiin. Keskeisiä sisältöjä kansakoulussakin olivat koti, uskonto ja isänmaa heimokansoineen ja aatteineen.

Varusmiehen sotilaskoulutukseen kuului kansalaiskasvatus, jonka tavoitteena oli nostaa sivistystä sekä isänmaallisuutta. Varuskuntien kansalaiskasvatuksen järjestäminen määrättiin sotilaspastorien tehtäväksi. Opettajina toimivat heidän rinnallaan nuoremmat upseerit, palkatut paikalliset

luennoitsijat ja akateemisen koulutuksen saaneet asevelvolliset, muun muassa kansakoulun opettajat.

Pääoppiaineina olivat laskento sekä alkeisopetus, johon kuului luku- ja kirjoitustaito. Varuskunnissa pyrittiin siihen, että jokainen oppisi lukemaan ja kirjoittamaan ennen kotiuttamista ja näin täyttäisi tulevaisuudessa paremmin paikkansa yhteiskunnassa ja reservissä. Muita yleissivistäviä kansalaiskasvatuksen oppiaineita olivat isänmaan historia, yhteiskuntaoppi, yhteiskuntaetiikka, luonnontieto, maantieto, käsityö, kotimainen kirjallisuus sekä siveellisyys- ja raittiusvalistus.

1. Asepalvelukseen astumassa.

Videokuvaa, kun nuori mies lähtee kotoa asepalvelukseen. Kotona äiti laittaa eväät ja naapuri noutaa pojan junalle, jolla matkustetaan kaupunkiin. Kaupungissa tulevat varusmiehet kootaan asemalaiturilla yhteen ja marssitetaan sen jälkeen varuskuntaan. (Videokuvaa Meidän poikamme - elokuvasta n. 10 min)

Jokaisen suomalaisen miehen oli vuorollaan määrä astua armeijan harmaisiin -niin torpparin pojan kuin naapurin talollisenkin.

Varusteiden jakoa armeijassa ja tupaan tulo sekä uusien tupakavereiden tapaamista. (Videokuvaa Meidän poikamme -elokuvasta n. 5 min) ja kuvamateriaalia armeijan tuvista.

Kertoja 1:

Mika Waltari kirjoitti sotapalvelusajastaan armeijassa vuonna 1931 romaanin nimeltä *Siellä missä miehiä tehdään*.

Kertoja 2:

Pataljoonaan adjutantti ottaa meidät vastaan. Siviiliammattimme merkitään kirjoihin muiden henkilötietojen mukaan. Meidät määrätään kolmanteen komppaniaan. Joku korpraali tulee komppaniasta hakemaan meitä. Komppanian toimistossa määritellään meitä uudelleen. Minä olen kuitenkin siviiliarvoltani fil. kand., joten minuakaan ei pidetä ihan tavallisena monnina.

Katselen arasti asuintupia. Näen kaksikerroksiset rautasängyt matemaattisen täsmällisine riveineen ja vuoteineen, vihreät, lukitut kaapit riveissä pitkin seinänvieriä, kivääri-, saapas- ja manttelitelineet. Poikia istuskelee jakkaroilla, pari lakaisee lattiaa, joku loikoo pöydällä. Meitä uusia kohtaa tervehdys: ”Paljon päiviä!” – En vielä täysin käsiti tämän halventavaa merkitystä, se on jonkinlaista lievää kiusantekoa, ja ylipäänsä ensimmäinen tuttavuuden rakentamisyritys kahden sotilaan tavatessa toisensa.

Alhaalla, kolmannen komppanian varusvarastolla, jaetaan meille varusteet. Arki- ja pyhä housut ja puserot, työpuku, tornisteri, leipälaukku, kenttäpullo, kahdet saappaat, telttakeppi kiiloineen, vyöt, remmit, hammasharjat, rasvaharjat, saippua rasiat, neulomapussi, alusvaatteet, lakanat, jalkarätit, viltit, lakit kokardit, olkalaput. Tavarointa kerääntyy valtava kasa levitetyn telttakankaan päälle. Luovutamme pois siviilivaatteet. Puemme karkeat alusvaatteet, sotilaspuvun yllemme. Vedän saappaat tottumattomiin jalkoihini.

2. Sisällissodan loppu ja Suomen armeijan perustaminen

Mustavalkoista videokuvaa Suomesta ja isänmaallista musiikkia.

Pieniä välähdyksiä sisällissodasta:

Valkoiset ja punaiset taistelevat, saksalaisten mukaantulo sisällissotaan, valkoisten voitonparaati ja punaisia vankileirillä.

Kertoja 1:

Sisällissodan päätyttyä keväällä 1918 suojeluskuntien rinnalle muodostettiin Suomen armeija, jonka suunnitteluun osallistui Mannerheim ja maassa olevat saksalaiset. Svinhufvudin senaatti päätti, että Suomen armeija tulisi suunnitella saksalaisen mallin mukaisesti melkein sotavalmiudessa olevaksi. Saksalaisten ehdotuksessa asevelvollisen palvelusaika oli kaksi vuotta, kun taas Mannerheimin

suunnitelmissa vuosi. Palvelusajaksi päätettiin ottaa puolitoista vuotta. Saksan hävittyä ensimmäisen maailmansodan ja Mannerheimin tullessa valtionhoitajaksi Suomen armeijaa muokattiin rauhanaikaisemmaksi. Eduskunnassa hyväksyttiin heinäkuussa 1919 uusi perustuslaki, jossa määriteltiin maanpuolustusvelvollisuus jokaiselle Suomen kansalaiselle. Asevelvollisuus säädettiin koskemaan ainoastaan miehiä.

3. Suomi 1920-luvulla

Videokuvaa suomalaisista maaseudulla ja kaupungeissa 1920-luvulta. Karttakuva Suomesta, josta näkyy luku- ja kirjoitustaidottomat prosentteina alueittain vuonna 1920.

Kertoja 1:

Suomessa elettiin 1920-luvulla hyvin erilaisissa olosuhteissa. Maantieteellisesti Pohjois- ja Raja-Karjala olivat syrjäisimpiä alueita Suomessa. Näillä alueilla luku- ja kirjoitustaidottomia oli eniten, myös sotilaiden keskuudessa. Varusmiesten koulutustaustat olivat hyvin erilaisia. Jotkut varusmiehistä olivat ylioppilaita ja jotkut jopa opiskelivat jo yliopistoissa. Toisilla taas koulut olivat jääneet kesken tai kokonaan käymättä.

Varusmiehet tulivat ympäri Suomea varuskunta-kaupunkeihin, joissa oli vanhoja tsaarin ajan kasarmeja. Myöhemmin rakennettiin myös uusia kasarmialueita kauemmaksi kaupungeista.

4. Armeijan arkea

Videokuvaa armeijan taisteluharjoituksista sekä urheilukasvatuksesta, voimistelusta, juoksusta ja hiihdosta 1920–1930-luvulta.

Kertoja 1:

(Kertoja kertoo mitä videoissa näkyy pyrkien selvittämään katsojalle sotilaiden arkea varuskunnissa.)

5. Sotilaspapit työssään

Videokuvaa iltahartaudesta leirillä 1920-luvulla ja sotilaspapeista.

Kertoja 1:

(Kertoo sotilaspappien roolin armeijassa 1920–1930-luvulla.)

Sotilaspappien tehtävät varuskunnissa voidaan jakaa kahteen osaan: kirkolliseen työhön ja valistustyöhön. Kirkolliseen työhön kuuluivat jumalanpalvelukset, ehtoolliset, rippikoulutunnit, kastetoimitukset, vihkimiset, sairaalakäynnit, hautaukset ja raamattutunnit. Valistustyöhön kuuluivat alkeisopetustunnit, kansalaiskasvatustunnit, yleissivistävät, raittius- ja siveellisyysesitelmät, erilaiset illanvietot, varuskuntakirjastot, lukusalit ja sotilaskodit.

Aluksi kansan sivistäminen määrättiin joukko-osastoissa toimivien upseerien tehtäväksi, mutta kuitenkin varsin pian vastuu siirtyi sotilaspapeille. Aluksi ongelmana oli sotilaspappien saaminen jokaiseen joukko-osastoon ja varuskuntaan. Sotilaspappien huono palkka ja huonot työolot sekä selkeän toimenkuvan puuttuminen olivat sotilaspappien riesana oikeastaan koko 1920-luvun ajan, vaikka sotarovasti järjesti sotilaspapeille erilaisia koulutustilaisuuksia ja pyrki nostamaan palkkausta. Sotilaspappien tehtävänä oli valvoa tarkastuksin opetuksen järjestelyä ja laatua, jos he eivät itse toimineet opettajina.

Sotilaspapeista oli jatkuvasti pulaa 1920-luvulla ja monia virkoja oli täyttämättä myös vuosikymmenen lopulla. Sotilaspapin palkka ja muut edut olivat alhaisemmalla tasolla kuin siviilipuolen papeilla, joilla oli huomattavasti korkeampi palkka ja paremmat luontaisedut sisältäen useimmiten jopa ilmaisen asunnon. Sotilaspapin palkka oli vuodessa noin 43 500 markkaa, joka on elinkustannusindeksiin suhteutettuna noin 17 600 euroa. Palkasta kolmasosa kului asumiskustannuksiin.

Siviilipuolen maalaisseurakunnan kappalaisella palkka oli noin 60 000 markkaa eli 24 300 euroa.

Myöhemmin sotilaspappien palkkojen noustua ja työn selkeästi parannuttua sotilaspapiksi hakijoita oli yli työhön otettavien määrän. Näin tapahtui vasta vuonna 1931. Tuolloin sotarovasti saikin valita ammattiin sopivimmat hakijat, joilta edellytettiin miehekästä luonnetta, tarmokkuutta, pirteyttä, valoisaa luonnetta, avarakatseisuutta, repäisevää aloitteellisuutta, laajasydämyä sekä myönteistä suhtautumista elämään. Sotilaspappi ei saanut olla uneliaskaan, koska silloin varusmiehet eivät jaksaisi kuunnella pappia.

Kuva sotarovasti Arhur Malinista.

Sotilaspappien esimiehenä toimi sotarovasti Arthur Malin kuolemaansa 6.2.1939. Malinin jälkeen sotarovastiksi valittiin rannikkolaivaston pastori, teologian tohtori Johannes Björklund, joka oli toiminut sotilaspappina vuodesta 1924 saakka.

6. Kansalaiskasvatus

Koulutuksen tehostamiseksi laadittiin suunnitelmia, joita noudattamalla varusmiehille ehdittiin antaa palveluksen aikana riittävästi kansalaiskasvatusta. Vuoden 1925 kansalaisopetusohjelmassa määrättiin vähimmäismäärä oppitunteja tietyille oppiaineille. Isänmaan historiaa oli 45 tuntia, yhteiskuntaoppia 25 tuntia, kotimaista kirjallisuushistoriaa 12 tuntia sekä raittius- ja siveellisyysluentoja 10 tuntia. Oppituntien määristä pidettiin tarkoin huolta, eikä alituksia juuri tapahtunut.

Kansalaiskasvatus muuttui 1927 siten, että sotilaspappien opetettavaksi jäi enää osa alkuperäisistä opetettavista aineista. Valistusupseereille tuli tehtäväksi huolehtia varsinkin alkeisopetuksesta ja sotahistoriasta. Muutamissa varuskunnissa opettajina käytettiin kansakoulunopettajia ja yliopistossa opiskelevia varusmiehiä.

Diagrammeja ja tilastoja pidetyistä oppitunneista koko armeijassa ja divisioonittain jaettuina (tarkoituksena huomata maantieteelliset erot).

Kuvia ja videota eri varuskunnista ja oppitunneista.

Kertoja 1:

Ongelmana sotilaskoulutuksessa oli sotilaiden huomattavat puutteet kansalaistaidoissa. Sotilailla oli alkeellinen taso luku ja -kirjoitustaidossa, laskennossa, maantiedossa, historiassa, luonnontiedossa ja yhteiskuntaopissa. Kuitenkin sotilaan oli osattava perustaidot, jotta hän pystyisi palvelemaan hyvin armeijassa.

Varusmiehet jaettiin yleensä kolmesta neljään luokkaan pohjasivistyksen mukaan. Heille pidettiin kokeita, joiden perusteella saattoi päästä seuraavalle luokalle. Joskus perustettiin jopa viideskin luokka, jos siihen oli tarvetta. Oppiaineet vaihtelivat jonkin verran luokittain, muun muassa viimeisillä luokilla oli pääosin kotimaisen kirjallisuuden lukemista. Kotimaisesta kirjallisuudesta luetuimpia olivat klassikkoteokset kuten Juhani Ahon *Rautatie*, Zachris Topeliuksen *Maamme kirja* ja J. L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat*. Varuskuntien kirjastoissa kaunokirjalliset teokset olivat lainatuimpia.

Eniten opetustunteja käytettiin alkeisopetukseen. Alkeisopetustunneista vähiten tunteja käytettiin laskentoon. Alkeisopetuksen määrä väheni vuodesta 1925 alkaen. Syy vähenemiseen oli varusmiesten koulutuksen parantuminen. Alkeisopetus muuttui vuonna 1927, kun opetus siirtyi sotilaspapeilta valistusupseereille.

Maantiede oli alkeisopetuksen jälkeen yleisin oppiaine armeijassa. Vuoden 1927 jälkeen maantiedon opetus kuitenkin väheni, koska varusmiesten koulusivistyksen parani ja maantiedon opetus siirtyi valistusupseereille. Luonnontiedon, laulun ja käsityön opetus oli varsin vähäistä verrattuna muihin armeijassa opettuihin aineisiin. Käsityö nähtiin varusmiehille tärkeänä armeijan alkuaikoina, mutta myöhemmin se hävisi kokonaan opetettavista aineista.

7. Alkeisopetus ja aapinen

Kuvia Rafael Strömin *Aikamiehen aapisesta* 1923.

Kertoja 1:

Sotarovastin pyynnöstä Rafael Ström teki sotilaille oman aapisen 1923, jotta heidän ei tarvitsisi opetella lukemaan lapsille suunnatuista aapisista, mikä koettiin nöyryyttäväksi. Aapisen nimeksi tuli *Aikamiehen aapinen*.

Oppivelvollisuuslain astuttua voimaan vuonna 1921 luku- ja kirjoitustaidottomia oli eniten Raja-Karjalassa, Lapissa, Kainuussa, Itä-Suomessa, Kannaksella ja Savossa. Armeijassa alkeisopetusta annettiin eniten juuri näiltä alueilta kotoisin oleville, koska heillä oli selvästi enemmän puutteita koulusivistyksessä kuin muilla. Viipurin rykmentissä oli vielä 1930-luvullakin enemmän lukutaidottomia kuin muissa joukko-osastoissa. Länsi-Suomessa ja varsinkin ruotsinkielisellä alueella osattiin paremmin lukea ja kirjoittaa.

V. v.
Vau-nu.
Vau-nu on
so-das-sa
tar-peen.

So-ta vaa-tii vank-ko-ja vau-nu-ja. Mik-si so-ta-vau-nu-a kut-su-taan.

H. h. Huo-mi-o.
Huo-mi-o o-li huo-no.
Tah-don pa-rem-man huo-mi-on.

Y. y. Ys-kä. Ys-kä on jos-kus pa-hakin. Hy-vin ru-maa on syyt-tä kir-kossa ja juh-las-sa yski-ä ja lat-ti-al-le syl-ke-ä. Si-tä ei tee si-vis-ty-nyt so-ta-mies yh-tään ker-taa.

Videokuvaa sotilasvaatteisiin pukeutuneesta nuoresta miehestä, joka tavaa ja lukee *Aikamiehen aapista*.

Kertoja 3:

”Sotilaan kirje kotiin.

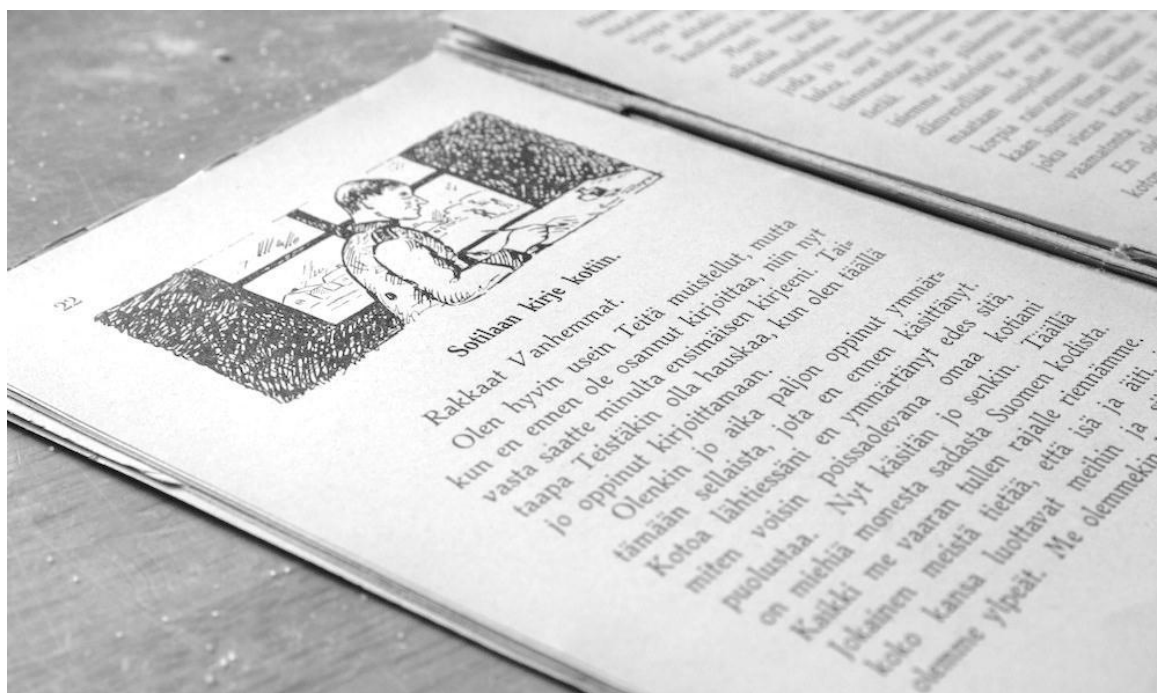
Rakkaat Vanhemmat.

Olen hyvin usein Teitä muistellut, mutta kun en ennen osannut kirjoittaa, niin nyt vasta saatte minulta ensimmäisen kirjeen. Taitaapa Teistäkin olla hauskaa, kun olen täällä jo oppinut kirjoittamaan.

Olenkin jo aika paljon oppinut ymmärtämään sellaista, jota en ennen käsittänyt. Kotoa lähtiessäni en ymmärtänyt edes sitä, miten voisin poissaolevana omaa kotiani puolustaa. Nyt käsitän jo senkin. Täällä on miehiä monesta sadasta Suomen kodista. Kaikki me vaaran tullen rajalle riennämme. Jokainen meistä tietää, että isä ja äiti, ja koko kansa luottavat meihin ja siitä me olemme ylpeät. Me olemmekin lujasti päättäneet vaaran tullen horjumatta puolustaa maatamme. Naapurin Mattikin sanoi tänään: ”- jospa vain tulisikin kerran tosi eteen, niin on ainakin minulla semmoinen sisu, että kuolleenakin vielä tappelisin.”

Moni muukin on vasta täällä oppinut oikealla tavalla ajattelemaan suhdettaan isänmaahansa. Suurin osa tovereitamme, jotka jo tänne tullessaan osasivat sujuvasti lukea, ovat lukutunneilla saaneet jo paljon isänmaastaan ja sen menneistä kohtaloista tietää. Mekin pääsemme kohta lukemaan taisteluista auroin ja miekoin. Sydänverellään he ovat jälkipolvia ajatellen maata suojelleet. Hikeään he eivät ole korpia raivatessaan säästäneet. Mitä olisikaan Suomi ilman heitä! Täällä asuisi nyt joku vieras kansa, tahi olisi maamme raivaamatonta, tietöntä korpea.

*En olekaan vielä kysynyt, miten siellä kotona voitte? Parhainta vointia
Teille ja Jumalan siunausta toivoo poikanne –Matti”*

8. Sotilaan laskuoppi

Videokuvaa sotilaasta, joka laskee tehtäviä *Sotilaan laskuopista*.

Kertoja 1:

August Alho ja Jaakko Laurila tekivät Sotarovastin pyynnöstä sotilaille oman laskuoppikirjan 1925. Mallia sotilaille sopivaan laskuoppikirjaan Alho ja Laurila yrittivät hakea Saksasta ja muista Skandinavian maista sitä kuitenkin saamatta, koska samanlaista kirjaa ei ollut muuallakaan tehty.

Sotarovasti pyysi sotilaille sopivia laskuesimerkkejä ja -tehtäviä eri alojen joukko-osastoista, jotta tehtävistä saataisiin mahdollisimman käytännönläheisiä.

Kertoja 3: Lukee *Sotilaan laskuopista* muutamia tehtäviä kuten:

”Asemestari jakoi harjoituspanoksia 625 kpl komppanian miehistölle. Miehiä oli 125. Montako panosta kukin mies sai?”

tai

”Komppanian 28 parasta ampujaa oli ampumaharjoituksissa saaden yhteisen pistemäärän 972. Mikä on keskiarvo laukausta kohti, jos niitä ammuttiin 4?”

tai

”Kivääriä puhdistettaessa käyttää mies viikoittain rasvaa 10,5 g ja öljyä 0,04 ltr. Paljonko kuluttaa komppanian kiväärin puhdistukseen vuosittain rasvaa ja öljyä, jos komppanialla on 146 kivääriä?”

9. Muut oppiaineet

Videokuva armeijan oppitunneista ja kuvia oppikirjoista ja kuvatauluista. Kuvia luokista, sotilaskodeista ja lukevista varusmiehistä.

Kertoja 1:

Sopivien oppikirjojen ja luentoaineistojen puuttuessa sotarovasti pyysi K. N. Rauhalaa kirjoittamaan sotilaille ja varusmieskouluttajille oppikirjoja. Neljäosainen sarja *Isänmaa kirja I-IV* ilmestyi vuosina 1924–1928. Kirjojen aiheet ovat maa ja kansa, talous, yhteiskunta ja sivistys. Ensimmäisessä osassa käsitellään laajasti Suomen luonnontiedettä kuten vesistöjä, ilmastoa, kasvistoa, eläinkuntaa sekä suomalaisen kansan vaiheita. Toinen osa käsittelee Suomen taloutta eri teollisuuden aloilla. Kolmannessa osassa on suomalaisen yhteiskunnan historiaa eri aikoina ja varsin laajasti yhteiskuntaoppia. Neljäs osa käsittelee pääasiassa suomalaista taidetta, kuten runoutta, näyttämötaidetta, maalaustaidetta ja säveltaidetta. Lisäksi neljännessä osassa on myös kasvatuksesta, siveellisyydestä ja valistuksesta omat lukunsa. Sotarovasti toimitti myöhemmin Rauhalan oppikirjoja ja muita opetusvälineitä niitä tarvitseville joukko-osastoille.

Videokuvaa sotilaiden kartan luvusta maastossa 1920-luvulta ja videokuvaa maantieteellisistä paikoista kuten Helsingistä.

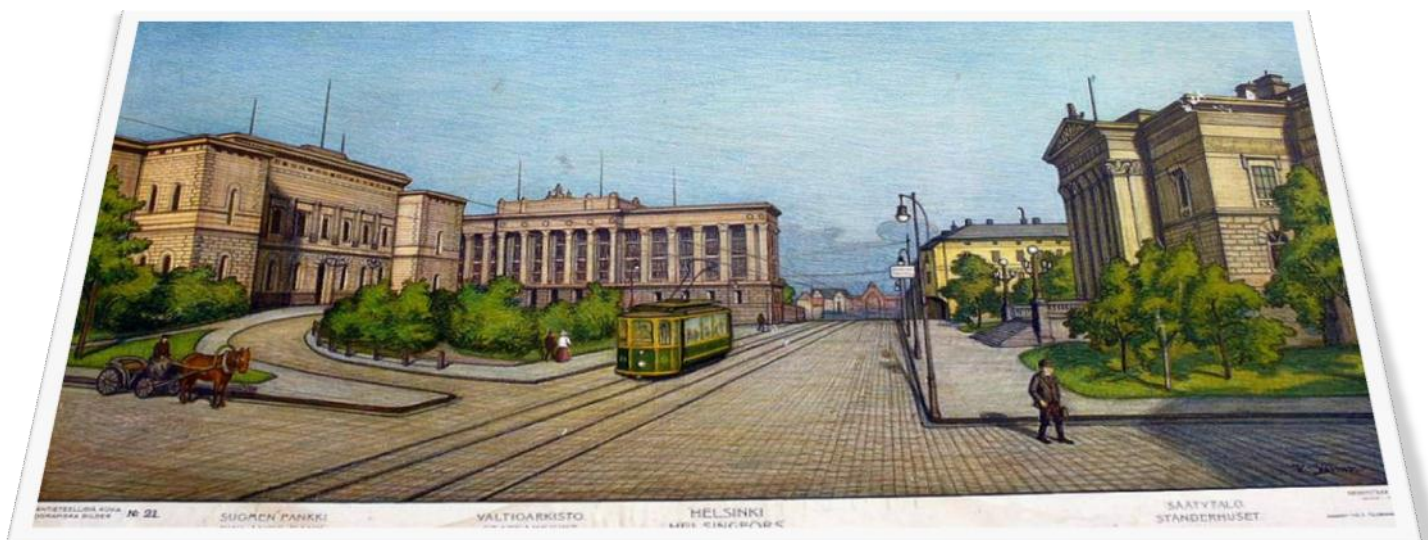
Kertoja 1:

Maantietoa opetettiin armeijassa 1920-luvulla paljon. Yhtenä syynä voidaan pitää kansakoulujärjestelmän puutteellisuutta. Vuonna 1928 tehdyn valistusohjelman mukaan maantiedon opetus siirtyi valistusupseerien opetettavaksi. Maantiedon opetuksen tuli mahdollisimman käytännöllistä. Aiheina olivat esimerkiksi kauppa, liikenne, politiikka, suhde kansoihin ja tietojen saaminen sanomalehdistä. Historiallisten tapahtumienkin vuoksi maantiedolla oli merkitystä, jotta oppilaat ymmärtäisivät historiassa tapahtuneita asioita helpommin. Kotimaan maantiedon opetus nähtiin tarpeellisemmaksi kuin muiden maiden, koska oppiaika oli lyhyt ja varusmiehillä oli selviä puutteita kotimaan tuntemuksessa. Isänmaallisuuden kasvattamisella oli oma merkityksensä maantiedon ja historian opetuksessa, koska täytyihän sotilaan tuntea maansa, jota oli valmis puolustamaan. Vasta oman maan

kulttuurin, luonnon, maan ja kansan vaiheita tuntevan sotilaan nähtiin rakastavan isänmaataan.

Kuvia kartoista ja maantiedon opetuksesta oppitunnilla.

Maantiedossa yritettiin välttää kaupunkien, jokien, järvien ja muiden asioiden luettelomaista opettelua, vaikka tietyt nimet oli välttämätöntä tuntea. Maantiedon opetuksen yhtenä tavoitteena oli lisätä matkustushalua. Varusmiehille opetettiin ensimmäiseksi ilmansuunnat. Myös mittasuhteiden ja -kaavojen ymmärtäminen ja matkojen mittaaminen olivat oleellisia seikkoja. Mittasuhteita pyrittiin havainnollistamaan ja vertailemaan varusmiehille tuttuihin asioihin. Opetuksessa käytettiin kuvatauluja, piirroksia, elokuvia ja jopa taikalyhtyä. Karttaa pidettiin maantiedon opetuksen tärkeimpänä opetusvälineenä. Siksi karttamerkkien tunnistamiseen ja opetteluun ja luontoon vertaamiseen oli kiinnitettävä huomiota. Hyvänä opetustapana koettiin erilaisten ajatusmatkojen tekeminen kartan avulla.

Videokuvaa historian opetuksesta ja kuvia historiallisista kuvatauluista.

Kertoja 1:

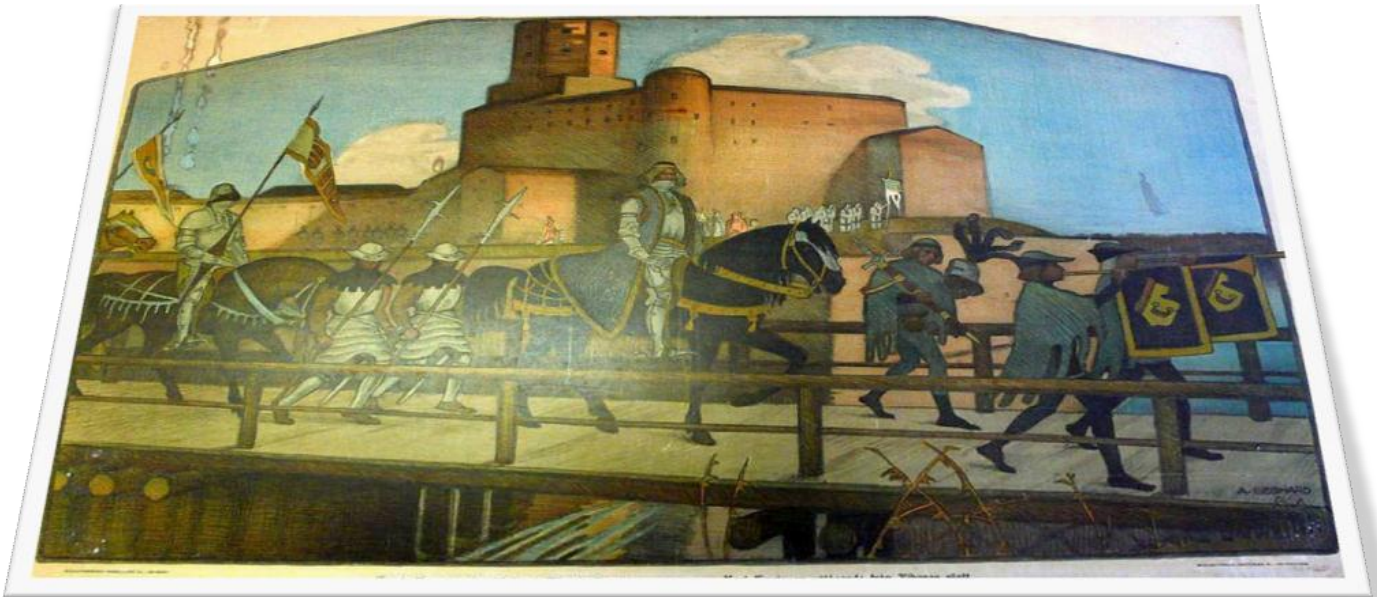
Esi-isien ja maan menneistä kohtaloista tietämisen katsottiin parantavan puolustustahtoa ja tarvittaessa lisäävän myös uhrauksia Suomen hyväksi. Historian opetuksen tarkoituksena oli parantaa kansalaisvelvollisuudentuntoa, jota vasta itsenäistynyt Suomi tarvitsi. Suomalaisten kunniakkaan historian katsottiin asettavan velvollisuuksia sotilaille, sillä haluttiin, että maa pysyisi itsenäisenä tulevaisuudessakin. Asian koettiin riippuvan jokaisen kansalaisen työpanoksesta ja työn laadusta. Opettajan oli luotava oppilaisiin vahva isänmaallisuuden usko ja henki.

Kansan ja suomalaisen miehen sankaritarinaa tuli korostaa vieraan vallan aikaisessa Suomen historian opetuksessa. Maailman historian opetusta ei koettu yhtä merkittäväksi kuin Suomen historian opetusta. Poliittinen historia oli samaa kuin valtion historia, ja kulttuurihistoria käsitteli kaikkea kulttuurialojen toimintaa kuten uskontoa, taidetta, teollisuutta ja kauppaa. Sotahistorian opetuksen katsottiin kohottavan merkittävästi puolustustahtoa, ja aihe myös innosti sotilaita. Sotahistorian opetusta ei kasvatustieteelliseltä kannalta nähty niin tärkeänä kuin armeija sen näki, ja se kilpailikin kulttuurihistorian kanssa historian opetuksessa. Sotahistorian opetus oli useimmiten upseerien vastuulla, kun taas kulttuurihistorian ja muiden oppiaineiden opetuksesta vastasivat pääosin sotilaspastorit.

Kuvia tauluista ja piirroksista, jotka kuvaavat taisteluita, joissa suomalaiset ovat olleet mukana. Videokuvaa sisällissodan valkoisten muistolaatoista ja –merkeistä Pohjanmaalta.

Keroja 1:

Sotahistoriassa tärkeimmiksi tapahtumiksi ajateltiin ristiretkiä, 30-vuotista sota, 1808–1809 vuoden sota eli Suomen sota ja vapaussotaa, jota nykyisin kutsuttaisiin puolueettomammin sisällissodaksi tai 1918-vuoden sodaksi. Sodat nähtiin kansakuntaa mullistavina, joko hyvässä tai pahassa. Mielenkiintoista on, että sodat koettiin suomalaisten sankarilliseksi taisteluksi ja menestykseksi, vaikka nykyajan historiantutkimus osoittaa ehkä toista. Kotiseudun historiaa ei voinut käsitellä, koska varusmiehet tulivat eri paikkakunnilta. Maakuntien ja heimojen historiaa sen sijaan oli suotavaa käsitellä, koska se nosti kyseisiltä alueilta kotoisin olevien varusmiesten itsetuntoa ja puolustustahtoa. Pohjanmaan miesten urhoollisuutta ja isänmaallisuutta niin nuijasodassa kuin vapaussodassa pidettiin hyvin vertauskuvallisena.

10. Kansalaiskasvatuksen haasteet

Videokuva vartiosta seisovista sotilaista ja ahtaista luokkahuoneista 1930-luvulta.

Kertoja 1:

Varuskunnissa oli kaikilta osin jatkuva tilanpuute ja ahtauteen niin kirkoissa kuin luokkahuoneissakin. Joskus samassa luokassa saattoi olla useampi

tunti samaan aikaan, mikä oli varmasti varsin häiritsevää kaikille osapuolille. Oppitunteja pidettiin myös tuvissa, joissa oli huono valaistus ja vain yksi pöytä. Kansalaisopetusta haittasivat myös varusmiesten jatkuvat pakolliset vartiopalvelut. Varuskunnille toimitettiin opiskelua edesauttavia välineitä, kuten oppikirjoja, kuvia, karttoja ja muistiinpanovälineitä. Pöytiä ei haluttu toimittaa varuskuntiin, koska pelättiin niiden käyttötarkoituksen olevan jokin muu kuin kouluopiskelu. Sen sijaan pulpetteja pyrittiin toimittamaan

Vartiopalvelukset ja arestit verottivat myös kansalaiskasvatuksen tunneille osallistuneita, sillä sotilaat hoitivat varuskuntien vartioinnin ja kuri oli kova.

Pentti Haanpää kirjoitti armeijakokemuksistaan novellikokoelman *Kenttä ja kasarmi*, joka julkaistiin 1930. Haanpää kuvaa novellikokoelmassaan armeijaa ikäväksi paikaksi, jossa esiintyi paljon varusmiesten simputusta. Waltarin vuotta myöhemmin julkaistussa romaanissa *Siellä missä miehiä tehdään* armeija koetaan kylläkin rankaksi, mutta ei niin ilkeämieliseksi kuin Haanpää kuvaa. Waltarin teos onkin vastaveto Haanpään teokselle, joka sai aluksi huonon maineen koko Suomessa. Teosten erilaista kantaa voi selittää myös asenteella, joka kirjailijoilla oli. Haanpää kuvaa ”teidän armeijaanne” ja Waltari ”meidän armeijaamme”. Myös kirjailijoiden joukko-osastojen varusmiesten ja kouluttajien koulutustausta oli hyvin erilainen. Waltarin suorittaessa varusmiespalveluksen Santahaminassa siellä oli paljon ylioppilaita ja koulutetumpia varusmiehiä kuin Haanpään palveluspaikassa Kivinimessä, jossa suurin osa oli Savon ja Itä-Suomen jätkeä.

Videokuvaa vartiossa olevista miehistä ja päävartiosta.

Kertoja 4:

Lukee Pentti Haanpään teoksesta *Kenttä ja kasarmi* kuvauksen päävartion ikävyydestä

”Vanha vartio pääsee poistumaan ja uusi alottaa hitaasti ummistuvan vartiovuorokausiympyrän. Vartioon kuuluu enimmäkseen alokkaita, pari kuukautta palvelleita miehiä, pianvapautuvia ja lisäksi on yksi sotavanhus, Ilmajoella käynyt, matala, suulas sotilaskarkuri. Alokkaista jokainen on ensikertaa vartiossa. He katselevat ympärilleen vähän oudostellen, päässään pyörivät luennoilla opetetut pykälät vartiosta, sen käytöksestä ja velvollisuuksista, siinä tehdyistä virheistä tuntui olevan odottamassa vähintään kuolemantuomio...

...Aletaan istua totisina, vaiteliaina, nuokkuvina. Päävartion tavallinen, ikävä, unettava ilma vaikuttaa: lahon puun, käymälän, ummehtunut, tympäisevä läsy. Joku arestilainen kävelee kopissaan nurkasta nurkkaan hyräillein ikävissään. Toinen iskee nyrkillä oveen pyrkien käymälään...

*...Aika kuluu. Kello on yhdeksän. Vaihdonjohtaja on lähtenyt viemään toisen vaihdon miehiä. Parikiertovartio, jonka on määrä yön aikaan kierrellä kasarmialuetta, on niinikään lähtenyt liikkeelle...
...Vartiopäällikkö on kurkistellut akkunoista ja todettuaan, ettei mikään yllätys voi tapahtua, pysyy hän aloillaan, sille armeijan kirjoittamattomalle laille uskollisena. Ettei mitään pidä tehdä, mistä kerran voidaan vapautua...*

Ensimmäinen vaihto saapuu ja asettaa kolistellen kiväärinsä telineisiin ja sadattelee ilmaa. Kylmä tuuli kun muka syö ja laikkaa miehen läpinäkyväksi. Tulee hiljaista, unettavaa. Ensiksi lähtevän vaihdon miehet nukkuvat lakki ja kintaat päänsä alla, ja usea muukin venyy ritseillä, vaikei heillä suinkaan olisi mitään laillista nukkumisen oikeutta. Joku jaksaa vielä pysyä valveilla kirjansa ääressä, toinen kirjoitushommissa. Vartiopäällikkö torkkuu selkä takkaa vasten, sammunut savuke hampaissa.”

Videokuvaa leiriherätyksestä, sotilaat heräävät teltoista ja juoksevat uimaan, jonka jälkeen voimistelevat ja syövät aamupalaa.

Kertoja 1:

Kansalaiskasvatus ajoittui pääasiassa talvikuukausille, koska kesällä sotilaat olivat usein leireillä.

Videokuvaa kun sotilaat palaavat marssilta ja pääsevät saunomaan ja uimaan.

Kertoja 2: Lukee kuvauksen leirirutiineista Waltarin Siellä missä miehiä tehdään -kirjasta...

”Kymmeneltä tai neljältä harjoituksista tultua vaatteet pois ja urheiluhousut jalkaan. Puolijuoksua painumme Lehijärven rantaan, se on vain vähän liian kaukana. Kapeaa metsäpolkua jyrkkiä mäkiä ylös ja alas kompastellen ja läähättäen kivien runnellessa paljaita jalkoja. Uinti virkistää, mutta palatessa olemme melkein yhtä hikiset kuin lähtiessäkin.”

11. Kirje

Videokuvaa työstä, joka saa sotilaalta kirjeen kotiin. Tyttö juoksee postinjakajan luokse ja sen jälkeen riiheen piiloon lukemaan kirjettä.

Kertoja 1:

Kansalaiskasvatuksesta oli paljon hyötyä varusmiehille: monet oppivat hyödyllisiä taitoja, muun muassa kirjoittamaan kirjeitä rakkailleen. Kotoa tulleet paketit ja kirjeet piristivät varusmiesten pitkää palvelusaikaa.

12. Isänmaallisuutta 1930-luvulla

Videokuvaa 1930-luvun Suomesta.

Kertoja 1:

Kansakoulujen yleistyessä vähitellen 1930-luvulla myös armeijan alkeisopetus kävi yhä tarpeettommaksi. Luku- ja kirjoitustaidottomia ei enää 1930-luvun puolessa välissä ollut juuri muualla kuin haja-asutusalueilla ja ortodoksisilla seuduilla kuten Kainuussa, Itä-Suomessa, Peräpohjolassa ja osassa Savoia. Suomessa pyrittiin aktiivisella toiminnalla täydelliseen luku- ja kirjoitustaitoon, kuten Länsi-Euroopan maissa oli jo aikaisemmin ollut. Myös kansakoulun käyneillä varusmiehillä oli havaittu pieniä puutteita koulusivistyksessä. Armeijan opetus nähtiin tarpeellisenä kertauksena kansakoulussa opituille asioille, jotta varusmiehet voisivat toteuttaa kansalaisvelvollisuutensa.

Vaasan jääkäripataljoonassa kansalaiskasvatusta annettiin vähemmän kuin muissa varuskunnissa. Vaasassa annettiin kansalaiskasvatustunteja vuonna 1932 vain 34, kun taas Viipurin Rykmentissä niitä pidettiin huomattavasti enemmän. Ruotsinkielisellä alueella ja Suomen syrjäseudulla oli siis huomattavia eroja kansan ja varusmiesten sivistyksessä. Viipurin Rykmentissä oli kaikista eniten koulua käymättömiä, sillä rykmentin varusmiehet olivat pääosin rajakarjalaisia. Sotilaspapit pohtivat 1930-luvulla järjestelmällisen alkeisopetuksen lopettamista, koska sen tarve oli vähentynyt. Viipurin Rykmentissä alkeisopetus oli kuitenkin vielä täysin voimissaan ja tarpeellista. Vuonna 1932 siellä palvelukseen astuneista 2,4 % oli lukutaidottomia ja 3,3 % kirjoitustaidottomia.

Sotarovastin ja koulutustoimiston kansalaiskasvatuksen vuosimäärärahaa pienennettiin 1930-luvun laman ja pula-ajan takia, suurin osa rahoista kului alkeisopetukseen, kouluvälineiden ja sanomalehtien hankintaan. Vuosikymmenen loppupuolella

varuskunnissa ei kuitenkaan ollut enää puutetta perusopetustarvikkeista, kuten 1920-luvulla vielä oli ollut.

Videokuvaa Stalinista ja Hitleristä 1930-luvulta.

Kertoja 1:

Euroopassa 1930-luvun alussa tapahtuneiden levottomuuksien pelättiin aiheuttavan kuohuntaa myös Suomessa, jossa kommunismia pidettiin suurimpana uhkana. Kansakouluissa ja armeijassa oli kielletty oppilaiden ja sotilaiden poliittinen toiminta. Valistustyön merkitystä ja kansan sivistämistä korostettiin entisestään. Ajateltiin, että sivistynyt varusmies ei ollut niin helposti agitaattorien johdettavissa kuin sivistymätön. Isänmaallisuuden juurruttaminen koettiin pappien ja kansalaiskasvatuksen tehtäväksi. Kieltolain päättyminen koettiin myös jonkinlaisena uhkana, koska pelättiin juopumusten lisääntyvän ja rauhattomuuden kasvavan varuskunnissa.

Isänmaallisia lauluja ja kuvia 1930-luvulta.

Vuosikymmenen lopulla sotilaspapiston sodanaikaisesta tehtävästä puhuttiin enemmän kuin koulutuksellisista asioista. Mietinnässä oli myös sotilaspapiston sodanaikainen varustus. Sodan uhkaa ja Neuvostoliiton mahdollista hyökkäystä ei pidetty enää tuolloin turhina puheina. Koulutus toimi 1930-luvun lopulla pääosin valistusupseerin harteilla jo varsin rutiininomaisesti. Koulutuksen ajateltiin olevan edelleen tärkeää, vaikka suurin osa varusmiehistä oli saanut kouluopetuksen. Armeijan kansalaiskasvatuksen tarkoituksena oli antaa sellaista yleissivistystä, jota kansakoulu ei heille antanut. Isänmaallisuuden, kansalaisoikeuksien ja -velvollisuuksien opettaminen nousivat 1930-luvun keskeisimmiksi asioiksi.

Sotarovastin vuosikertomuksesta katkelma kommunismin vaaroista.

Kertoja 5 (sotarovasti):

Lukee ja kirjoittaa kommunismin vaaroista vuosikertomukseensa.

Videokuvaa linnoitustöistä Kannaksella ja neuvottelijoiden paluusta Moskovasta.

Kertoja 1:

Elokuusta 1939 lähtien suurin osa joukko-osastoista oli sotaharjoituksissa ja papit heidän mukanaan henkisenä tukena. Joitakin oppitunteja pidettiin kuitenkin vielä lokakuun lopulla ja aiheina olivat ajankohtaiset aiheet kuten Karjalan Kannas ja sen historia sekä kansallisuuskysymykset. Myös Suomen heimon vaiheista ja sen asemasta pidettiin luentoja eri yksiköissä. Marraskuussa ei luentoja eikä oppitunteja enää pidetty. Oppikirjat olivat vaihtuneet aseisiin.

Uutiskuvaa neuvottelujen päättymisestä ja Mainilan laukauksista.

Lopputekstit

Lopputeksteissä kerrotaan, että elokuvassa on käytetty Kansallisen audiovisuaalisen arkiston videotallenteita (KAVA), Sotamuseon arkistokuvia, Kansallisarkiston Sotaväen esikunnan ja Yleisesikunnan arkistoja (KA), Pentti Haanpään romaania Kenttä ja kasarmi, Mika Waltarin romaania Siellä missä miehiä tehdään ja Keuruun Pihlajaveden ala-asteen kuvatauluja.

